

Leidraad voor juridische auteurs

LEIDRAAD

voor juridische auteurs

Voetnoten, bronvermeldingen,
literatuurlijsten en afkortingen
in Nederlandstalige publicaties

Negende druk

Wolters Kluwer

Deventer 2019

Citeertitel: *Leidraad 2019*

Grafische vormgeving: Bert Arts bNO

© 2017-2019 M.H. Bastiaans, H.M.J. Bogaard, T.C. Borman, A.F.M. Brenninkmeijer, G. van Bussel, K. Frielink, H.R.W. Gokkel, N. Hagemans, A.J.J. van der Heiden, A.E. de Hingh, J.O. van Klinken, H. Konijnenbelt, W. Konijnenbelt, B.J. Koops, J.P. Loof, G.J.H.M. Mom, K.J.M. Mortelmans, P.F. van Oosten de Boer, S.L. Peers, K. Peters, P. van Seters, G.A.I. Schuijt, M.Ph. van Sint Truiden, J. Sperling, C. Waaldijk, J.G.L. van der Wees.

Onze klantenservice kunt u bereiken via: www.wolterskluwer.nl/klantenservice

Alle rechten in deze uitgave zijn voorbehouden aan Wolters Kluwer Nederland B.V. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotokopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van Wolters Kluwer Nederland B.V.

Voor zover het maken van kopieën uit deze uitgave is toegestaan op grond van art. 16h t/m 16m Auteurswet jo. Besluit reprografische verveelvuldigingen, Stb. 575, dient men de daarvoor wettelijk verschuldigde vergoeding te voldoen aan de Stichting Reprorecht (www.reprorecht.nl).

Hoewel aan de totstandkoming van deze uitgave de uiterste zorg is besteed, aanvaarden de auteur(s), redacteur(en) en Wolters Kluwer Nederland B.V. geen aansprakelijkheid voor eventuele fouten en onvolkomenheden, noch voor gevolgen hiervan.

Op alle aanbiedingen en overeenkomsten van Wolters Kluwer Nederland B.V. zijn van toepassing de Algemene Voorwaarden van Wolters Kluwer Nederland B.V. U kunt deze raadplegen via: www.wolterskluwer.nl/algemene-voorwaarden.

Indien Wolters Kluwer Nederland B.V. persoonsgegevens verkrijgt, is daarop het privacybeleid van Wolters Kluwer Nederland B.V. van toepassing. Dit is raadpleegbaar via www.wolterskluwer.nl/privacy-cookies.

ISBN 978 90 13 15179 4
NUR 820-102

TER INLEIDING

Bij de negende druk, 2019

Voor u ligt de negende, herziene druk van de *Leidraad*. De redactie heeft ook deze keer, mede daartoe opgeroepen door een aantal actieve lezers, enkele wijzigingen doorgevoerd. Wij menen dat deze veranderingen wederom ten goede komen aan de bruikbaarheid van de *Leidraad*.

Een belangrijke verandering betreft het systeem van verwijzen naar bronnen. Waar wij in de vorige drukken al een voorkeur uitspraken voor één van de verwijssystemen (te weten, het verkort verwijzen naar literatuur in voetnoten), is deze voorkeur nog duidelijker tot uitdrukking gebracht door alle alternatieve verwijssystemen onder te brengen in een bijlage achterin deze *Leidraad*.

Verder houdt deze editie van de *Leidraad* nog meer rekening met de dominante rol van het internet bij het zoeken en verwijzen naar bronnen. Publicaties worden immers nog maar zelden niet online geplaatst. En wat vandaag nog niet online te vinden is, is dat morgen zeer waarschijnlijk wel. Daarom heeft de redactie gemeend dat de toevoeging '(online)' aan volledige verwijzingen nog maar bij uitzondering nodig is. De paragraaf over het verwijzen naar online bronnen is bovendien vereenvoudigd en vernummerd.

Tot slot zijn er enkele eerder cosmetische, maar daarom niet minder belangrijke, wijzigingen doorgevoerd waarvan wij er hier een paar noemen. Bij Kamerstukken en Handelingen wordt het ondernummer weer voorafgegaan door 'nr.'; *algemene maatregel van bestuur* wordt voortaan afgekort als *amvb*, dus zonder hoofdletters. Hiermee wordt aansluiting gezocht bij de per 1 januari 2018 vernieuwde Aanwijzingen voor de regelgeving. De woorden *gerechtshof*, *rechtbank*, *kantonrechter*, *provincie*, *gemeente* e.d. worden, ook wanneer zij worden gevolgd door een geografische

aanduiding, niet langer met een hoofdletter geschreven. En in verwijzingen naar interviews is de naam van de geïnterviewde voorop gezet, omdat de verwijzing doorgaans diens woorden betreft.

De eerste *Leidraad* uit 1997 werd nog samengesteld door een 21-koppige commissie, maar de daaropvolgende drukken zijn steeds het werk geweest van een kleine redactiecommissie. Sinds de vorige druk heeft de samenstelling van deze commissie een aantal wijzigingen ondergaan. Allereerst hebben wij bij de voorbereidingen van deze negende editie de bezielende aanwezigheid moeten missen van initiator Gerard Schuijt. Na ruim twintig jaar en acht edities van de *Leidraad* heeft hij in 2016 de redactiecommissie verlaten. Met de achtste druk had hij, zoals hij het zelf verwoordde, “de houdbaarheid van zijn pensioenleeftijd meer dan ruimschoots overschreden”. Ook aan de werkzaamheden voor de *Leidraad* van Matthieu van Sint Truiden is een einde gekomen. Het heeft de redactiecommissie verheugd dat tot haar gelederen is toegetreden Tim Borman, werkzaam bij het Ministerie van Justitie en Veiligheid (Directie Wetgeving en Juridische Zaken), jarenlang betrokken bij de Aanwijzingen voor de regelgeving en lid van de redactieraad van Tekst & Commentaar. Vanuit Wolters Kluwer was nu ook Chiel Bartels betrokken bij de totstandkoming van deze editie. Harry Konijnenbelt vormde als altijd de onmisbare liaison tussen redactiecommissie en uitgever.

De redactiecommissie staat zoals gebruikelijk weer graag open voor al uw opmerkingen en suggesties.

De redactiecommissie:

Anne de Hingh, *voorzitter*
Harry Konijnenbelt, *secretaris*
Chiel Bartels, *adjunct-secretaris*
Tim Borman
Kees Waaldijk
Leo van der Wees

Bij de eerste druk, 1997

Het schrijven van een boek, een artikel of een scriptie over een juridisch onderwerp is op zichzelf al moeilijk genoeg. Extra lastig is dat men geconfronteerd wordt met praktische vragen als: hoe vermeld ik rechtspraak, Kamerstukken, boeken en tijdschriftartikelen, hoe kort ik af? Bij

gebrek aan uniforme gedragsregels moet iedere beginnende juridische auteur telkens opnieuw het wiel uitvinden. Dat kost onnodig veel tijd en energie.

Heeft de auteur eenmaal *zijn* vorm gevonden, dan zendt hij het manuscript op papier, op diskette of per e-mail naar de uitgever of de redacteur van bundel of tijdschrift. Die kan dan weer opnieuw beginnen, want ook hij wil enige eenvormigheid en moet alles weer aanpassen aan de regels die *hij* hanteert. Wie ooit redacteur is geweest van een bundel opstellen of van een juridisch tijdschrift, weet waar wij het over hebben.

Dit boekje wil de leidraad vormen waaraan naar onze mening grote behoefte is.¹ Auteurs en redacteurs van juridische literatuur bieden wij handzame richtlijnen voor de meest voorkomende praktische vragen rond voetnoten en verwijzingen, literatuurvermeldingen, afkortingen en dergelijke. Uiteraard moesten wij keuzes maken. Wij lieten ons daarbij niet door principes, maar door de praktijk leiden. Waar reeds richtlijnen bestaan, zoals voor het vermelden van overheidsstukken, hebben wij ons daarbij zoveel mogelijk aangesloten.

Wij hebben de opzet eenvoudig gehouden en ons beperkt tot de meest voorkomende problemen. In een eerste hoofdstuk zetten wij het hoe en waarom van de wetenschappelijke verantwoording in voetnoten, bronvermelding en bibliografie uiteen. Daarop volgen korte hoofdstukjes over literatuur, regelgeving en jurisprudentie. Hoewel in de 'juridische' volgorde wetgeving en jurisprudentie vooropstaan, beginnen wij met de literatuur, omdat dat beter aansluit op het eerste hoofdstuk. Aan het eind geven wij enkele richtlijnen voor afkortingen en hebben wij een lijst gemaakt van veel voorkomende afkortingen.

Tot voorbeeld hebben wij *The Bluebook. A Uniform System of Citation* genomen, maar anders dan die Amerikaanse handleiding hebben wij ons, zoals gezegd, beperkt tot de meest voorkomende praktische problemen.² Deze *Leidraad* is daardoor overzichtelijker en handzamer geworden,

-
1. Kottenhagen-Edzes, Van Koppen & Kottenhagen 1988 geeft ook aanwijzingen voor bronvermelding en titelbeschrijvingen, maar is in zijn opzet ruimer omdat het ook onderwerpkeuze en onderzoeksmethoden behandelt. Wij hebben uiteraard de in dat boekje aanbevolen richtlijnen in onze overwegingen betrokken.
 2. *Bluebook* 1991, inmiddels: 2015; zie ook *University of Chicago Manual* 1989, inmiddels: *Maroonbook* 2018.

en geschikter om als het Nederlandse 'blauwboek' te worden gehanteerd. Benadrukt moet worden dat deze *Leidraad* bedoeld is voor Nederlands-talige teksten, die in Nederland worden gepubliceerd. Voor publicaties in andere talen en/of in andere landen gelden veelal afwijkende gebruiken en richtlijnen.

Wat betreft de doelgroep denken wij vooral aan redacties van boeken en tijdschriften en aan de juridische auteurs zelf. Ook denken wij nadrukkelijk aan het wetenschappelijk onderwijs. Wij zouden het toejuichen als studenten reeds bij het schrijven van het eerste werkstuk vertrouwd zouden worden gemaakt met de beginselen van wetenschappelijke verantwoording en de redactie daarvan. Bij het schrijven, begeleiden en beoordelen van scripties zou deze leidraad onmisbaar moeten zijn.

Voor de goede orde: de richtlijnen worden door ons gepropageerd. Zij zijn geen wet. Volgt men deze richtlijnen echter, dan is men in elk geval volledig én consequent. Dat zijn toch de eerste eisen die men aan een wetenschappelijke verantwoording mag stellen. Wij staan overigens open voor kritiek, suggesties en aanbevelingen, die wij graag in een eventuele volgende druk zullen verwerken.

De auteurs van dit boekje vonden elkaar doordat G.A.I. Schuijt in het *Nederlands Juristenblad* zijn nood had geklaagd over de vaak voorkomende onvolledigheid en inconsistentie van voetnoten en bronverwijzingen in de juridische literatuur in Nederland.³ Een twintigtal auteurs, redacteuren en uitgevers gaf gehoor aan zijn oproep een commissie te vormen. De commissie ging weldra aan het werk, met dit boekje als resultaat. Dat de commissie in meerderheid bestaat uit redacteuren van tijdschriften en uitgevers van juridische boeken en tijdschriften en dat het door diverse uitgevers gezamenlijk wordt uitgegeven, geeft het vertrouwen dat de in dit boekje gepresenteerde richtlijnen brede ingang zullen vinden.

Ten slotte: de *voorbeelden* die wij gebruiken zijn soms gefingeerd.

3. Schuijt, *NJB* 1995, p. 931-932.

De commissie:

G.A.I. Schuijt, *voorzitter*
J.O. van Klinken, *secretaris*
M.H. Bastiaans
H.M.J. Bogaard
A.F.M. Brenninkmeijer
G. van Bussel
K. Frielink
H.R.W. Gokkel
N. Hagemans
A.J.J. van der Heiden
H. Konijnenbelt

W. Konijnenbelt
B.J. Koops
J.P. Loof
G.J.H.M. Mom
P.F. van Oosten de Boer
K. Peters
P. van Seters
M.Ph. van Sint Truiden
J. Sperling
C. Waaldijk

Correspondentie:

H. Konijnenbelt, *secretaris*
Commissie Leidraad
p.a. Wolters Kluwer
Postbus 23
7400 GA Deventer
leidraad-nl@wolterskluwer.com

^
Zie inhoud van deze uitgave ook op:
www.wolterskluwer.nl/navigator
v

NAVIGATOR

INHOUDSOPGAVE

- 1 **Bronvermeldingen, voetnoten en verwijssysteem**
- 1.1 Waarom bronvermeldingen / 15
- 1.2 Aanbevolen verwijssysteem / 17
- 1.3 De vorm van voetnoten / 20
- 1.3.1 Algemeen / 20
- 1.3.2 Doornummeren of niet doornummeren? / 22
- 1.3.3 Plaats en weergave van nootnummers in de hoofdttekst / 23
- 1.4 Methode voor verkorte literatuurverwijzingen in voetnoten / 24
- 1.4.1 Verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken / 24
- 1.4.2 Verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen / 29
- 1.5 Online bronnen / 30
- 1.5.1 Inleiding / 30
- 1.5.2 Structuur van verwijzingen naar Online bronnen / 31
- 1.5.3 Overige aanwijzingen / 34
- 1.5.4 Persistente identifiers / 35
- 1.6 Interne verwijzingen / 36
- 1.6.1 Tabellen en figuren / 36
- 1.6.2 Hoofdstukken en paragrafen / 37
- 1.6.3 Bijlagen / 37
- 1.6.4 Artikelsgewijs commentaar / 38

- 2 **De literatuurlijst**
- 2.1 De lijst / 40
- 2.2 Vermelding van bibliografische gegevens / 42
- 2.2.1 Boeken / 44
- 2.2.2 Oraties en dissertaties / 45
- 2.2.3 Verzamelbundels / 45
- 2.2.4 Feestbundels / 46
- 2.2.5 Bijdragen in boeken / 46
- 2.2.6 Preadviezen / 47

2.2.7	Artikelen in tijdschriften / 48
2.2.8	Boekbesprekingen / 50
2.2.9	Frequent geactualiseerde uitgaven / 52
2.2.10	Handboeken en bewerkingen / 53
2.2.11	Opnieuw uitgegeven klassiekers / 54
2.2.12	Vertaalde werken / 54
2.2.13	Verslagen van wetenschappelijke vergaderingen en interviews / 55
2.2.14	Berichten uit kranten en andere media / 56
2.2.15	Rapporten, scripties en niet uitgegeven teksten / 56
2.2.16	Bronnen in vreemde talen / 57
3	Regelgeving en parlementaire stukken
3.1	Inleiding / 59
3.2	Regelgeving / 60
3.3	Vermelding van artikelnummers / 63
3.3.1	Verwijzingen voluit / 63
3.3.2	Verkorte verwijzingen / 64
3.4	Parlementaire stukken / 64
3.4.1	Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal / 65
3.4.2	Stukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal / 67
3.4.3	Handelingen / 67
3.5	Ambtsberichten en andere beleidsdocumenten / 68
3.6	De Europese Unie / 69
3.6.1	Aanduidingen en afkortingen / 70
3.6.2	De rechtshandelingen van de Europese Unie / 71
3.6.3	Overige stukken van de Europese Unie / 74
3.7	Andere internationale organisaties / 75
3.8	Buitenlandse regelgeving / 76
4	Jurisprudentie
4.1	Verwijzen naar jurisprudentie / 78
4.2	European Case Law Identifier / 78
4.3	Verwijzingen naar Nederlandse rechtspraak / 80
4.4	Verwijzingen naar EU-rechtspraak / 83
4.5	Verwijzingen naar internationale en buitenlandse rechtspraak / 85
4.6	De jurisprudentielijst / 87
5	Hoofdletters
6	Afkortingen
6.1	Het gebruik van afkortingen / 92
6.2	Hoofdletters of kleine letters in afkortingen / 93
6.3	Gebruik van punten in afkortingen / 94

- 6.4 Mr of mr. – dr of dr.? / 95
- 6.5 Afkortingen van meervoudsvormen / 95
- 6.6 Lijst van veel voorkomende afkortingen en schrijfwijzen / 96
- 6.6.1 Algemene afkortingen / 96
- 6.6.2 Tijdschriften en andere publicatiebronnen / 105
- 6.6.3 Wetten, verdragen en andere regelingen / 116

Bijlage Enkele alternatieven

- A Alternatieve verwijssystemen / 125
- A.1 Volledige literatuurverwijzingen in voetnoten / 125
- A.2 Eindnoten / 126
- A.3 Verkorte literatuurverwijzingen in de hoofdtekst / 127
- A.4 Volledige literatuurverwijzingen in de hoofdtekst / 128
- A.5 Conclusie / 128
- B Alternatieve methoden voor verkort verwijzen / 128
- B.1 Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken: mét vermelding van verkorte boektitel / 128
- B.2 Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen: zónder vermelding van tijdschrifttitel en publicatienummer / 132

Lijst van aangehaalde literatuur / 133

Trefwoordenregister / 136

Samenvatting Leidraad 2019 / inlegvel

1 Bronvermeldingen, voetnoten en verwijssysteem

1.1 **Waarom bronvermeldingen**

Juristen baseren zich op een veelheid aan (rechts-)bronnen. In hun publicaties vermelden ze die bronnen. Ze doen dat om de lezer te overtuigen. En om het auteurschap van anderen te respecteren en verantwoording af te leggen over eigen onderzoek. Daartoe verwijzen juridische auteurs naar regelgeving en parlementaire stukken, naar rechtspraak en literatuur, en ook wel naar niet-juridische bronnen. Door die bronvermeldingen (in voetnoten, literatuurlijst, enz.) ziet de lezer op welke (rechts)bronnen de auteur zich baseert. De lezer kan daardoor de juistheid nagaan van de beweringen van de auteur en vaststellen of het onderzoek adequaat is geweest.

Bronvermeldingen dienen ook de nieuwsgierige lezer die over het onderwerp meer wil weten en meer wil naslaan. Die lezer moet het zo gemakkelijk mogelijk worden gemaakt. Bronnen vermeldt men niet alleen voor ingewijden, maar ook voor mensen buiten het eigen vakgebied, voor beginnende onderzoekers en voor onderzoekers die over twintig jaar of nog later de bronnen willen natrekken. Wat thans een in vakkringen bekende publicatie is (Noyon/Langemeijer/Rommelink), is dat straks misschien niet meer. Bovendien wil de lezer aan het jaartal kunnen zien hoe oud de bron is of welke editie is geraadpleegd. De bronvermelding moet volledig zijn: wie, wat, waar, wanneer.

Ook dienen bronvermeldingen ertoe de auteur te behoeden voor de beschuldiging van plagiaat. Wetenschappelijk onderzoek staat immers nooit op zichzelf. Men bouwt voort op wat anderen reeds hebben gedaan en geschreven. Wie dat echter doet zonder te vermelden dat (en waar) anderen dat reeds eerder hebben geschreven, pronkt met andermans veren en handelt in strijd met de regels van wetenschappelijke integriteit. Auteursrechtelijk is citeren toegestaan mits met vermelding van de bron.

Citeren kan men letterlijk doen, of in eigen woorden ('geparafraseerd'). In beide gevallen moet men de geciteerde auteur en de vindplaats van de geciteerde tekst vermelden (inclusief pagina- of paragraafnummer). Bovendien worden letterlijke citaten tussen (enkele of dubbele) aanhalingstekens gezet. Voor een letterlijk citaat binnen een letterlijk citaat gebruikt men dubbele aanhalingstekens wanneer men standaard enkele gebruikt, of andersom. Citeren uit secundaire bronnen (uit de tweede hand) is alleen toegestaan indien de oorspronkelijke tekst niet beschikbaar is. Dan vermeldt men zowel de secundaire bron als de oorspronkelijke bron.

De KNAW definieert plagiaat als 'hergebruik van andermans materiaal zonder adequate bronvermelding'. Zij verstaat onder 'hergebruik' het 'letterlijk, geparafraseerd, vertaald of samengevat opnieuw gebruiken van (delen van) reeds eerder gepubliceerd materiaal', waarbij dat 'materiaal' kan bestaan uit tekst, ideeën of onderzoeksresultaten.¹ *De Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* uit 2018 zegt het zo: 'Doe bij het overnemen van ideeën, procedures, resultaten en tekst recht aan het betrokken wetenschappelijk werk van anderen en verwijst zorgvuldig naar de bron.'²

Het is daarom noodzakelijk in een wetenschappelijk werk van enige omvang:

- door middel van *voetnoten* te vermelden wat de bronnen zijn van wat wordt gesteld; en
- aan het eind van de tekst een *literatuurlijst* op te nemen (en eventueel ook een lijst van andere bronnen, zoals jurisprudentie, regelgeving, of parlementaire stukken).

Voetnoten kunnen ook nog twee andere doelen dienen:

- Men kan mededelingen doen die het betoog in de hoofdtekst zouden onderbreken, maar die de auteur 'voor de goede orde' toch niet onvermeld wil laten. Dat kan de vermelding van een afwijkende opvatting zijn, die men wel kent maar niet bespreekt. Of de mededeling waarom men een bepaald aspect buiten beschouwing heeft gelaten.
- Men kan tot gemak van de nieuwsgierige lezer extra informatie verschaffen. Zo vermeldt men van een rechterlijke uitspraak ten minste de naam van het gerecht, de datum en de European Case Law Identifier (ECLI). Extra informatie die vermeld kan worden is bijvoorbeeld waar de uitspraak met annotatie is gepubliceerd. Ook bij verwijzing naar literatuur of regelgeving kan men nadere gegevens vermelden.

1. *Correct citeren* 2014, p. 4.

2. *Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit* 2018/3.4.

Bronvermeldingen dienen dus de lezer. Zij verschaffen informatie. Uitgangspunt is het gemak van de lezer. Wees informatief en maak het niet te ingewikkeld. Vermijd aanduidingen zoals *a.w.* (aangehaald werk), *o.c.* (*opus citatus*), *t.a.p.* (ter aangehaalde plaatse), *l.c.* (*locus citatus*), *ibidem* (op dezelfde plaats), omdat die de lezer nodeloos aan het zoeken zetten.

1.2 Aanbevolen verwijzingsysteem

Om te kunnen verwijzen zal men een verwijzingsysteem moeten kiezen. Hier wordt het door de *Leidraad* aanbevolen systeem uiteengezet. In onderdeel A van de bijlage worden voor de volledigheid ook enkele andere, minder gebruikelijke systemen kort vermeld. Bij het kiezen van een verwijzingsysteem moet de auteur zich rekenschap geven van de aard van de tekst. Men moet daarbij niet alleen letten op de leesbaarheid van de hoofdtekst en de verwijzingen, maar ook op de hanteerbaarheid en toegankelijkheid van de publicatie als geheel. Een verwijzingsysteem moet ook consequent worden toegepast, dus niet de ene keer zus en de andere keer zo.

De *Leidraad* beveelt aan voetnoten te gebruiken. Die staan onderaan de pagina. Het gebruik van eindnoten of het opnemen van verwijzingen in de hoofdtekst wordt afgeraden.

De *Leidraad* beveelt voorts aan om in die voetnoten, voor zover het gaat om literatuurverwijzingen, te kiezen voor verkorte verwijzingen, met aan het eind van de publicatie (boek, scriptie, tijdschriftartikel) altijd een literatuurlijst. In die lijst worden de volledige bibliografische gegevens opgenomen. Hoe die volledige bibliografische vermeldingen eruit moeten zien, wordt besproken in hoofdstuk 2.

Een verkorte verwijzing naar een boek of bijdrage in een boek bestaat in beginsel uit de achternaam van de auteur en het jaartal van publicatie:

In de voetnoot:

1. Leijten 2008.
2. Lodder 2012.

In de literatuurlijst:

Leijten 2008

J. Leijten, *De glorie van het recht*, Amsterdam: Balans 2008.

Lodder 2012

A.R. Lodder, *Recht rond cyberwar, het internet van dingen en andere internet (on)gemakken. De tien geboden van het internet-recht* (oratie Amsterdam VU), Raleigh (VS): Lulu 2012.

Een verkorte verwijzing naar een tijdschriftartikel omvat in beginsel ook de tijdschrifttitel plus de vindplaats in de desbetreffende jaargang (zie 1.4.2).

In de voetnoot:

1. Dijkstra, *NJB* 2019/253.
2. Hugenholtz, *AMI* 2018, p. 243-244.

In de literatuurlijst:**Dijkstra, *NJB* 2019/253**

S. Dijkstra, 'De rechter in politieke vertegenwoordigende organen. Tijd voor de duidelijke nee-stem', *NJB* 2019/253, afl. 5, p. 327-333.

Hugenholtz, *AMI* 2018, p. 243-244

P.B. Hugenholtz, 'De naburige rechten hebben hun tijd gehad', *AMI* 2018, afl. 6, p. 243-244.

Vaak zal een literatuurverwijzing toegespitst worden op een bepaald genummerd onderdeel of op een bepaalde pagina:

In de voetnoot:

1. Van Opijnen 2014/2.1.
2. Leijten 2008, p. 18.
3. Lodder 2012, p. 24.

In de literatuurlijst:**Leijten 2008**

J. Leijten, *De glorie van het recht*, Amsterdam: Balans 2008.

Lodder 2012

A.R. Lodder, *Recht rond cyberwar, het internet van dingen en andere internet (on)gemakken. De tien geboden van het internet-recht* (oratie Amsterdam VU), Raleigh (VS): Lulu 2012.

Van Opijnen 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014 .

Voor alle langere publicaties (meer dan vier pagina's) is dit systeem van verkort verwijzen in voetnoten, met een literatuurlijst aan het slot, aan te bevelen. Dit verwijfssysteem verdient de voorkeur, omdat het ruimte uitspaart, omdat het zowel de lezer als de auteur tijd bespaart, en omdat de lijst de lezer een handzaam overzicht biedt van de literatuur. Zoals hierboven aangegeven wordt daarmee ook de wetenschappelijke basis van de juridische tekst duidelijk. Hanteert men dit verkorte verwijfssysteem, dan kan men bovendien zonder aanduidingen zoals *a.w.*, *idem* en *zie noot x*. In plaats daarvan herhaalt men de verkorte verwijfzing. Daardoor wordt ook de kans op vergissingen kleiner. Men behoeft bij meermalen vermelde literatuur niet steeds de volledige bibliografische gegevens te noemen en toch zet men de lezer niet onnodig aan het zoeken.

Gebruik in voetnoten dus geen verwijfzingen naar eerdere voetnoten waarin verkort naar literatuur wordt verwezen, maar herhaal gewoonweg de verkorte verwijfzing (ook als de noten direct op elkaar volgen).

Dus niet:

1. Lodder 2012, p. 26.
2. Idem.
45. A.w., p. 30.
46. Zie noot 1.

Maar:

1. Lodder 2012, p. 26.
2. Lodder 2012, p. 26.
45. Lodder 2012, p. 30.
46. Lodder 2012, p. 26.

Verwijfzingen naar jurisprudentie, regelgeving en parlementaire stukken moeten in dit systeem altijd volledig zijn. Daarom is het in beginsel niet nodig om aan het eind van de tekst een lijst van jurisprudentie, regelgeving of parlementaire stukken op te nemen.

1.3 De vorm van voetnoten

1.3.1 Algemeen

Elke noot begint met een hoofdletter en eindigt met een punt. Een noot kan uit meer dan één zin bestaan, zelfs uit meer dan één alinea, maar wordt zo kort mogelijk gehouden.

Als de naam van de auteur, het rapport, de regeling of de rechterlijke instantie reeds in het zinsverband van de hoofdtekst wordt genoemd, wordt die in de voetnoot herhaald.

In de hoofdtekst:

Volgens Demeyere zou gesteld kunnen worden dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid.¹

In de voetnoot:

1. Demeyere 2015, p. 392.

In de hoofdtekst:

De burgemeester verwijst hiervoor naar de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 16 maart 2016.²

In de voetnoot:

2. ABRvS 16 maart 2016, ECLI:NL:RVS:2016:683.

Meestal begint een voetnoot direct met de verwijzing. Er hoeft dan geen inleidend woord (zoals *Zie* of *Aldus*) te worden gebruikt. Dit betekent dat de bewering in de hoofdtekst ontleend is aan de genoemde bron.

In de hoofdtekst:

Volgens Zijlstra kan in de democratische rechtsstaat een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen.⁵

In de voetnoot:

5. Zijlstra 2012/3.2.

Niet:

5. Zie Zijlstra 2012/3.2.

Als de noot geen bronvermelding is voor een bewering in de hoofdtekst, gebruikt men als inleidende woorden: *Aldus ook*, *Zie ook*, *Vgl.* en *Anders:*.

'Aldus ook' gebruikt men als de bewering al gedragen wordt door argumenten in de hoofdtekst.

In de hoofdtekst:

In de democratische rechtsstaat kan een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen.⁵

In de voetnoot:

5. Aldus ook Zijlstra 2012/3.2.

'Zie ook' gebruikt men indien verwezen wordt naar een bron die de hoofdtekst niet onderbouwt, maar wel iets dergelijks over hetzelfde onderwerp zegt.

In de hoofdtekst:

Het gaat hier dus om een definitie van de (democratische) rechtsstaat.⁵

In de voetnoot:

5. Zie ook Zijlstra 2012/3.2.

'Vgl.' gebruikt men in hetzelfde geval als het voorgaande, maar nu zegt de bron iets dergelijks over een *ander* onderwerp.

In de hoofdtekst:

Een nader onderzoek naar de achterliggende idee van de (democratische) rechtsstaat zou een andere definitie kunnen opleveren.⁵

In de voetnoot:

5. Vgl. Zijlstra 2012/3.2.

'Anders:' gebruikt men als de bron iets zegt wat het tegenovergestelde is van wat de hoofdtekst zegt.

In de hoofdtekst:

Deze definitie van de rechtsstaat doet geen recht aan de achterliggende idee van de (democratische) rechtsstaat.⁵

In de voetnoot:

5. Anders: Zijlstra 2012/3.2.

Het gebruik van de afkorting 'cf.' kan verwarring wekken en wordt daarom afgeraden. Het kan immers duiden op 'confer' (= vergelijk), maar ook op 'conform' (= overeenkomstig).

Gebruik voor de pagina-aanduiding uitsluitend 'p.'; dus niet: 'pp.' of 'blz.'. Voor het gebruik van afkortingen zie verder hoofdstuk 6.

In een noot verwijst men *specifiek* naar het *exacte* onderdeel- of paginanummer, tenzij de verwijzing algemeen van aard is:

Specifiek:

1. Van Opijnen 2014/2.1; Botman 2015, p. 430.

Algemeen:

1. Andere literatuur over dit onderwerp: Van Opijnen 2014; Botman 2015.

Schrijf ook niet '2.1 e.v.' of 'p. 430 e.v.', maar vermeld exact de onderdeel- of paginanummers waarnaar wordt verwezen:

1. Van Opijnen 2014/2.1-2.4; Botman 2015, p. 430-433.

Zoals men bij verwijzingen naar regelgeving zo mogelijk het relevante artikel noemt, zo is bij jurisprudentie vermelding van het nummer van de relevante rechtsoverweging een goede manier om de verwijzing te preciseren. Zie verder hoofdstukken 3 en 4.

Omdat literatuuronderzoek steeds meer online plaatsvindt en literatuur online vaak geen paginering heeft, worden publicaties dikwijls onderverdeeld in korte, uniek genummerde onderdelen (paragrafen, aantekeningen, alinea's). Daarna kan doeltreffend worden verwezen.

Over de precieze vorm van verwijzingen naar literatuur, zie 1.4.

1.3.2 **Doornummers of niet doornummers?**

In een tijdschriftartikel of bijdrage aan een boek kan men de voetnoten het beste doornummers. In langere teksten, zoals boeken, kan men ook in elk hoofdstuk opnieuw met noot 1 beginnen.

1.3.3 **Plaats en weergave van nootnummers in de hoofdtekst**

Als een noot betrekking heeft op een alinea, op een of meer zinnen of op een bij- of hoofdzin, dan wordt het nootnummer geplaatst achter het laatste leesteken daarvan. Het nootnummer komt bij voorkeur aan het eind van een zin te staan, *na de punt*. Alleen als een noot uitsluitend betrekking heeft op een of enkele woorden, wordt het nootnummer onmiddellijk na het desbetreffende woord geplaatst, maar altijd na een eventuele interpunctie ter plekke.

Een voetnoot heeft hooguit betrekking op één alinea, tenzij in de noot wordt aangegeven dat een verwijzing op een groter deel van de hoofdtekst betrekking heeft. Een nootcijfer in de hoofdtekst wordt 'superieur' (hoger, 'superscript') gezet; er komt geen haakje achter.

Dus niet:

(...) om discussies over eventuele verwijtbaarheid bij de fabrikant te ecarteren 15). In het (...)

Maar:

(...) om discussies over eventuele verwijtbaarheid bij de fabrikant te ecarteren.¹⁵ In het (...)

Plaats in de hoofdtekst nergens meer dan één nootnummer tegelijk. In die ene noot kunt u zo nodig verwijzen naar verschillende bronnen.

Dus niet:

Hetzelfde wordt verdedigd door Leijten.^{14,15}

14. Leijten 2008, p. 31.

15. Anders: Van Maanen 2011, p. 19.

Maar:

Hetzelfde wordt verdedigd door Leijten.¹⁴

14. Leijten 2008, p. 31. Anders: Van Maanen 2011, p. 19.

Gebruik ook nooit hetzelfde nootnummer tweemaal, maar gebruik op de tweede plek een nieuw nootnummer en herhaal de verkorte verwijzing uit de eerdere noot.

Bij meer verwijzingen in één voetnoot, zoals in bovenstaande voorbeelden, zijn er geen vaste regels voor de volgorde ervan. In het algemeen moet men een logische volgorde nastreven waarbij de onderbouwing van de hoofdtekst eerder wordt vermeld dan bijkomende toevoegingen, belangrijke bronnen eerder dan minder belangrijke, en rechtspraak van hogere instanties eerder dan die van lagere.

1.4 **Methode voor verkorte literatuurverwijzingen in voetnoten**

De hierna volgende subparagrafen betreffen uitsluitend literatuurverwijzingen. Zie hoofdstukken 3 en 4 voor verwijzingen naar wetten, andere regelgeving, parlementaire stukken, en jurisprudentie.

Het gebruik van verkorte literatuurverwijzingen veronderstelt het gebruik van een literatuurlijst, zoals in 1.2 is uitgelegd: in de literatuurlijst kan de lezer alle bijzonderheden vinden die nodig zijn om de aangehaalde uitgave te duiden en op te zoeken. In 1.4.1 en 1.4.2 worden ter illustratie na de verkorte vormen ook de bijbehorende volledige vermeldingen in de literatuurlijst weergegeven.

De *Leidraad* beveelt de hieronder besproken methoden aan voor verwijzingen naar boeken, boekbijdragen en tijdschriftartikelen. In de bijlage van dit boek worden onder B alternatieven beschreven waaraan sommige uitgeverij en redacties de voorkeur geven.

1.4.1 **Verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken**

Bij het verkort verwijzen naar een boek of een bijdrage in een boek worden de achternaam van de auteur en het jaar van publicatie vermeld, meestal gevolgd door hetzij een schuine streep en onderdeelnummer(s), hetzij een komma en paginanummer(s). De lezer kan zich onmiddellijk een oordeel vormen over de bron en hoe recent deze publicatie is. Voor de volledige bibliografische gegevens kan hij aan het eind van de publicatie terecht in de literatuurlijst.

In de voetnoot:

1. Van Opijnen 2014/2.1; Moerel & Prins 2016, p. 11.

In de literatuurlijst:

Moerel & Prins 2016

E.M.L. Moerel & J.E.J. Prins, 'Privacy voor de homo digitalis', in: *Homo digitalis*.

Preadviezen (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016/1.

Van Opijnen 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.

De voetnoot verwijst naar exacte onderdeel- of paginanummer(s), tenzij de verwijzing algemeen van aard is. In dat geval vermeldt men slechts achternaam en jaartal. De overige bibliografische gegevens vermeldt men in de literatuurlijst.

2. **Andere literatuur over dit onderwerp:** Van Opijnen 2014; Moerel & Prins 2016.

Gebruik in een verkorte verwijzing naar een *bijdrage in een bundel* niet de naam van de redacteur, maar de naam van de geciteerde auteur. Zo verwijst men als volgt naar de bijdrage van A.G.F. Ancery in de bundel van T. Gerverdinck e.a.

In de voetnoot:

1. Ancery 2014, p. 23.

Niet:

1. Gerverdinck e.a. 2014, p. 23.

In de literatuurlijst:

Ancery 2014

A.G.F. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden*, Den Haag: Boom juridisch 2014.

In een verkorte verwijzing naar een *gehele bundel* kan de toevoeging '(red.)' achter de namen van de redacteurs achterwege blijven.

1. Gerverdinck e.a. 2014.

Een *medeauteur* (of mederedacteur) wordt voorafgegaan door het teken '&'. Bij twee auteurs: A & B, bij drie auteurs: A, B & C.

1. Spoor, Verkade & Visser 2019/2.10.

Bij *meer dan één auteur* is het zaak zowel in de voetnoten als in de alfabetische literatuurlijst de volgorde van de auteurs op het titelblad aan te houden. Het genoemde werk treft de lezer aan onder 'Spoor', niet onder 'Verkade' of 'Visser'.

Bij *meer dan drie* auteurs, redacteurs of bewerkers wordt alleen de eerste genoemd, met de toevoeging 'e.a.':

1. Schlössels e.a. 2015, p. 22.

Bewerkers (veelal van bekende handboeken) worden voorafgegaan door een schuine streep zonder spaties ervoor en erna. De latere bewerking door R Emmelink van het bekende handboek strafrecht van Hazewinkel-Suringa wordt weergegeven als:

1. Hazewinkel-Suringa/R Emmelink 1996, p. 85.

Bij verkorte verwijzingen worden *voorletters* alleen toegevoegd (vóór de achternaam) als dat nodig is ter vermindering van een mogelijk misverstand:

1. J.M. Polak 1993, p. 45.
2. Schlössels e.a. 2015, p. 22.
3. H.C.G.L. Polak 1993, p. 16.

Indien van een auteur *verschillende publicaties uit één jaar* worden aangehaald, verschaft men met een korte titelaanduiding opheldering. De titelaanduiding wordt dan cursief geschreven. Deze methode met gebruik van een (ver)korte titel wordt nader beschreven in onderdeel B.1 van de bijlage:

1. Brants & Van Lent, *Externe openbaarheid* 2001, p. 75-101.
2. Brants & Van Lent, *Kroniek* 2001, p. 435.

Deze vermeldingen dienen te corresponderen met de vermeldingen in de literatuurlijst.

Auteurloze publicaties vermeldt men met (ver)korte titel (*cursief*) en jaartal (plus de desbetreffende pagina). Op dezelfde manier kan men verkort

verwijzen naar publicaties (nota's, rapporten en adviezen) die geen auteur maar wel een handzame titel hebben:

1. *Respect en recht voor ieder mens* 2013, p. 10.

Verdere bibliografische gegevens moeten in de literatuurlijst onder *Respect en recht voor ieder mens* 2013 te vinden zijn.

Frequent geactualiseerde uitgaven (losbladige uitgaven e.d.) geven zelf veelal een 'aanbevolen citeerwijze', die vaak (nog) afwijkt van de in deze *Leidraad* gegeven regels. Sluit in beginsel aan bij de aanbevolen citeerwijze, maar vermeld vóór de (ver)korte (gecursiveerde) titel wel eerst de auteur van het desbetreffende onderdeel van de uitgave, gevolgd door', in:'. Zie voor een uitgebreide toelichting over het verwijzen naar dit soort uitgaven de aanbevelingen van 1.5 en 2.2.9.

In de voetnoot:

1. Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch* 2019/8, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3.
2. Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*, art. 6:162 BW, aant. 5 (online, bijgewerkt 15 januari 2018).
3. Huijgen, in: *GS Onrechtmatige daad* VI.2.2.9 (online, bijgewerkt 24 december 2014).
4. *Vakstudie Omzetbelasting*, art. 8 Wet OB 1968, aant. 3.2.5 (online, bijgewerkt 1 april 2019).
5. Borman, in: *T&C Awb* 2017, art. 10:15 Awb, aant. 3.

In de literatuurlijst vermeldt men weer de volledige bibliografische gegevens (zie daarover ook 2.2.9):

Borman, in: T&C Awb 2017

T.C. Borman, commentaar op art. 10:15 Awb, in: T.C. Borman & J.C.A. de Poorter, *Tekst & Commentaar Algemene wet bestuursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2017.

Cremers-Hartman, in: Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch 2019

E. Cremers-Hartman, commentaar op WCRM, in: A.R. Houweling & P.G. Vestering (red.), *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2019.

Jansen, in: *GS Onrechtmatige daad*

K.J.O. Jansen, commentaar op art. 6:162 BW, in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer.

Huijgen, in: *GS Onrechtmatige daad*

W.G. Huijgen, 'VI. Beroeps- en dienstenaansprakelijkheid', in: C.J.J.M. Stolker (red.), *Groene Serie Onrechtmatige daad*, Deventer: Wolters Kluwer.

Vakstudie Omzetbelasting

A. van Doesum, H. van Kesteren & E. Vrouwenfelder (red.), *Omzetbelasting (Fiscale Encyclopedie De Vakstudie, deel 6)*, Deventer: Wolters Kluwer.

Bij documentaire werken zoals de delen van de series *Fiscale Encyclopedie De Vakstudie* en de *Editie Cremers* pleegt men de auteur niet te noemen.

De hierboven weergegeven citeerwijze voor delen van de series *Tekst & Commentaar* en *Sdu Commentaar* met jaartalvermelding is de gebruikelijke citeerwijze voor de boekedities. Nu deze series ook online beschikbaar zijn en frequent geactualiseerd worden, kunnen er verschillen ontstaan, afhankelijk van het geraadpleegde medium en de datum (zie 1.5.1). Vermeld daarom de bijwerkdatum van de onlineversie op moment van raadplegen:

1. Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch 2019/8*, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3 (online, bijgewerkt 18 augustus 2018).
5. Borman, in: *T&C Awb 2017*, art. 10:15 Awb, aant. 3 (online, bijgewerkt 1 januari 2019).

Bekende handboeken krijgen na verloop van tijd dikwijls een andere bewerker dan de oorspronkelijke auteur. In de verwijzing blijft toch (vaak) de oorspronkelijke auteur als eerste genoemd, ook al is diens naam deel van de titel of serietitel geworden. Plaats voor de naam van de bewerker(s) een schuine streep, sluit in beginsel aan bij de aanbevolen citeerwijze en vermeld steeds het jaar van verschijnen, dat belangrijk is om de verschillende edities te kunnen onderscheiden:

6. Asser/Sieburgh 6-III 2018/100.
7. Pitlo/Croes e.a. 1995, p. 50.

(Dus anders dan in het boek zelf aanbevolen, 'Pitlo/Croes e.a.', want het jaartal mag niet worden weggelaten.)

Bij een verwijzing naar een *vertaling* van een bepaald werk kan het dienstig zijn het jaartal van het oorspronkelijke geschrift tussen haakjes te vermelden:

In de voetnoot:

1. Mill (1859) 1978, p. 50.

In de literatuurlijst vermeldt men dan de oorspronkelijke titel en die van de gebruikte vertaling, met de overige bibliografische gegevens van die vertaling.

In de literatuurlijst:

Mill (1859) 1978

J.S. Mill, *Over vrijheid*, Meppel: Boom 1978 (*On Liberty* 1859, vertaald door W.E. Krul).

1.4.2 **Verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen**

Een verkorte verwijzing naar een tijdschriftartikel is in beginsel iets uitgebreider dan een verkorte verwijzing naar een boek.³ Voor het jaartal wordt *cursief* de (afgekorte) titel van het tijdschrift vermeld. Achter het jaartal wordt na een schuine streep het publicatienummer vermeld. Indien het tijdschrift niet met publicatienummers werkt en het betreft een verwijzing van algemene aard (dus naar het artikel als geheel), dan worden de begin- en eindpagina vermeld. Het afleveringsnummer wordt in de verkorte verwijzing alleen vermeld als het tijdschrift niet per jaargang doorlopend genummerd en/of gepagineerd is.

De uitgebreidere vermelding in de literatuurlijst blijft desondanks nodig voor de voorletters van de auteur, de titel van het artikel en eventuele aanvullende gegevens.

3. Dit verschil tussen de verkorte citeerwijzen van een tijdschriftartikel en een onderdeel van een boek is in de editie 2016 geïntroduceerd om, met de kleine toevoeging van de vindplaats, voor de lezer het opzoeken van het tijdschriftartikel aanzienlijk te versnellen. Ook opent dit voor uitgevers de mogelijkheid van hyperlinking.

Algemene verwijzingen in de voetnoot:

1. Van Verseveld, *DD* 2016/34.
2. Voorhoof, *Mediaforum* 2015, p. 194-204.
3. Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11.

Specifieke verwijzingen in de voetnoot:

1. Van Verseveld, *DD* 2016/34, par. 3.2.2.
2. Voorhoof, *Mediaforum* 2015, p. 200.
3. Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 9.

In de literatuurlijst:**Van Verseveld, *DD* 2016/34**

A. van Verseveld, 'Noodweer: de Hoge Raad geeft een overzicht', *DD* 2016/34, afl. 5, p. 352-371.

Voorhoof, *Mediaforum* 2015, p. 194-204

D. Voorhoof, 'De aansprakelijkheid van online nieuwsplatforms na Delfi. Online nieuwsplatform dat nalaat manifest schadelijke gebruikersinhoud proactief weg te filteren riskeert aansprakelijkheid', *Mediaforum* 2015, afl. 6, p. 194-204.

Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11

S. Wierenga-Heintz e.a., 'Kroniek Aansprakelijkheidsrecht', *Adv. bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11.

De reden dat hierboven in de voetnoot bij *DD* en *Mediaforum* geen afleveringsnummer wordt vermeld en bij *Advocatenblad* wel, is deze: *DD* en *Mediaforum* hebben een doorlopende nummering, van publicatie- dan wel paginanummers per jaargang; *Advocatenblad* nummert als een van de weinige tijdschriften nog de pagina's per aflevering, zodat zonder afleveringsnummer de vindplaats incompleet zou zijn (zie daarover 2.2.7).

1.5 Online bronnen

1.5.1 Inleiding

Het internet is een belangrijke vindplaats van juridische bronnen. Een aantal juridische sites behoort stevast tot de favorieten van de jurist: overheid.nl, rechtspraak.nl, officiële bekendmakingen.nl, EUR-Lex, curia.eu, HUDOC. Dit heeft tot gevolg dat bij het verwijzen naar documenten die beschikbaar zijn op deze sites, het niet meer noodzakelijk is de sites of hun webadressen te vermelden. Verwijzingen naar documenten gevonden of

beschikbaar op deze sites zijn daarom niet anders dan verwijzingen naar papieren bronnen. Ga dan ook, om te zien hoe naar dergelijke bronnen te verwijzen, naar die onderdelen van deze *Leidraad* die uitleg geven over het verwijzen naar een wet, een richtlijn, een uitspraak, enz. Zo zijn de onderstaande stukken allemaal snel online te vinden.

Kamerstukken II 2015/16, 34410, nr. 2

Hof Arnhem-Leeuwarden 15 maart 2016,
ECLI:NL:GHARL:2016:2024

HvJ EU 10 september 2015, ECLI:EU:C:2015:578 (CC.OO/Tyco)

EHRM 13 oktober 2015, ECLI:CE:ECHR:2015:1013JUD003742806
(Bremner/Turkije)

Hiernaast worden steeds meer bronnen die vroeger alleen op papier verschenen of (in eerste instantie) achter een online betaalmuur staan, zoals tijdschriftartikelen of annotaties, ook via het internet publiek toegankelijk gemaakt door de auteurs. Ook voor deze stukken geldt dat geen aparte citeerregels nodig zijn. Een zoekopdracht met (een deel van) de verwijzing geeft de lezer snel uitsluitel of de tekst toegankelijk is via internet.

Voor het verwijzen naar publiek toegankelijke online bronnen zoals overheidsrapporten en artikelen op weblogs, is het niet anders. Indien men naar dergelijke bronnen verwijst volgens de regels van de *Leidraad*, dan zal men door het typen van (een deel van) de tekst van de verwijzing in een zoekmachine als Google de desbetreffende bron (bijna) altijd vinden. Het enige punt van aandacht is de verwijzing naar de online bron, het weblog of de website, waar een tekst te vinden is.

Het toevoegen van een webadres bij verwijzingen naar bronnen die (ook) online toegankelijk zijn, is dus niet nodig. Het toevoegen van een webadres kan wel nuttig zijn bij verwijzing naar een website of naar een bepaalde pagina op een website.

1.5.2 **Structuur van verwijzingen naar online bronnen**

Het voorgaande heeft tot gevolg dat er drie opties zijn voor de structuur van de verwijzing naar een online bron. Eén voor (online) artikelen, annotaties, rapporten, proefschriften en video's, één voor bronnen die

online verschijnen en frequent geactualiseerd worden (net als losbladige werken) en één voor websites of webpagina's.

- *tekst*;
- *tekst* (online, bijgewerkt *datum*)
- *tekst, webadres*.

Bij verwijzingen naar artikelen, annotaties, rapporten, proefschriften en video's die (ook) online staan, kan daar waar 'tekst' staat volgens de elders in deze *Leidraad* aangegeven wijze geciteerd te worden. Betreft een dergelijke verwijzing een weblog of een video dan staat op de plaats waar bij tijdschriftartikelen (de afkorting van) het tijdschrift wordt genoemd, zo kort mogelijk het webadres van de online bron, altijd beginnend met een kleine letter.

Voor bronnen die op papier én online verschijnen geldt ook dat op de plaats waar *tekst* staat verwezen mag worden op de elders in deze *Leidraad* beschreven wijze. Men dient daarbij echter aan te geven dat men de online versie heeft geraadpleegd en wat de datum was van de laatste bijwerking van die versie. Bij dit soort uitgaven kan er namelijk een verschil bestaan tussen de papieren versie en de online versie. De datum kan dan een lezer, die geen toegang heeft tot de online versie, duidelijk maken dat zijn papieren versie wel of niet van dezelfde datum is. Is dat niet het geval dan zal hij zich, voor inzage van de versie waar de auteur naar verwijst, moeten wenden tot de online bron.

Voor het verwijzen naar een website of naar een bepaalde pagina van een website kan daar waar *tekst* staat de naam van de website staan of de titel van de webpagina, gevolgd door, zo kort mogelijk, het webadres van de homepage van de website. Een site of webpagina wordt altijd gevonden door intypen van de naam van de site of de titel van de pagina in combinatie met het toegevoegde webadres.

Voorbeelden van verwijzingen naar bronnen die (ook) online staan, zijn:

Rb. Oost-Brabant (vzr.) 4 januari 2019, ECLI:NL:RBOBR:2019:88.

'Waarom een nieuwe privacywet?', *Ministerie van JenV, YouTube* 2 juli 2018.

J.J. Oerlemans & M. Hagens, 'De Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2017: een technologisch gedreven wet', *Computerrecht* 2018/111, afl. 3, p. 130-141.

'13 doodenge privacyvermorzelende technologieën', webwereld.nl, 28 januari 2019.

M. Jansen, 'Aansprakelijkheid voor tenuitvoerlegging later vernietigd vonnis', cassatieblog.nl 21 april 2016.

H. Hijmans, *The European Union as a Constitutional Guardian of Internet Privacy and Data Protection. The Story of Article 16 TFEU* (diss. Amsterdam UvA; Issues in Privacy and Data Protection, deel 31), Cham (Zwitserland): Springer 2016.

T.C. Borman, commentaar op art. 10:15 Awb, in: T.C. Borman & J.C.A. de Poorter (red.), *Tekst & Commentaar Algemene wet bestuursrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2017 (online, bijgewerkt 1 januari 2019).

'De Nationale AI-cursus', app.ai-cursus.nl.

'Wat is open access?', openaccess.nl.

De eerste verwijzing is naar een uitspraak van de rechtbank Oost-Brabant uit 2019. Dat kan reeds opgemaakt worden uit de ECLI. Het toevoegen van de datum en de afkorting (vzr.) geeft nadere informatie over de uitspraak. Het mag inmiddels als bekend worden verondersteld dat het invoeren van de ECLI in een zoekmachine vrijwel steeds direct leidt tot een zoekresultaat dat verwijst naar de betreffende uitspraak.

De tweede voorbeeldverwijzing is naar een filmpje over de nieuwe privacywet zoals dat op het YouTube-kanaal van het Ministerie van Justitie en Veiligheid is geplaatst. Het webadres van YouTube is 'youtube.com'. Bij een sterk ingeburgerde website, zoals YouTube, kan men dit webadres weglaten en de naam van de site – cursief – als bron opnemen in de verwijzing. Denk hierbij als auteur wel na of de doelgroep van het artikel bekend zal zijn met de site of het blog. De video waarnaar wordt verwezen kan eenvoudig met een zoekmachine gevonden worden. Dat laatste is ook zo bij de derde voorbeeldverwijzing naar het artikel van Oerlemans en Hagens. Dat is gepubliceerd in *Computerrecht*, maar ook online toegankelijk. Een zoekopdracht met (delen van) de verwijzing zal dit duidelijk maken.

Het vierde en vijfde voorbeeld laten zien hoe verwezen kan worden naar een bron die alleen online beschikbaar is. In deze verwijzingen staan de adressen van de homepages – webwereld.nl en cassatieblog.nl – op de plaats waar bij tijdschriftartikelen (de afkorting van de titel van) het tijdschrift wordt genoemd. De adressen worden vermeld in kleine letters.

Het proefschrift van Hijmans is online toegankelijk en kan gemakkelijk en snel gevonden worden. De verwijzing behoeft daarover dan ook geen nadere aanduiding.

De verwijzing naar het commentaar van Borman geeft aan dat er een papieren editie is van *Tekst & Commentaar Algemene wet bestuursrecht*, dat deze stamt uit 2017, dat er ook een online versie is en dat verwezen wordt naar de online versie van 1 januari 2019.

Een verwijzing naar de website van de Nationale AI-cursus bestaat uit de naam van de site gevolgd door een verwijzing naar de homepage. De vermelding van het adres geeft aan dat het een online bron is.

Tot slot. De verwijzing naar de webpagina getiteld ‘Wat is open access?’ op de website openaccess.nl is met deze verwijzing eenvoudig te vinden met een zoekmachine.

1.5.3 **Overige aanwijzingen**

Naast bovengenoemde toelichting op het verwijzen naar bronnen die (ook) online staan, zijn de onderstaande overige aanwijzingen van belang:

- Als een webadres aan het einde van een regel staat en moet worden afgebroken, breek dan af met een spatie, niet met een afbreekteken, of liever, zet het gehele adres op een nieuwe regel.
- Laat bij vermeldingen van webadressen de elementen weg die op papier geen functie hebben, zoals ‘www’ of ‘https://’. De verwijzingen blijven dan kort en goed leesbaar.
- Controleer voor het inleveren van kopij of de webadressen genoemd in de verwijzingen nog kloppen. Zo niet, pas dan de vermelding aan. Controleer voor het inleveren van kopij of verwijzingen naar frequent geactualiseerde uitgaven nog accuraat zijn. Pas de tekst of de verwijzing aan indien dit niet het geval is.

1.5.4 *Persistente identifiers*

Tot slot van dit onderdeel aandacht voor een drietal persistente identifiers; unieke labels voor online informatiebronnen waarbij de labels onafhankelijk zijn van de plaats waar de bronnen zich online bevinden. Juristen komen in de dagelijkse praktijk, met name online, steeds vaker dit soort labels tegen. We noemen er drie: Handle, de digital object identifier (DOI) en de Juriconnect doctrine identifier (JCDI).

Het eerstgenoemde Handle is een systeem dat persistente identifiers toewijst aan informatiebronnen. Deze identifiers worden handles genoemd en zij hebben tot doel als handvat te dienen om informatie te vinden over een bron, deze te lokaliseren en indien mogelijk ook in te zien. Zo is de handle van de oratie van Tom Barkhuysen '1887/12680'. Als men deze handle laat voorafgaan door 'hdl.handle.net/' en deze op die manier in de adresbalk van een zoekmachine invoert of deze invoert op hdl.handle.net, dan komt men terecht op een webpagina van de Universiteit Leiden. Hierop staat informatie over de oratie en wordt duidelijk dat deze is gepubliceerd door Kluwer. Mocht het webadres van de volledige tekst van de oratie of de informatie over de oratie gewijzigd worden, dan blijft de handle hetzelfde, deze is dus persistent. Men kan de handle toevoegen aan de verwijzing naar deze oratie:

T. Barkhuysen, Eenheid en coherentie van rechtsbescherming in de veellagige Europese rechtsorde (oratie Leiden), Deventer: Kluwer 2006, hdl:1887/12680.

Het moge duidelijk zijn dat het gebruik van het systeem van persistente identifiers uitermate handig is in een online omgeving waarin bronnen nogal eens van plaats kunnen veranderen. De handles voorkomen veel onnodig zoekwerk. Het is dus een extra service aan de lezer om de persistente identifier te vermelden.

De tweede persistente identifier, de digital object identifier maakt gebruik van het Handle-systeem en werkt op soortgelijke wijze. Om een directe verwijzing naar een DOI te maken gebruikt men alleen een ander voorvoegsel: dx.doi.org. En daarnaast is de website waar men een DOI kan invoeren om naar de informatiebron te surfen een andere: dx.doi.org. Een voorbeeld van een DOI-vermelding van een tijdschriftartikel is:

N.J. Gans, 'Koersgevoelige informatie: de uitstelbaarheid na VEB/Super de Boer', *V&O* 2015, afl. 6, p. 85-88, doi:10.5553/veno/092596432015025006001.

De derde, de JCDI, is een in 2018 geïntroduceerde identifier voor Nederlandse juridische artikelen en annotaties. Ook de JCDI werkt volgens de Handle-systematiek. In het geval van deze identifier kan men 'judoreg.nl/doc/' voor de identifier plaatsen om bij de informatie over de bron en de bijbehorende link te komen. Als op judoreg.nl de JCDI wordt ingevoerd, komt men bij dezelfde pagina. Een voorbeeld van een JCDI-vermelding van een tijdschriftartikel is:

F. Peppelenbosch, 'Wet excessief lenen bij eigen vennootschap; van dik hout zaagt Men (no Snel) planken', *NLF Opinie* 2019/0017, JCDI:NFB2367:1.

Net als bij een webadres is het niet verstandig een persistente identifier af te breken.

1.6 **Interne verwijzingen**

Interne verwijzingen zijn verwijzingen in een publicatie naar andere onderdelen ervan. Het gaat dan bijvoorbeeld om een tabel, figuur of paragraaf. De verwijzing staat doorgaans in de hoofdtekst.

Vermijd zoveel mogelijk verwijzingen naar pagina's, ten eerste omdat in het kopijstadium het paginanummer in de uiteindelijke publicatie meestal niet is te voorspellen, ten tweede omdat de paginaverwijzing bij eventuele herpublicatie, elektronisch of anderszins, niet meer opgaat. Verwijs in plaats daarvan naar hoofdstuk, paragraaf of ander genummerd onderdeel volgens de onderstaande aanwijzingen.

1.6.1 **Tabellen en figuren**

Nummer tabellen en figuren doorlopend, in afzonderlijke reeksen. In tijdschriftartikelen en bundelbijdragen krijgen tabellen en figuren per artikel c.q. bijdrage een nummering, in boeken per hoofdstuk een gelede nummering (bijvoorbeeld: 'tabel 5.1' is de eerste tabel van hoofdstuk 5). Geef tabellen en figuren een op- of onderschrift dat bestaat uit type-aanduiding, nummer en titel; plaats een eventuele bronvermelding op een afzonderlijke regel. Verwijs ernaar met type-aanduiding en nummer; bij gelede nummers wordt, ook binnen hetzelfde hoofdstuk, met het volledige

nummer verwezen. Vermijd verwijzingen in de trant van 'zie de onderstaande tabel' of 'zie de afbeelding op de volgende pagina'.

Verwijzing in de tekst:

De resultaten van dit onderzoek worden weergegeven in tabel 3.1.

Op- of onderschrift van de tabel waarnaar is verwezen:

Tabel 3.1. Resultaten van een vergelijkend onderzoek naar strafmaten bij tien rechtbanken

(Bron: Van der Bunt 1998)

1.6.2 **Hoofdstukken en paragrafen**

Als hoofdstukken en paragrafen van een boek, zoals in deze *Leidraad*, samenhangend zijn genummerd met gelede nummers, is het verwijfsysteem eenvoudig. In dit systeem zijn de hoofdstukken enkelvoudig genummerd (hoofdstuk 1, hoofdstuk 2 enz.) en de paragrafen hebben een samengesteld nummer waarin het hogere niveau terugkeert (paragraaf 1.1, paragraaf 1.2 enz.; subparagrafen: paragraaf 1.1.1 enz.).

Verwijzingen naar gelede nummers behoeven geen nadere aanduiding (een geled nummer betreft een paragraaf tenzij er een andere aanduiding zoals 'tabel' voor staat), verwijzingen naar enkelvoudige nummers wel. Ook een verwijzing naar een paragraaf binnen hetzelfde hoofdstuk bevat het volledige, samengestelde nummer.

Zie hoofdstuk 3.

Zie 5.2 en 6.4.

In tijdschriftartikelen e.d. ontbreekt het hoofdstukniveau en hebben de paragrafen op het hoogste niveau een enkelvoudige nummering.

Zie paragraaf 5.

1.6.3 **Bijlagen**

De nummering van en verwijzing naar bijlagen is overeenkomstig het systeem van hoofdstukken en paragrafen, met dien verstande dat zowel het opschrift als de verwijzing altijd worden voorzien van de aanduiding 'bijlage'.

Als een bijlage is ingedeeld in paragrafen geldt dit als een zelfstandige indeling die niet aan het bijlagenummer is gekoppeld. Daarom moet verwijzing naar dergelijke paragrafen altijd worden voorafgegaan door een aanduiding van de bijlage. Gelede nummering van bijlagen wordt alleen toegepast als er veel bijlagen zijn die bijvoorbeeld per thema of per bron worden gegroepeerd; elk samengesteld nummer betreft dan toch een aparte bijlage binnen zo'n groep.

Zie bijlage 3.

Zie onderdeel 4 van bijlage B.1.

1.6.4 **Artikelsgewijs commentaar**

Doorgaans is elk stuk commentaar gewijd aan een artikel van een bepaalde wet en verdeeld in genummerde aantekeningen. Een (interne) verwijzing naar een andere aantekening op hetzelfde artikel omvat alleen de aanduiding 'aant.' met nummer. Een verwijzing naar een aantekening op een ander artikel van dezelfde wet omvat de combinatie van artikel- en aantekeningverwijzing. Een verwijzing naar een aantekening op een artikel van een andere dan de onderhavige wet omvat informatie over artikel, wet en aantekeningnummer. Is het commentaar niet in genummerde aantekeningen verdeeld, dan verwijst men naar 'het commentaar op art. ...'. Als het bedoelde commentaardeel van een andere auteur is dan de verwijzende auteur, voeg dan de auteursnaam toe voor de interne verwijzing. Is het bedoelde commentaar opgenomen in een andere uitgave (eventueel wel in dezelfde serie), dan betreft het in feite niet een interne maar een literatuurverwijzing en moet deze worden aangevuld met een nadere bronvermelding.

Verwijzing binnen het commentaar op hetzelfde artikel:

Zie aant. 12.

Verwijzing naar het commentaar op een ander artikel van dezelfde wet:

Zie art. 3, aant. 12.

Verwijzing naar het commentaar op een artikel van een andere wet, binnen dezelfde uitgave:

Zie art. 3 AWR, aant. 12.

Verwijzing naar het volledige of onverdeelde commentaar op een ander artikel van dezelfde wet:

Zie het commentaar op art. 3.

In geval van een andere auteur:

Zie Boersma, art. 3 AWR, aant. 12.

Als de verschillende commentaardelen een nummer hebben dat aan de wet- en artikelindeling vooraf gaat, zoals gebruikelijk in de serie Sdu Commentaar Thematisch, dan wordt dit als volgt toegevoegd:

Zie onderdeel 8, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3.

2 De literatuurlijst

2.1 De lijst

De literatuurlijst met volledige bibliografische gegevens aan het eind van een boek of een artikel is niet alleen een noodzakelijk gevolg van het verkort verwijzen in de voetnoten. Een literatuurlijst geeft ook – bij een artikel vaak in één oogopslag – een overzicht van de onderzochte literatuur. In dat opzicht is de literatuurlijst tevens een vorm van wetenschappelijke verantwoording. Voorts verschaft de literatuurlijst aan de lezer die zich verder in het onderwerp wil verdiepen, een schat aan bibliografische informatie.

In de Nederlandse juridische tijdschriften is het steeds gangbaarder om aan het eind van een artikel de bronnen te vermelden. In elk geval zal men daartoe moeten overgaan, als men het door ons aanbevolen stelsel van verkort verwijzen hanteert. Wij vinden die consequentie een welkom neveneffect. In een boek wordt de literatuurlijst achterin opgenomen, na eventuele bijlagen.⁴ Echter, als een boek uit bijdragen van verschillende auteurs bestaat, wordt elke bijdrage onmiddellijk door een eigen literatuurlijst gevolgd, net als in een tijdschrift.

Geef steeds in de titel van de literatuurlijst aan of het gaat om ‘aangehaalde literatuur’, ‘geraadpleegde literatuur’ of ‘aanbevolen literatuur’. Laat de lemmata in een literatuurlijst beginnen met de gebruikte verkorte verwijzing, om het vinden te vergemakkelijken. Bijvoorbeeld als volgt:

4. Na de literatuurlijst volgen eventueel nog registers: achtereenvolgens regelgeving, rechtspraak, personen en trefwoorden.

Klaassen, RMThemis 2016, p. 74-84

C.J.M. Klaassen, 'De civiele procedure volgens 'KEI'', *RMThemis* 2016, afl. 2, p. 74-84.

De Meij, Uitingsvrijheid 1996⁵

J.M. de Meij, *Uitingsvrijheid. De vrije informatiestroom in grondwettelijk perspectief*, Amsterdam: Cramwinckel Uitgever 1996.

De Meij, Staats- en bestuursrecht 1996

J.M. de Meij, *Inleiding tot het staats- en bestuursrecht*, Groningen: Wolters-Noordhoff 1996.

Van Opijnen 2014

M. van Opijnen, *Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd* (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.

Spruit, Chorus & Bezemer 2016

J.E. Spruit, J.M.J. Chorus & C.H. Bezemer, *Libri feudorum* (Corpus Iuris Civilis. Tekst en vertaling, deel XII Addendum), Amsterdam: Amsterdam University Press 2016.

De literatuurlijst moet volledig, alfabetisch en niet met kopjes onderverdeeld zijn. Men kan de lijst door het tekstverwerkingssysteem op alfabet laten sorteren. Sorteerrfouten met voorvoegsels van de achternaam van de auteur, zoals 'van', 'de' en 'van der', moeten dan echter handmatig worden gecorrigeerd.

Auteurloze werken, zoals rapporten en adviezen, worden gewoon in de alfabetische rangschikking opgenomen:

Respect en recht voor ieder mens 2013

Respect en recht voor ieder mens (Beleidsnota van de Minister van Buitenlandse Zaken), bijlage bij *Kamerstukken II 2012/13*, 32735, nr. 78.

Regelgeving, jurisprudentie en andere Kamerstukken dan beleidsnota's, -rapporten en -adviezen horen *niet* in de literatuurlijst thuis.

-
5. Omdat 'De Meij 1996' in deze lijst twee verschillende werken zou aanduiden, is de verkorte verwijzing aangevuld met de (ingekorte) titel van het werk. Zie 1.4.1 voor uitleg.

In sommige boeken ziet men voorin een lijst van verkort aangehaalde literatuur. Dat is met de in het vorige hoofdstuk aanbevolen verkorte citeerwijze overbodig. Men kan volstaan met één complete literatuurlijst achterin het werk.

Bij het maken van literatuurverwijzingen en zeker bij het samenstellen van de literatuurlijst kan een zogenaamde *reference manager* een goede ondersteuning bieden: een softwareprogramma dat helpt om op een gestructureerde manier verwijzingen en bibliografische vermeldingen te maken. EndNote, Zotero, Reference Manager en Mendeley zijn daar voorbeelden van. In veel gevallen kan ook gebruik gemaakt worden van bibliografische databanken, zoals Worldcat, waarin veel vakliteratuur beschreven is. De bibliografische kenmerken kunnen worden geïmporteerd en er kan een eigen virtuele bibliotheek worden ingericht, gekoppeld aan een weergavestijl.

2.2 Vermelding van bibliografische gegevens

De auteursnaam wordt overgenomen van het titelblad. Daarbij worden de voornamen ingekort tot voorletters (geen spaties ertussen, wel een spatie voor de achternaam).

Als er twee of drie auteurs zijn, vermeldt men beide of de drie auteurs, waarbij vóór de laatste auteur het en-teken '&' wordt ingevoegd.

Als er meer dan drie auteurs zijn, vermeldt men alleen de eerste, onder toevoeging van 'e.a.'.

De Meij e.a. 2000

J.M. de Meij e.a., *Uitingsvrijheid. De vrije informatiestroom in grondwettelijk perspectief*, Amsterdam: Cramwinckel Uitgever 2000.

Vermeld bij boeken de uitgeversnaam conform het titelblad.

Niet vermeld worden echter:

- titels van auteurs (prof., mr., dr., enz.);
- de rechtsvorm van de uitgeverij;
- de initialen van de uitgever, tenzij dat voor het onderscheid nodig is (bijvoorbeeld H.D. Tjeenk Willink en W.E.J. Tjeenk Willink);
- de druk (het jaartal impliceert een opgave van de druk).

Gebruik voor de titel het titelblad. Breng daarin niet eigenmachtig wijzigingen aan, behalve ten aanzien van hoofdletters. Doe alsof de titel uit een of meer zinnen bestaat en beperk het gebruik van hoofdletters tot de gevallen waarin dat taalkundig voorgeschreven is, ook al heeft de auteur elk woord in zijn titel een hoofdletter gegeven. Subtitels behoren tot de titel. Zij worden door een punt gescheiden van de hoofdtitel en beginnen met een hoofdletter.

O. van der Roest, *Recht & interpretatie. Een korte uitleg*, Zutphen: Uitgeverij Paris 2016.

S. Verweij, N. Tollenaar & B.S.J. Wartna, *CoVa: eerst denken en dan? Vergelijkend recidiveonderzoek naar het effect van cognitieve vaardigheidstrainingen uitgevoerd in de periode 2008-2011*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

Het is echter gebruikelijk dat in Engelse titels de werkwoorden, zelfstandige en bijvoeglijke naamwoorden en bijwoorden met hoofdletters geschreven worden. Neem die over, ook in een Nederlandstalige publicatie.

A.C.M. Spapens, D. van Daele & M. Peters, *Administrative Measures to Prevent and Tackle Crime. Legal Possibilities and Practical Application in EU Member States*, Den Haag: Eleven International Publishing 2015.

De titels van boeken, inclusief de subtitel, worden *cursief* gezet, *zonder aanhalingstekens*. Titels van bijdragen in boeken en artikelen in tijdschriften worden juist niet cursief geschreven. Zij worden herkend doordat zij *tussen enkele aanhalingstekens* worden geplaatst. Daarbij wordt de titel van het boek of de titel van het tijdschrift wel cursief geschreven. Zie hierover de volgende paragrafen. De titelbeschrijving eindigt met een punt.

Tussen haakjes kan men desgewenst aanvullende informatie geven, en wel als volgt:

- na de auteursvermelding: hoedanigheid van de ‘auteur(s)’ of medewerking van een andere auteur, zoals: (met medewerking van ...), (met voorwoord/inleiding van ...);
- na de titel: serienaam en -nummer indien van belang, bijvoorbeeld: (Fiscale Encyclopedie De Vakstudie, deel 2);
- aan het slot, na het jaartal: gegevens over de uitgave zoals: (ongepubliceerd), (beperkte oplage), (inzage: Koninklijke Bibliotheek, Den Haag).

Buiten de gegeven voorbeelden worden toevoegingen afgeraden.

2.2.1 **Boeken**

Bij een boek worden vermeld: naam van de auteur(s), titel en subtitel, plaats van uitgave, uitgever en jaar van uitgave. De gewoonte in veel Nederlandse juridische literatuur om slechts de plaats van uitgave te vermelden en niet de naam van de uitgever is gebruikersonvriendelijk en niet informatief. Zijn er meer uitgevers en/of plaatsen van uitgave, dan hoeft slechts de eerste (dan wel de Nederlandse) genoemd te worden.

De volgorde is consequent:

- voorletters auteur, achternaam auteur, gevolgd door een komma;
- cursieve titel, begonnen met een hoofdletter (gevolgd door een punt en de subtitel, die op zijn beurt weer met een hoofdletter begint), gevolgd door een komma;
- eventueel, tussen haakjes: serienaam en -nummer (overbodig indien serienaam en -nummer deel uitmaken van de titel, zie voorbeelden in 2.2.9 en 2.2.10);
- plaatsnaam, gevolgd door een dubbele punt;
- naam van de uitgever;
- jaartal;
- punt.

Botman 2015

M. Botman, *De Dienstenrichtlijn in Nederland. De gevolgen van richtlijn 2006/123/EG voor de nationale rechtsorde vanuit Europees perspectief* (NILG – Markt, overheid en recht, deel 6), Den Haag: Boom juridisch 2015.

Van Drongelen & Hofsteenge 2019

J. van Drongelen & J.A. Hofsteenge, *De Arboret geschetst* (Arbeidsomstandighedenrecht, deel 5), Zutphen: Uitgeverij Paris 2019.

Kolkman & Verstappen 2018

W.D. Kolkman & L.C.A. Verstappen (red.), *Parlementaire geschiedenis moderniseringswetgeving huwelijksvermogensrecht. Vierde tranche*, Deventer: Wolters Kluwer 2018.⁶

6. Zie 3.4 voor afwegingen bij de keuze tussen verwijzing naar Kamerstukken en verwijzing naar een bundel met de parlementaire geschiedenis van een belangrijke wet.

Spijkerboer 2014

T.P. Spijkerboer, *De Nederlandse rechter in het vreemdelingenrecht*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2014.

De consequente volgorde van 'Plaats: Uitgever' sluit aan bij het gebruik in onder meer Amerikaanse literatuur. Indien plaats of jaar van uitgave onbekend is: z.p. (zonder plaats) respectievelijk z.j. (zonder jaar).

Bij boeken zonder auteur wordt zoveel mogelijk het titelblad gevolgd.

UWV ontslagprocedure 2016

UWV ontslagprocedure. *Uitvoeringsregels en regelgeving*, Den Haag: Boom juridisch 2016.

2.2.2 Oraties en dissertaties

Tussen haakjes – direct na de titel zonder komma of ander leesteken – vermeldt men de aanduidingen oratie en dissertatie (diss.) met de plaats van de desbetreffende universiteit. Bij Amsterdam wordt UvA of VU toegevoegd.

Hijmans 2016

H. Hijmans, *The European Union as a Constitutional Guardian of Internet Privacy and Data Protection. The Story of Article 16 TFEU* (diss. Amsterdam UvA; *Issues in Privacy and Data Protection*, deel 31), Cham (Zwitserland): Springer International Publishing 2016.

Lodder 2012

A.R. Lodder, *Recht rond cyberwar, internet van dingen en andere internet (on)gemakken: de tien geboden van het internetrecht* (oratie Amsterdam VU), Raleigh (VS): Lulu 2012.

2.2.3 Verzamelbundels

Bij verzamelbundels worden de redacteuren vermeld indien die als zodanig op het titelblad staan genoemd. Men vermeldt dan '(red.)'. Indien alleen auteurs op het titelblad voorkomen, worden zij vermeld, *tenzij* het er meer dan drie zijn. In dat geval vermeldt men slechts de eerste, met de toevoeging 'e.a.'. Dat geldt ook voor het geval er meer dan drie redacteuren zijn. Dan voegt men toe: 'e.a. (red.)'.

Campbell 2015

D. Campbell (red.), *Comparative Law Yearbook of International Business. Volume 36A. Recent Developments in National Commercial Law*, Alphen aan den Rijn/Londen: Kluwer Law International 2015.

Sengers & Van der Sanden 2015

J.M.G.A. Sengers & P. van der Sanden (red.), *Huurrecht woonruimte* (Huurreeks), Den Haag: Sdu Uitgevers 2015.

Marseille e.a. 2019

B. Marseille e.a. (red.), *25 jaar Awb. In eenheid en verscheidenheid*, Deventer: Wolters Kluwer 2019.

2.2.4 Feestbundels

Bij feestbundels kan men tussen haakjes – direct na de titel en zonder komma of ander leesteken – vermelden ter ere van wie of ter gelegenheid waarvan de bundel is uitgegeven, voor zover de titel zelf daar niet in voorziet:

Faure & Hartlief 2016

M. Faure & T. Hartlief (red.), *De Spier-bundel. De agenda van het aansprakelijkheidsrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2016.

De Graaf, Marseille & Winter 2006

K.J. de Graaf, A.T. Marseille & H.B. Winter (red.), *Op tegenspraak* (Damen-bundel), Den Haag: Boom juridisch 2006.

2.2.5 Bijdragen in boeken

De titel van een bijdrage in een boek wordt tussen enkele aanhalingstekens geplaatst. Ter onderscheiding van een artikel in een tijdschrift wordt bij een artikel *in een boek* na de titel van het artikel het woordje 'in:' gebruikt. Daarachter volgen de volledige bibliografische gegevens van het boek, alsmede de begin- en eindpagina van het artikel:

Ancery 2014

A. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk*

bureau van de Hoge Raad der Nederlanden, Den Haag: Boom juridisch 2014, p. 11-29.

Komt één bundel verscheidene malen op deze wijze in de literatuurlijst voor, dan kan men volstaan met eenmaal de volledige bibliografische gegevens van de bundel te vermelden en kan men bij de onderscheiden auteurs de verkorte verwijzingsvorm daarnaar gebruiken:

Ancery 2014

A. Ancery, 'De Hoge Raad en het civiele procesrecht', in: Gerverdinck e.a. 2014, p. 11-29.

Gerverdinck e.a. 2014

T. Gerverdinck e.a. (red.), *Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden, Den Haag: Boom juridisch 2014.*

De lezer zal dan verder onder 'Gerverdinck' naar de volledige bibliografische gegevens moeten zoeken.

2.2.6 **Preadviezen**

Veel juridische genootschappen publiceren jaarlijks een preadvies voor de algemene vergadering. Om praktische redenen worden, als er meer preadviseurs zijn, de preadviezen gewoonlijk in één publicatie opgenomen. Het is dan wenselijk aan te geven waar het preadvies van de ene preadviseur eindigt en het volgende begint.

De titelbeschrijving volgt de regels voor bijdragen in boeken (zie 2.2.5):

Hildebrandt 2016

M. Hildebrandt, '2. Data-gestuurde intelligentie in het strafrecht', in: *Homo digitalis. Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 137-240.

Moerel & Prins 2016

E.M.L. Moerel & J.E.J. Prins, '1. Privacy voor de homo digitalis', in: *Homo digitalis. Preadviezen* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-I), Deventer: Wolters Kluwer 2016, p. 1-136.

Heeft de bundel geen echte titel, dan wordt de zakelijke benoeming ervan overeenkomstig de titelpagina als titel beschouwd:

Verpaalen 1971

O.A.C. Verpaalen, 'Zijn nadere wetgevende voorzieningen op het gebied van het tuchtrecht en het tuchtprocesrecht wense-lijk?', in: *Handelingen 1971 der Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 1, derde stuk*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1971.

2.2.7 **Artikelen in tijdschriften**

De titel van een artikel in een tijdschrift wordt evenals die van een bijdrage in een boek tussen enkele aanhalingstekens geplaatst – de aanhalings-tekens om en om: '...'. Om aan te geven dat het om een tijdschrift gaat, wordt het woordje 'in:' hier echter niet gebruikt. De (vaak afgekorte) naam van het tijdschrift wordt *cursief* vermeld. Dan volgt het jaartal, daarna een komma, vervolgens het afleveringsnummer en begin- en eindpagina. In de verkorte verwijzing, die in de literatuurlijst het opschrift vormt, worden alleen de voor identificatie noodzakelijke gegevens overgenomen:

Hugenholz, AMI 2018, p. 243-244

P.B. Hugenholz, 'De naburige rechten hebben hun tijd gehad', *AMI* 2018, afl. 6, p. 243-244.

In toenemende mate worden tijdschriftpublicaties genummerd, zoals dat voor uitspraken in jurisprudentiebronnen al langer gebruikelijk is. Met deze publicatienummers wordt de terugvindbaarheid in elektronische archieven verbeterd.⁷ Bovendien zijn in internettijdschriften pagina's vaak niet van toepassing. Plaats in dat geval achter het jaartal een schuine streep, gevolgd door het publicatienummer. Omdat het publicatienummer voldoende is voor identificatie, worden aflevering- en paginanummer in dit geval niet overgenomen in de verkorte verwijzing:

Dijkstra, NJB 2019/253

S. Dijkstra, 'De rechter in politieke vertegenwoordigende organen. Tijd voor de duidelijke nee-stem', *NJB* 2019/253, afl. 5, p. 327-333.

7. Het verwijzen naar auteur en tijdschrift in combinatie met jaartal en publicatienummer maakt het voor uitgevers tevens eenvoudiger (automatisch) hyperlinks aan te brengen. Zie ook 1.4.2.

Desgewenst wordt vóór het jaartal tussen haakjes het nummer van de jaargang (*volume*) gezet. In buitenlandse tijdschriften is dit vrij gebruikelijk, zie 2.2.16.

Vranken, WPNR 1989, p. 433-435

J.B.M. Vranken, 'Immateriële schadevergoeding bij ernstige schrik. Een verrassende opening in de Memorie van Antwoord I Boek 6 Nieuw BW', *WPNR* (120) 1989, afl. 5924, p. 433-435.

Worden de pagina's niet doorgenummerd en kent het tijdschrift geen publicatienummers, vermeld dan het nummer van de aflevering (*issue*) ook als identificerend gegeven in de verkorte verwijzing:

Pijnappels, *Adv.bl.* 2019, afl. 1, p. 10-13

K. Pijnappels, 'Gevecht om rechtsbijstand nog niet beslist', *Adv. bl.* 2019, afl. 1, p. 10-13.

Voor een gecombineerde aflevering wordt een schuine streep tussen beide afleveringnummers gezet:

Wierenga-Heintz e.a., *Adv.bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11

S. Wierenga-Heintz e.a., 'Kroniek Aansprakelijkheidsrecht', *Adv. bl.* 2015, afl. 7/8, p. 3-11.

Tijdschrifttitels kunnen altijd worden afgekort in de verkorte verwijzing. Dat kan ook in de literatuurlijst, als in de publicatie een lijst van afkortingen is opgenomen en de afkorting bij de lezers bekend mag worden verondersteld. Zie de lijst van afkortingen in hoofdstuk 6. Bij tijdschriften die niet bij de lezer bekend kunnen worden geacht, zal men de volledige titel moeten hanteren.

Volg ook bij een tijdschrift in beginsel de *aanbevolen citeerwijze*.

Themanummers van tijdschriften met eigen titel worden vermeld als boeken. Na de titel worden tussen haakjes vermeld de naam of afkorting van het tijdschrift gevolgd door jaar en afleveringnummer en, na een komma, de kwalificatie 'bijzonder nummer' of 'themanummer':

Van Gulijk e.a. 2016

S. van Gulijk e.a., *Data en privaatrecht (WPNR 2016, afl. 7110, themanummer)*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2016.

Voor de verwijzing naar een bijdrage aan een dergelijk themanummer staan twee opties open: hetzij als boekbijdrage (zie 2.2.5), hetzij als gewoon tijdschriftartikel. Voor (tevens) online gepubliceerde tijdschriften verdient de tweede methode de voorkeur in verband met het (automatisch) aanbrenge van hyperlinks door uitgevers.

Wibier 2016

R.M. Wibier, 'Big data en goederenrecht. Een analyse van de plaats van big data in ons goederenrecht', in: S. van Gulijk e.a., *Data en privaatrecht* (WPNR 2016, afl. 7110, themanummer), Den Haag: Sdu Uitgevers 2016.

Of:

Wibier, WPNR 2016, p. 427-436

R.M. Wibier, 'Big data en goederenrecht. Een analyse van de plaats van big data in ons goederenrecht', *WPNR 2016*, afl. 7110 (themanummer *Data en privaatrecht*), p. 427-436.

Soms zal men naar een annotatie willen verwijzen als ware het een tijdschriftartikel. Dat kan aldus:

Visser, JA 2016/41

F.P. Visser, annotatie bij HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, JA 2016/41.

2.2.8 **Boekbesprekingen**

Bij boekbesprekingen moeten wij onderscheid maken tussen de vermelding van bibliografische gegevens *bij* een recensie, en een verwijzing *naar* (de inhoud van) een boekbespreking. *Bij* een boekbespreking worden de gegevens vermeld op de wijze zoals in het algemeen voor boeken geldt, echter, tussen haakjes, uitgebreid met ISBN, aantal pagina's, eventueel bindwijze, en prijs, in die volgorde, gescheiden door komma's; bij boeken uit een reeks worden na de titel tussen haakjes serienaam en -nummer vermeld:

M. Langeveld, *Merken en satire*, Amsterdam: deLex 2015 (ISBN 978 90 8692 057 0, 107 p., paperback, € 15)

Vaak heeft een boekbespreking de vorm van een artikel, met eigen titel. De verwijzing *naar* zo'n boekbespreking wordt behandeld als een tijdschrift-publicatie van de recensent, zoals beschreven in 2.2.7, met na de titel van het artikel, tussen haakjes, de woorden 'bespreking van' gevolgd door een

dubbele punt en de bibliografische gegevens van het besproken werk op de in dit hoofdstuk beschreven wijze:

Broeksteeg, *RMThemis* 2018, p. 260-263

J.L.W. Broeksteeg, 'Betekenisvol budgetrecht na de eurocrisis' (bespreking van: M. Diamant, *Het budgetrecht van het Nederlandse parlement in het licht van het Europees economisch bestuur* (diss. Leiden), Deventer: Wolters Kluwer 2017), *RMThemis* 2018, afl. 6, p. 260-263.

Deze methode wordt ook gevolgd als de recensent de titel van het besproken boek ook als titel van de bespreking gebruikt:

Mendel, *RMThemis* 2018, p. 263-266

M.M. Mendel, 'De precontractuele mededelingsplicht van de verzekeringnemer in rechtsvergelijkend perspectief' (bespreking van: K. Engel, *De precontractuele mededelingsplicht van de verzekeringnemer in rechtsvergelijkend perspectief* (diss. Heerlen), Zutphen: Uitgeverij Paris 2016), *RMThemis* 2018, afl. 6, p. 263-266.

Soms worden in zo'n artikel verschillende boeken tegelijk besproken. Gaat het bij de verwijzing inderdaad om alle besproken boeken, dan ontkomt men niet aan volledige vermelding:

Van Sluis, *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33

A. van Sluis, 'Politie, publiek en burgers' (bespreking van: H. Geveke & T. van Dijk, *De politiemonitor in perspectief. Vier verdiepende analyses*, Den Haag: Projectbureau Politie-monitor 1997; N. Uildriks, *De normering en beheersing van politiegeweld* (diss. Rotterdam), Deventer: Gouda Quint 1997; M. Verber e.a., *Klagen bij de politie*, Den Haag: B&A Groep 1998), *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33.

Een verwijzing zal echter in veel gevallen eerder betrekking hebben op het artikel als geheel dan specifiek op een of meer van de besproken boeken. Dan kan worden volstaan met de aanduiding 'boekbespreking' tussen haakjes na de titel van het artikel:

Van Sluis, *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33

A. van Sluis, 'Politie, publiek en burgers' (boekbespreking), *Openbaar bestuur* 1998, afl. 6/7, p. 32-33.

Het komt ook voor dat – binnen een vaste rubriek boekbesprekingen – een eigen titel geheel ontbreekt. Dan krijgt het artikel de fictieve titel ‘Boekbespreking’:

Martens, *Beleidswetenschap* 1998, p. 192-194

K. Martens, ‘Boekbespreking’ (bespreking van: P.P.J. Driessen & A.A.J. de Gier, *Uit nood geboren. Een bestuurlijk-juridische evaluatie van de dijkversterkingen en kadanaanleg onder de Deltawet grote rivieren*, Den Haag: Vuga 1997), *Beleidswetenschap* 1998, p. 192-194.

2.2.9 **Frequent geactualiseerde uitgaven**

De meeste losbladige boeken en andere frequent geactualiseerde uitgaven – inmiddels veelal geëvolueerd tot webpublicatie – zijn in feite bundels waarin verschillende auteurs afzonderlijke stukken hebben geschreven of bewerkt. De meeste van dergelijke werken bevatten voor de korte verwijzing een *aanbevolen citeerwijze*. Volg die op, maar met inachtneming van hetgeen daaromtrent is aanbevolen in 1.4.1. Vermeld in de literatuurlijst onder die verkorte verwijzing de volledige bibliografische gegevens, inclusief een van de volgende aanduidingen: (losbladig), (losbladig en online). Vermeld als hoofdregel geen paginanummers, geen supplementnummers en geen jaartal. Dergelijke uitgaven zijn immers voortdurend aan verandering onderhevig. Bij boeken die tevens een actuelere versie online hebben staan, wordt het jaartal wel toegevoegd. Vermeld in de verkorte verwijzing de laatste bijwerkdatum op het moment van raadpleging (zie 1.4.1 en 1.5), die per onderdeel kan verschillen, en vermeld daar eveneens het paragraaf- of aantekeningnummer. Gaat het om artikelsgewijs commentaar, vermeld dan tevens het becommentarieerde regelingonderdeel en (afgekort) de regeling (conform 3.3.2).

Ook zijn er thematische online publicaties die regelmatig worden geactualiseerd, die soms niet onder een duidelijke uitgavetitel vallen. Vermeld in dat laatste geval in de literatuurlijst het webadres.

In de voetnoten:

1. Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch* 2019/8, art. 1 en 9 WCRM, aant. C.3 (online, bijgewerkt 18 augustus 2018).
2. *Vakstudie Omzetbelasting*, art. 8 Wet OB 1968, aant. 3.2.5 (online, bijgewerkt 6 januari 2019).

3. Kan, *Verzuim- en vergrijpboetes* (online, bijgewerkt 28 januari 2019).

In de literatuurlijst:**Cremers-Hartman, in: *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch 2019***

E. Cremers-Hartman, commentaar op WCRM, in: A.R. Houweling, P.G. Vestering & W.A. Zondag (red.), *Sdu Commentaar Arbeidsrecht Thematisch*, Den Haag: Sdu Uitgevers 2019.

Kan, *Verzuim- en vergrijpboetes*

A. Kan, *Verzuim- en vergrijpboetes: een kwestie van verschil* (Navigator thema's), Deventer: Wolters Kluwer, navigator.nl/thema/1017.

Vakstudie Omzetbelasting

A. van Doesum, H. van Kesteren & E. Vrouwenfelder (red.), *Omzetbelasting* (Fiscale Encyclopedie De Vakstudie, deel 6), Deventer: Wolters Kluwer.

2.2.10 Handboeken en bewerkingen

Ook door meer auteurs bewerkte handboeken bevatten meestal een aanbevolen citeertitel, voor de verkorte citeerwijze. Zie daarover 1.4.1. Volg voor de titelbeschrijving het titelblad. Merk op dat de naam van de oorspronkelijke auteur vaak tot de titel is gaan behoren en derhalve cursief wordt geschreven. De bewerker wordt dan als auteur vermeld.

Anson/Beatson, Burrows & Cartright 2016

J. Beatson, A. Burrows & J. Cartwright, *Anson's Law of Contract*, Oxford: Oxford University Press 2016.

Asser/Sieburgh 6-III 2018

C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Wolters Kluwer 2018.

Hazewinkel-Suringa/Rommelink 1996

J. Rommelink, *Mr. D. Hazewinkel-Suringa's Inleiding tot de studie van het Nederlands strafrecht*, Deventer: Gouda Quint 1996.

Van der Pot/Elzinga, Hoogers & De Lange 2014

D.J. Elzinga, G. Hoogers & R. de Lange, *Van der Pot. Handboek van het Nederlandse staatsrecht*, Deventer: Kluwer 2014.

2.2.11 Opnieuw uitgegeven klassiekers

In een verkorte verwijzing naar een heruitgegeven 'klassieker' wordt het jaartal van de oorspronkelijke uitgave vermeld. In de literatuurlijst worden naast dat jaar en de plaats van de toenmalige uitgave ook vermeld: de naam van de eventuele bezorger van de heruitgave, de plaats van de uitgever, de uitgever en het jaar van de uitgave. Het verdient aanbeveling deze manier van verwijzen ook te gebruiken als men een artikel uit een bundel vermeldt, dat eerder elders is verschenen.

Koopmans 1970

T. Koopmans, 'De rol van de wetgever', in: *Honderd jaar rechtsleven. De Nederlandse Juristen-Vereniging 1870-1970*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1970, p. 221-235; herdrukt in: T. Koopmans, *Juridisch stippelwerk*, Deventer: Kluwer 1991, p. 151-165.

Geef bij een facsimile-uitgave van een klassieker aan welke uitgever deze uitgave heeft verzorgd:

De Beaufort 1909

H.L. de Beaufort, *Het auteursrecht in het Nederlandsche en internationale recht*, Utrecht: Den Boer 1909; Amsterdam: Buma 1993 (facs.uitg.).

2.2.12 Vertaalde werken

Bij vertaalde werken is het bij de verkorte citeerwijze soms dienstig om tussen haakjes het jaar van eerste publicatie te vermelden. In de literatuurlijst neemt men dan naast de Nederlandstalige titel de oorspronkelijke titel, het eerste jaar van publicatie en de naam van de vertaler op.

Mill (1859) 1978

J.S. Mill, *Over vrijheid*, Meppel: Boom 1978 (*On Liberty* 1859, vertaald door W.E. Krul).

2.2.13 Verslagen van wetenschappelijke vergaderingen en interviews

Als er een *woordelijk verslag* verschenen is, kan in de verkorte verwijzing de naam van de spreker worden gebruikt, gevolgd door het jaartal van de vergadering en de pagina in het verslag. In de literatuurlijst wordt de interventie dan als volgt vermeld:

Recourt 2015

J. Recourt, interventie, in: *Verslag van de op 12 juni 2015 te Zwolle gehouden algemene vergadering over: Kwaliteit als keuze. Kwaliteit(sbeoordeling) van rechtspraak, wetgeving en rechtswettenschappelijk onderzoek* (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereeniging 2015-II), Deventer: Wolters Kluwer 2015, p. 42-44.

Als er een *samenvattend verslag* verschenen is, vermeldt men in de verkorte verwijzing de naam van de auteur van het verslag, alsmede het jaar waarin dat verslag is verschenen. De naam van de bedoelde spreker moet in beginsel in de hoofdtekst worden vermeld. In de literatuurlijst wordt het verslag als publicatie van de verslaglegger opgevoerd.

De Cock Buning & Haeck 1996

M. de Cock Buning & J.F. Haeck, 'Colloquium Discussions', in: P.B. Hugenholtz (red.), *The Future of Copyright in a Digital Environment. Proceedings of the Royal Academy Colloquium Organised by the Royal Netherlands Academy of Sciences (KNAW) and the Institute for Information Law (Amsterdam, 6-7 July 1995)*, Den Haag: Kluwer Law International 1996, p. 221-239.

Interviews worden als artikelen van de interviewer opgevoerd, maar als de verwijzing de woorden van de geïnterviewde betreft (wat meestal het geval is), wordt diens naam eerst genoemd, en in de verkorte verwijzing als enige. De naam en hoedanigheid van de geïnterviewde, indien niet genoemd in titel of subtitel, kan eveneens tussen haakjes achter de titel van het artikel worden toegevoegd.

Feteris, Trouw 23 januari 2019

M.W.C. Feteris, in: E. Kreulen, 'De Hoge Raad, wat doet die eigenlijk?' (interview met M.W.C. Feteris, president van de Hoge Raad), *Trouw* 23 januari 2019, trouw.nl/samenleving.

Polak, NJB 2011/1257

J.E.M. Polak, in: C.M.Th. Lindo, 'Rechtspraak als collectief goed. Interview met mr. J.E.M. Polak, voorzitter van de Afdeling bestuursrechtspraak', *NJB 2011/1257*, afl. 25, p. 1602-1607.

2.2.14 Berichten uit kranten en andere media

Artikelen in kranten worden behandeld als tijdschriftartikelen. Vermeld dus: naam van de auteur, titel van het artikel (tussen enkele aanhalingstekens), naam van de krant, datum van verschijning en eventueel paginanummer. Dergelijke artikelen dienen ook in de literatuurlijst te worden opgenomen.

De Wever, Trouw 24 april 2016

R. de Wever, 'Als bedrijf homo's weigeren: soms mag het', *Trouw 24 april 2016*.

Naar *anonieme krantenberichten* kan men verwijzen door vermelding van de naam van de krant, de datum en de kop van het bericht. Deze berichten worden *niet* in de literatuurlijst opgenomen, maar uitsluitend in een voet- of eindnoot.

1. 'Nederlandschap afpakken van Syriëganger blijkt ondanks wet lastig', *NRC 3 juni 2019*.

Naar *radio- en televisieprogramma's* kan men verwijzen door vermelding van de naam van het programma, de omroeporganisatie en/of het station, en de datum. Ook dit wordt niet in de literatuurlijst opgenomen, maar uitsluitend in een voet- of eindnoot vermeld.

1. 'Jinek', *KRO-NCRV, NPO 17 februari 2019*.

2.2.15 Rapporten, scripties en niet uitgegeven teksten

De bibliografische gegevens van rapporten en scripties en (andere) niet uitgegeven teksten zien er hetzelfde uit als die van boeken. Een, tussen haakjes geplaatste, nadere aanduiding van de aard van de publicatie of de instantie ten behoeve van wie het rapport is geschreven kan dienstig zijn, of van de Kamerstukken waarmee het rapport is aangeboden dan wel de vindplaats op internet, omdat dergelijke publicaties vaak niet in de handel zijn. Voeg eventueel een korte citeertitel toe, overeenkomstig het gangbare spraakgebruik; deze komt niet in de volledige beschrijving terug.

Berntsen 2015

L.E. Berntsen, *Agency of labour in a flexible pan-European labour market. A qualitative study of migrant practices and trade union strategies in the Netherlands* (doctoraalscriptie Groningen), 2015.

Rapport Commissie-Davids 2010

Rapport commissie van onderzoek besluitvorming Irak, bijlage bij *Kamerstukken II 2009/10*, 31847, 14.

Toekomst pensioenstelsel 2015

Toekomst pensioenstelsel (SER-advies 15/01 van februari 2015 aan de Staatssecretaris van Sociale Zaken en Werkgelegenheid), Den Haag: SER 2015.

2.2.16 Bronnen in vreemde talen

Bij verwijzingen naar vreemdtalige literatuur richt men zich naar *Nederlandse* gebruiken, zoals beschreven in deze *Leidraad*, en niet naar de conventies uit het land van herkomst. Gebruik bijvoorbeeld bij Duitse literatuur voor pagina('s) de afkorting 'p.', dus niet 'S.'. Het verdient verder aanbeveling om aanduidingen als '(losbladig)' ook bij vreemdtalige boeken in die Nederlandse vorm te gebruiken. Anders dan in Nederlandstalige titels kan men wat betreft het gebruik van hoofdletters – met name in Duitstalige en Engelstalige uitgaven – het best het titelblad volgen.

Bij buitenlandse tijdschriften wordt vaak ook het jaargangnummer (volume) vermeld. Desgewenst kan men dat gebruik volgen door dat nummer tussen haakjes direct na de titel van het tijdschrift te vermelden:

Weiler, *Yale Law Journal* 1991, p. 2403-2483

J.H.H. Weiler, 'The Transformation of Europe', *Yale Law Journal* (100) 1991, afl. 8, p. 2403-2483.

De namen van buitenlandse tijdschriften kan men beter niet afkorten, tenzij zij zo veelvuldig voorkomen, dat men de afkorting opneemt in de lijst van afkortingen; hetzelfde geldt voor de namen van buitenlandse wetten en rechterlijke colleges. Bij minder bekende tijdschriften kan men (tussen haakjes) de plaats van uitgifte vermelden, bij minder bekende plaatsnamen ook het land. Indien de plaats van uitgifte van een boek minder bekend is, kan men ook (tussen haakjes) het land vermelden.

Als dat nodig lijkt, kan men achter de titel van een boek, tijdschrift of artikel (tussen haakjes) een vertaling daarvan geven, met een =-teken ervoor:

Kielar 1973

B.Z. Kielar, *Angielskie ekwiwalenty Polskich terminów prawnoustrojowych* (= Engelse equivalenten van Poolse constitutioneel-rechtelijke termen), Warschau: PWN 1973.

Schrijft men voor een buitenlands tijdschrift, dan doet men er goed aan om voor dat land gebruikelijke verwijzingsregels te volgen.⁸

8. Zie met name: *APA Publication Manual 2009*; *Bluebook 2015*; *Juridische verwijzingen 2015*; *Maroonbook 2018*.

3 Regelgeving en parlementaire stukken

3.1 Inleiding

In dit hoofdstuk wordt grotendeels aangesloten bij de Aanwijzingen voor de regelgeving.⁹ Om die reden wordt voor de officiële bronnen *Staatsblad*, *Staatscourant* en *Tractatenblad* de citeerwijze met komma aangehouden, in afwijking van de citeerwijze met schuine streep tussen jaartal en publicatienummer, die vanaf editie 2013 van de *Leidraad* voor andere tijdschriften wordt toegepast.

Ter wille van de herkenbaarheid wordt, aansluitend bij de Aanwijzingen voor de regelgeving en anders dan in de vorige druk van de *Leidraad*, opneming van de aanduiding 'nr.' vóór het ondernummer van een Kamerstuk aanbevolen. Hetzelfde geldt voor de vermelding van het vergaderingsnummer in verwijzingen naar *Handelingen*. Om die reden wijkt ook de afkorting voor het *Publicatieblad van de Europese Unie* af van die in het blad zelf: het blad zelf kort af als *PB*, in de *Leidraad* is de afkorting: *PbEU*. Dit voorkomt ook verwarring met andere publicatiebladen, in het bijzonder het *Publicatieblad van Curaçao*.

9. Een geheel herziene versie van de Aanwijzingen voor de regelgeving is vastgesteld bij het besluit van de Minister-President, Minister van Algemene Zaken, van 22 december 2017, houdende vaststelling van de tiende wijziging van de Aanwijzingen voor de regelgeving (*Stcrt.* 2017, 69426), in werking getreden met ingang van 1 januari 2018.

3.2 Regelgeving

Bij verwijzing naar een regeling (bijvoorbeeld een wet, een algemene maatregel van bestuur, een ministeriële regeling, een verdrag of een Europese richtlijn of verordening) is vermelding van de bron niet altijd noodzakelijk. Dat hangt af van het onderwerp, van de lezers voor wie men schrijft en van de aard van de regeling waarover men schrijft.

Bij verwijzing naar een regeling met citeertitel of daarmee vergelijkbare aanduiding hoeft geen melding gemaakt te worden van het *Staatsblad*, de *Staatscourant* of het *Tractatenblad* waarin de tekst van de regeling is gepubliceerd. De datum en plaats van totstandkoming worden in deze gevallen nooit vermeld.

Volgens artikel 3:2 van de Algemene wet bestuursrecht moet ...

Artikel 162 van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek luidt:

Blijkens de Regeling schoolfruit, -groenten en -melk 2019 is ...

In artikel 14 van het Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens staat:

De officiële citeertitel, indien aanwezig, kan men meestal vinden in het slotartikel van de regeling.

Sinds de integratie van Bonaire, Sint Eustatius en Saba in het land Nederland hebben veel regelingen een variant gekregen waarvan de werkingssfeer zich beperkt tot de genoemde eilanden. Deze regelingen hebben steeds een citeertitel met de toevoeging 'BES'. Vaak gaat het om equivalenten van een Europees-Nederlandse regeling: Burgerlijk Wetboek BES, Wetboek van Strafrecht BES, enz. De afkortingen worden dan overeenkomstig gevormd: BW BES, Sr BES enz.

Sommige citeertitels, zoals 'Grondwet' en 'Burgerlijk Wetboek', zijn op gewoonte gebaseerd. Zo functioneert ook de aanduiding 'Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens' als citeertitel van het Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden en 'EU-Verdrag' als citeertitel van het Verdrag betreffende de Europese Unie, 'Bernse Conventie' voor de Berner Conventie voor de bescherming van werken van letterkunde en kunst en 'Weens Koopverdrag' voor het Verdrag der Verenigde Naties inzake internationale koopovereenkomsten betreffende roerende zaken.

Als een regeling niet met een citeertitel kan worden aangeduid, vermeldt men de totstandkomingsdatum van de regeling, gevolgd door een vermelding tussen haakjes van het blad waarin de regeling is gepubliceerd:

Artikel XIII van de wet van 24 april 2019 (*Stb.* 2019, 185).

Voor zover dat uit de context nog niet duidelijk is, wordt daarbij bovendien een (deel van de) inhoudelijke aanduiding uit het opschrift (intitulé) van de regeling vermeld:

Zie de inwerkingtredingsregeling in artikel XIII van de wet van 24 april 2019 tot wijziging van de Wet maatschappelijke ondersteuning 2015 inzake de bijdrage voor maatschappelijke ondersteuning en de beoordeling voor de verstrekking van de maatwerkvoorziening (*Stb.* 2019, 185).

Een door een minister of staatssecretaris vastgestelde regeling wordt in dit verband aangeduid als 'regeling van de Minister van/voor ...' respectievelijk 'regeling van de Staatssecretaris van ...' en een algemene maatregel van bestuur als 'koninklijk besluit' (eventueel afgekort: KB). De woorden 'regeling' en 'koninklijk besluit' krijgen geen hoofdletter, evenmin als de woorden 'wet', 'rijkswet', 'verordening' enz. Indien het opschrift departementale registratienummers of kenmerken bevat, worden deze in de verwijzing weggelaten.

Artikel II van de regeling van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 24 mei 2019 (*Stcrt.* 2019, 30559).

Artikel II van de regeling van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 24 mei 2019 tot wijziging van de Regeling handel in emissierechten in verband met verband met de handel in emissierechten voor de periode 2021–2030 (*Stcrt.* 2019, 30559).

Artikel I van het KB van 26 april 2019 (*Stb.* 2019, 184).

Artikel I van het koninklijk besluit van 26 april 2019, houdende aanpassing van het Besluit publieke gezondheid vanwege een meldingsplicht voor Carbapenemaseproducerende Enterobacteriaceae (*Stb.* 2019, 184).

Artikel IV van de rijkswet van 30 januari 2019 (*Stb.* 2019, 56).

Artikel IV van de rijkswet van 30 januari 2019 tot aanpassing van de Consulaire Wet, de Rijkswet Onderzoeksraad voor veiligheid en de Schepenwet in verband met de invoering van de normalisering van de rechtspositie van ambtenaren (*Stb.* 2019, 56).

Het is echter gebruikelijk om het woord 'Verdrag' in dit verband wel met een hoofdletter te schrijven. De datum van een verdrag wordt voorafgegaan door de plaats van totstandkoming:

Artikel 3 van het Verdrag inzake de integratie van de beveiliging van het luchtruim tegen dreigingen die uitgaan van niet-militaire luchtvaartuigen (renegades), 's-Gravenhage 4 maart 2015 (*Trb.* 2015, 36).

Als een regeling wél een citeertitel heeft, kan ervoor worden gekozen om toch het blad van publicatie te vermelden als het een (betrekkelijk) nieuwe of minder bekende regeling betreft:

Besluit vergoeding reorganisatiekosten politie (*Stb.* 1993, 216).

Zoals ook al uit de voorbeelden hierboven blijkt, vermeldt men van het blad van publicatie achtereenvolgens:

- de naam (afgekort en cursief): *Stb.*, *Stcrt.*, *Trb.*, *PbEU*;
- het jaartal van het desbetreffende blad, gevolgd door een komma;
- het nummer.

1. *Stb.* 2019, 185.

2. Zie de regeling van de Minister van Economische Zaken en Klimaat van 24 mei 2019 (*Stcrt.* 2019, 30559).

of korter (alleen in noot en register en in een context waarin de naam van het ministerie vanzelfsprekend is):

2. Zie min. reg. van 24 mei 2019 (*Stcrt.* 2019, 30559).

- bij het *Publicatieblad van de Europese Unie* na het jaartal, gevolgd door een komma en een spatie, de letter C of L, na weer een spatie gevolgd door het nummer en (zo nodig) het paginanummer; het paginanummer pleegt daar met een schuine streep te worden aangegeven:

1. *PbEU* 2016, L 132/58.

Regelingen van andere overheidsorganen worden veelal in de *Staatscourant* gepubliceerd en hebben soms een citeertitel. In dergelijke gevallen is de citeerwijze zoveel mogelijk overeenkomstig het voorgaande:

SER-Fusiegedragsregels 2015.

Regeling van de gerechtshofvergadering van de Hoge Raad der Nederlanden van 23 november 2018 tot wijziging van het Procesreglement van de Hoge Raad der Nederlanden (*Stcr.* 2018, 69662).

Indien een dergelijke regeling wel een citeertitel heeft, maar daaruit niet blijkt welk overheidsorgaan de regeling heeft vastgesteld, kan worden overwogen duidelijkheidshalve de naam van dat overheidsorgaan, de totstandkomingsdatum en de vindplaats in de *Staatscourant* toe te voegen:

Regeling macrobeheersingsinstrument zintuiglijk gehandicaptenzorg 2020 (regeling van de Nederlandse Zorgautoriteit van 7 mei 2019 (*Stcr.* 2019, 29048)).

3.3 Vermelding van artikelnummers

Voor verwijzingen naar artikelen, artikelleden en artikelonderdelen zijn er twee systemen mogelijk:

- voluit, zoals de Aanwijzingen voor de regelgeving voorschrijven;
- verkort, zoals veelal toegepast in andere publicaties, zowel in de hoofdtekst als, met name, in de voetnoten.

Kies een systeem en pas dat consequent toe.

3.3.1 Verwijzingen voluit

Verwijzingen *in de hoofdtekst* naar artikelen, artikelleden en artikelonderdelen geschieden in beginsel voluit:

In de artikelen 162 tot en met 164 van Boek 6 van het Burgerlijk Wetboek (...)

(...) artikel 2, tweede lid, van de Grondwet (...)

De gevallen, bedoeld in artikel 3.126, eerste lid, onderdeel d, onder 2°, van de Wet inkomstenbelasting 2001 (...)

De gevallen, bedoeld in artikel 3.126, eerste lid, onderdelen c en d, van de Wet inkomstenbelasting 2001 (...)

Deze manier van verwijzen is verplicht in de officiële tekst van wetten en andere regelingen en kan ook in redactionele teksten worden toegepast als de verkorte vorm van 3.3.2 niet wenselijk wordt geacht.

3.3.2 **Verkorte verwijzingen**

Zeker in voetnoten maar vaak ook in de hoofdtekst van redactionele tekst kan men desgewenst in plaats van bijvoorbeeld 'tweede lid' volstaan met 'lid 2' en 'onder' in plaats van 'onderdeel'. Dan geen komma's gebruiken. Ook de woorden 'van de/het' kan men dan weglaten. Voor artikelen van het Burgerlijk Wetboek kan men een verkorte notatie met dubbele punt gebruiken. Voor de desbetreffende regeling kan men desgewenst een afkorting gebruiken. Zie hoofdstuk 6 over afkortingen.

In art. 6:162-164 BW (...)

(...) art. 2 lid 2 Gw (...)

(...) art. 2 lid 2 en 3 Gw (...)

(...) art. 2 lid 2 en 3, en art. 6 Gw (...)

De gevallen, bedoeld in art. 3.126 lid 1 onderdeel d onder 2° Wet IB 2001 (...)

De gevallen, bedoeld in art. 3.126 lid 1 onder c en d Wet IB 2001 (...)

Bij verwijzing naar meer artikelen vermijdt men het woordje 'juncto'. Men kan vrijwel altijd volstaan met het Nederlandse woordje 'en' of zo nodig verwijzen met 'in samenhang met'.

3.4 **Parlementaire stukken**

Van parlementaire stukken wordt steeds de officiële bron vermeld.

Kamerstukken, Handelingen en Kamervragen zijn te vinden op: officiële-bekendmakingen.nl.¹⁰ Het is niet nodig dit webadres expliciet aan de bronvermelding toe te voegen.

10. De inhoud van het eerder vermelde webadres statengeneraaldigitaal.nl is inmiddels geïntegreerd in officiëlebekendmakingen.nl.

Indien de verwijzing tot doel heeft de lezer dieper inzicht te geven in de parlementaire geschiedenis van een wetsebepaling, kan ook een verwijzing worden overwogen naar een bundel – indien beschikbaar – waarin die geschiedenis per onderdeel chronologisch is behandeld. Een voorbeeld van zo'n bundel wordt gegeven in 2.2.1.

3.4.1 *Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal*

Stukken van de Tweede Kamer der Staten-Generaal worden aangeduid met *Kamerstukken II* met daarna zonder komma het parlementaire zittings- of vergaderjaar (zonder '19' of '20' in het tweede jaartal, behalve bij het vergaderjaar 1999/2000), gevolgd door een komma en het dossiernummer. Daarna volgen: komma, 'nr.' en het ondernummer, een komma, 'p.' en het paginanummer.

Kamerstukken II 2015/16, 34442, nr. 3, p. 7.

Tot het vergaderjaar 2003/04 bestond het ondernummer van een Kamerstuk met een advies van de Raad van State en een nader rapport niet uit een nummer, maar uit een hoofdletter, normaliter A.

Tot 1983 was het mogelijk dat een zittingsjaar slechts een gedeelte van één kalenderjaar besloeg. In die gevallen wordt het zittingsjaar uiteraard aangeduid met uitsluitend dat jaar.

Verwijst men naar de gehele (schriftelijke) behandeling in de Tweede Kamer van een wetsvoorstel of nota, dan kan men eventueel de ondernummers weglaten. Indien de behandeling in de Tweede Kamer meer jaren beslaat, vermeld dan bij voorkeur het eerste en het laatste parlementaire jaar.

Wetsvoorstel partnerschapsregistratie (Kamerstukken II 1993/94-1996/97, 23761).

Wil men verwijzen naar de gehele (schriftelijke) parlementaire behandeling, dus van Tweede en Eerste Kamer tezamen, dan kan dat door eenvoudig 'II' (of 'I') achter *Kamerstukken* weg te laten, al dan niet in combinatie met een verkorting van de verwijzing door de jaartallen weg te laten:

Wetsvoorstel partnerschapsregistratie (Kamerstukken 1993/94-1996/97, 23761).

Wetsvoorstel partnerschapsregistratie (*Kamerstukken 23761*).

Als men in de hoofdtekst uitdrukkelijk verwijst naar een als zodanig aangeduid stuk, bijvoorbeeld

'In de memorie van toelichting (...)'¹

dan behoeft die aanduiding (dus in het voorbeeld: MvT) niet meer in de voetnoot te worden vermeld.

1. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, nr. 3, p. 7.*

Doet men dat in de hoofdtekst niet, dan kan men in de voetnoot desgewenst aan het eind, afgekort, de aard van het stuk vermelden:

1. *Kamerstukken II 2015/16, 34442, nr. 3, p. 7 (MvT).*

Gebruik desgewenst de volgende afkortingen:

Vóór het vergaderjaar 1993/94:

memorie van toelichting	MvT
voorlopig verslag	VV II
memorie van antwoord	MvA II
eindverslag	EV II
nota naar aanleiding van het eindverslag	NEV II

Sinds het vergaderjaar 1993/94 is de gebruikelijke reeks Kamerstukken die volgt op het ingediende voorstel van wet:

memorie van toelichting	MvT
verslag	Verslag II
nota naar aanleiding van het verslag	NV II

Soms volgt er nog een tweede schriftelijke ronde:

nader verslag	Nader verslag II
nota naar aanleiding van het nader verslag	NNV II

De laatste jaren worden ook bijlagen bij Kamerstukken gepubliceerd als parlementair document op officielebekendmakingen.nl. Naar zo'n bijlage kan als volgt worden verwezen:

1. *Bijlage bij Kamerstukken II 2015/16, 34389, nr. 9.*

3.4.2 **Stukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal**

Stukken van de Eerste Kamer der Staten-Generaal worden op dezelfde wijze als die van de Tweede Kamer vermeld. Tot het parlementaire jaar 2003/04:

1. *Kamerstukken I 1995/96, 23700, nr. 188b, p. 3.*

Sinds het vergaderjaar 2003/04 gebruikt de Eerste Kamer niet langer een combinatie van een getal en een kleine letter als ondernummer, maar een hoofdletter:

1. *Kamerstukken I 2014/15, 33802, C, p. 3.*

Eerste Kamerstukken kunnen desgewenst als volgt worden aangeduid en afgekort:

voorlopig verslag	VV I
memorie van antwoord	MvA I
nader voorlopig verslag	NVV I
nadere memorie van antwoord	NMVA I
verslag	Verslag I
nota naar aanleiding van het verslag	NV I

3.4.3 **Handelingen**

Sinds 2011 krijgt ieder gepubliceerd onderdeel van de *Handelingen van de Kamers der Staten-Generaal* een itemnummer, waarop kan worden gezocht. Verwijzingen naar sindsdien gepubliceerde *Handelingen* bevatten daarom, achter het vergaderjaar en het vergaderingsnummer, het itemnummer:

- Handelingen II 2012/13, nr. 23, item 14, p. 104.*

De *Handelingen* tot en met 2010 worden als volgt vermeld:

1. *Handelingen II 2003/04, nr. 82, p. 5281-5282.*
2. *Handelingen I 2003/04, nr. 27, p. 1465.*

Naar Kamervragen en antwoorden daarop wordt als volgt verwezen:

1. *Aanhangsel Handelingen II 2014/15, nr. 106.*

3.5 **Ambtsberichten en andere beleidsdocumenten**

Het Ministerie van Buitenlandse Zaken laat ambtsberichten opstellen over de situatie in een bepaald land, waarvan de inhoud bijvoorbeeld van invloed kan zijn op het asielbeleid ten aanzien van vluchtelingen uit dat land. Anders dan het belastingbesluit (zie hierna) is het ambtsbericht niet expliciet door een bewindspersoon ondertekend, daarom beschouwen wij het ministerie als institutionele auteur en gebruiken wij de citeerwijze van rapporten (zie 2.2.15). Een voorbeeld:

Ministerie van Buitenlandse Zaken, Algemeen ambtsbericht Guinee, juni 2014.

Ook de zogenoemde belastingbesluiten vormen een voorbeeld van beleidsdocumenten. Ze worden aangeduid als 'besluit van de Staatssecretaris van Financiën'. Voor zover deze in de *Staatscourant* worden gepubliceerd is de citeerwijze analoog aan die van ministeriële regelingen:

Besluit van de Staatssecretaris van Financiën van 14 maart 2016 (Stcrt. 2016, 14756).

Ook in de vorm van een brief aan de Tweede Kamer wordt beleid geformuleerd. Dergelijke brieven worden normaliter als Kamerstuk gepubliceerd:

Brief van de Staatssecretaris van Financiën van 28 maart 2019 (Kamerstukken II 2018/19, 35026, nr. 63).

Indien dat echter (nog) niet het geval is, maar de brief bijvoorbeeld alleen (nog) is gepubliceerd op rijksoverheid.nl, wordt verwijzing met kenmerk van de brief aanbevolen:

Brief van de Staatssecretaris van Financiën van 17 maart 2016, AFP/2016/294.

Verwijzingen naar andere officiële documenten kunnen overeenkomstig worden geformuleerd.

3.6 De Europese Unie

De organisatie en de bevoegdheidscatalogus van de Europese Unie en de daarmee samenhangende rechtshandelingen zijn, door de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009, ingrijpend gewijzigd.

De EU is sinds 1 december 2009 gegrond op het Verdrag betreffende de Europese Unie (VEU of EU-Verdrag) en op het Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie (VWEU of Werkingsverdrag). Deze twee verdragen hebben dezelfde juridische waarde. De Unie is in de plaats getreden van de Europese Gemeenschap(en), waarvan zij de opvolgster is. Het Handvest van de grondrechten van de Europese Unie, dat op 12 december 2007 werd aangepast, heeft sinds 1 december 2009 dezelfde juridische waarde als het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag. Door de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon is de pijlerstructuur die voortvloeide uit het Verdrag van Maastricht opgeheven. Het Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie (Euratom-Verdrag) is evenwel blijven bestaan.

Het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag zijn gewijzigd en hernummerd. Geconsolideerde versies van het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag zijn opgenomen in *PbEU* 2016, C 202. De geconsolideerde versie van het Euratom-Verdrag is opgenomen in *PbEU* 2016, C 203. Voor de verwijzing naar bepalingen van het EU-Verdrag en het Werkingsverdrag in de tijd is het nuttig gebruik te maken van de concordantietabellen die als bijlage bij de geconsolideerde versies zijn opgenomen. Dit hulpmiddel is met name noodzakelijk indien men de rechtspraak van het Hof van Justitie wil raadplegen. Een voorbeeld:

Het verbod van maatregelen van gelijke werking als kwantitatieve beperkingen. Dit verbod was oorspronkelijk opgenomen in art. 30 EEG-Verdrag, vervolgens in art. 30 EG-Verdrag, daarna in art. 28 EG-Verdrag en thans in art. 34 VWEU.

Vrijwel alle regelgeving, commissiebesluiten, voorstellen, handelingen van het Europees Parlement en andere documenten zijn goed te vinden op de volgende webadressen:

- eur-lex.eu (EUR-Lex)
- Publicatieblad EU*

- Verdragen
- Internationale overeenkomsten
- Geldende wetgeving
- Geconsolideerde wetgeving
- Vorbereidende documenten
- Jurisprudentie (ook op curia.eu)
- publication.eu (Publicatiebureau)
- europarl.eu (Europees Parlement)
- europarl.europa.eu/plenary/nl/parliamentary-questions.html (Parlementaire vragen)

3.6.1 **Aanduidingen en afkortingen**

Commissie	Commissie van de Europese Unie
EER	Europese Economische Ruimte
EER-Verdrag	Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte
EG	Europese Gemeenschap(en)
EG-Verdrag	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap (tot 1 december 2009)
EGKS	Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal
EP	Europees Parlement
EU	Europese Unie
EU-Verdrag	Verdrag betreffende de Europese Unie
Euratom	Europese Gemeenschap voor Atoomenergie
GBVB	Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid
GBVDB	Gemeenschappelijk Buitenlands, Veiligheids- en Defensiebeleid
GVDB	Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid
JBZ	Justitie en Binnenlandse Zaken
<i>Jur.</i>	<i>Jurisprudentie van het Hof van Justitie van de Europese Unie</i>
lidstaten	lidstaten van de Europese Unie
<i>PbEG</i>	<i>Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen (tot 1 februari 2003)</i>
<i>PbEU</i>	<i>Publicatieblad van de Europese Unie (vanaf 1 februari 2003)</i>
PJSS	Politiële en justitiële samenwerking in strafzaken
Raad	Raad van de Europese Unie
RVVR	Ruimte voor Vrijheid, Veiligheid en Recht

VEG	Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap (tot 1 december 2009)
VEU	Verdrag betreffende de Europese Unie
VWEU	Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie

3.6.2 **De rechtshandelingen van de Europese Unie**

De citeerwijze voor rechtshandelingen¹¹ van de Europese Unie is in de loop der jaren veranderd.

Notulen en andere stukken van het Europees Parlement die al in het *Publicatieblad* zijn gepubliceerd, worden aangehaald met vermelding van dat *Publicatieblad*.

De woorden ter aanduiding van het type rechtshandeling van de Europese Unie worden niet afgekort en worden met een hoofdletter geciteerd. Men kan kiezen tussen vermelding van een verkorte aanduiding van de rechtshandeling en vermelding van de volledige titel van de rechtshandeling, desgewenst inclusief het nummer van het *Publicatieblad*.

Voorbeelden van verkorte aanduidingen: Insolventieverordening, Dienstenrichtlijn, Richtlijn Solvabiliteit II, Verordening (EU) 2016/36, Richtlijn (EU) 2015/2436, Besluit (EU) 2016/36 (zie ook hoofdstuk 5).

Vanaf 1 januari 2015 is de nummering van EU-rechtshandelingen veranderd. Er is een nieuwe methode vastgesteld om nummers toe te kennen aan documenten die in de L-serie (wetgeving) van het *Publicatieblad van de Europese Unie (PbEU)* worden bekendgemaakt. Volgens deze nieuwe methode, waarbij eerdere uiteenlopende methoden zijn geharmoniseerd en vereenvoudigd, worden EU-rechtshandelingen doorlopend genummerd en hebben deze bijgevolg een uniek nummer. De nummering van documenten die vóór 1 januari 2015 of in een andere serie dan de L-serie zijn gepubliceerd, is niet veranderd.

11. Wij gebruiken hier de term 'rechtshandelingen' zoals in het opschrift boven art. 288-292 VWEU en dus niet in privaatrechtelijke zin zoals in titel 2 van Boek 3 BW.

Rechtshandelingen vastgesteld voor 1 januari 2015:

Verordening (EU) 265/2010	Verordening (EU) 265/2010 van het Europees Parlement en de Raad van 25 maart 2010 tot wijziging van de Overeenkomst ter uitvoering van het te Schengen gesloten akkoord en Verordening (EG) 562/2006 wat het verkeer van personen met een visum voor verblijf van langere duur betreft (<i>PbEU</i> 2010, L 85)
Uitvoeringsverordening (EU) 157/2010	Uitvoeringsverordening (EU) 157/2010 van de Raad van 22 februari 2010 tot instelling van een definitief antidumpingrecht op bepaalde ringbandmechanismen van oorsprong uit de Volksrepubliek China naar aanleiding van een nieuw onderzoek bij het vervallen van de maatregelen op grond van artikel 11, lid 2, van Verordening (EG) 384/96 (<i>PbEU</i> 2010, L 49)
Richtlijn 2010/23/EU	Richtlijn 2010/23/EU van de Raad van 16 maart 2010 tot wijziging van Richtlijn 2006/112/EG betreffende het gemeenschappelijke stelsel van belasting over de toegevoegde waarde, wat betreft een facultatieve en tijdelijke toepassing van de verleggingsregeling voor leveringen van bepaalde fraudegevoelige diensten (<i>PbEU</i> 2010, L 72)
Besluit 2010/168/GBVB	Besluit 2010/168/GBVB van de Raad van 22 maart 2010 houdende benoeming van de speciale vertegenwoordiger van de Europese Unie in Afghanistan (<i>PbEU</i> 2010, L 75)
Besluit 2010/188/EU	Besluit 2010/188/EU van de Commissie van 29 maart 2010 tot wijziging van bijlage III bij Beschikking 2003/467/EG wat betreft de erkenning van bepaalde bestuurlijke gebieden van Polen en Portugal als officieel vrij van enzootische boviene leukose (<i>PbEU</i> 2010, L 83)

Rechtshandelingen vastgesteld na 1 januari 2015:

Verordening (EU) 2019/631	Verordening (EU) 2019/631 van het Europees Parlement en de Raad van 17 april 2019 tot vaststelling van CO ₂ -emissienormen voor nieuwe personenauto's en nieuwe lichte be-
---------------------------	---

- drijfsvoertuigen, en tot intrekking van Verordeningen (EG) nr. 443/2009 en (EU) nr. 510/2011 (*PbEU* 2019, L 111)
- Richtlijn (EU) 2018/1673 Richtlijn (EU) 2018/1673 van het Europees Parlement en de Raad van 23 oktober 2018 inzake de strafrechtelijke bestrijding van het witwassen van geld (*PbEU* 2018, L 284)
- Besluit (EU) 2019/166 Besluit (EU) 2019/166 van de Europese Centrale Bank van 25 januari 2019 betreffende de Raad voor marktinfrastructuur en tot intrekking van Besluit ECB/2012/6 betreffende de instelling van de TARGET2-Effectenraad (*PbEU* 2019, L 32)
- Besluit (EU, Euratom) 2016/88 Besluit (EU, Euratom) 2016/883 van de Commissie van 31 mei 2016 inzake uitvoeringsbepalingen voor standaardveiligheidsmaatregelen, alarmfasen en het beheer van crisissituaties binnen de Commissie, overeenkomstig artikel 21 van Besluit (EU, Euratom) 2015/443 betreffende veiligheid binnen de Commissie (*PbEU* 2016, L 146)
- Besluit (GBVB) 2017/2315 Besluit (GBVB) 2017/2315 van de Raad van 11 december 2017 tot instelling van de permanente gestructureerde samenwerking (PESCO) en tot opstelling van de lijst van deelnemende lidstaten (*PbEU* 2017, L 331)
- Gedelegeerde Verordening (EU) 2018/625 Gedelegeerde Verordening (EU) 2018/625 van de Commissie van 5 maart 2018 ter aanvulling van Verordening (EU) 2017/1001 van het Europees Parlement en de Raad inzake het Uniemerck en tot intrekking van Gedelegeerde Verordening (EU) 2017/1430 (*PbEU* 2018, L 104)
- Uitvoeringsverordening (EU) 2019/12 Uitvoeringsverordening (EU) 2019/12 van de Commissie van 3 januari 2019 tot verlening van een vergunning voor L-arginine als toevoegingsmiddel voor diervoeding voor alle diersoorten (*PbEU* 2019, L 2)

Een beperkt aantal richtlijnen en verordeningen wordt veelal aangehaald met een korte roepnaam. Het verdient aanbeveling om deze roepnamen,

indien toegepast, in de afkortingenlijst of in een voetnoot te verklaren met de ernaast genoemde aanduiding.

Aanbestedingsrichtlijn	Richtlijn 2014/24/EU
Algemene verordening gegevensbescherming (AVG)	Verordening (EU) 2016/679
Burgerschapsrichtlijn	Richtlijn 2004/38/EG
Btw-richtlijn	Richtlijn 2006/112/EG
Dienstenrichtlijn	Richtlijn 2006/123/EG
Fusierichtlijn 2009	Richtlijn 2009/133/EG
Habitatrichtlijn	Richtlijn 92/43/EEG
Insolventieverordening (herschikking)	Verordening (EU) 2015/848
Rome I	Verordening (EG) 593/2008
Rome II	Verordening (EG) 864/2007

3.6.3 **Overige stukken van de Europese Unie**

Documenten van de Commissie zonder formeel kenmerk, maar wel gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen* of het *Publicatieblad van de Europese Unie*, worden als volgt voluit vermeld:

Memorandum van overeenstemming tussen de Europese Commissie en de Wereldgezondheidsorganisatie betreffende hun algemene betrekkingen (*PbEU* 2011, C 241/01)

Andere documenten van de Commissie, voor zover niet of nog niet gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen* of het *Publicatieblad van de Europese Unie*, worden als volgt vermeld (in beginsel verkort, desgewenst voluit):

COM(90)220	Commissiedocument 220 van 1990
COM(90)220/2	Commissiedocument 220 van 1990, tweede versie
COM(90)220 def.	Commissiedocument 220 van 1990, laatste definitieve versie
COM/2001/0899	Commissiedocument 899 van 2001
SEC(95)314	Intern document van het Secretariaat-Generaal 314 van 1995
DG V/235/89	Document 235 van Directoraat-Generaal V van 1989

Documenten van het Europees Parlement, voor zover niet of nog niet gepubliceerd in het *Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen* of het *Publicatieblad van de Europese Unie*, worden als volgt vermeld:

A4-0015/94	Europees Parlement A-Serie, Commissie-rapport, vierde parlementaire termijn, nr. 15 van 1994
A3-0056/90	Europees Parlement A-Serie, Commissie-rapport, derde parlementaire termijn, nr. 56 van 1990
B3-0908/90	Europees Parlement B-Serie, Ontwerp-resolutie/vraag, derde parlementaire termijn, nr. 0908 van 1990
C3-0020/91	Europees Parlement, C-Serie, Gemeenschappelijk standpunt/Voorstel van de Commissie, derde parlementaire termijn, nr. 0020 van 1991

Andere documenten:

CES(92)210	Opinie van het Economisch en Sociaal Comité van de EG nr. 210 van 1992
CoR 43/94	Opinie van het Comité voor de regio's van de EG nr. 43 van 1994
<i>Bull. EG</i> 3/1985, punt 2.1.111	<i>Bulletin van de Europese Gemeenschappen</i> , nr. 3 van 1985, punt 2.1.111
<i>Bull. EU</i> , supplement 4/94	<i>Bulletin van de Europese Unie</i> , supplement 4 van 1994

3.7 **Andere internationale organisaties**

Er zijn geen vaste regels voor verwijzingen naar teksten van organen van andere internationale organisaties.

De bekendste internationale organisaties (Verenigde Naties, Raad van Europa, NAVO, enz.) en hun bekendste organen kan men aanduiden met hun officiële Nederlandse naam. Bij minder bekende internationale organisaties of organen verdient de Engelse of Franse naam de voorkeur. Voor de titels van aanbevelingen, rapporten enz. gebruikt men (uiteraard) een/de taal waarin het rapport is gepubliceerd.

Een verwijzing naar een document van de Verenigde Naties is pas compleet met de vermelding *UN Doc*, gevolgd door het nummer van het document. Daarmee valt het document eenvoudig te vinden via Google, of op un.org. Documenten van de Raad van Europa zijn eenvoudig te vinden op coe.int. In beide gevallen is het niet nodig om naar de desbetreffende website te verwijzen. Bij minder bekende internationale organisaties is een verwijzing naar de website vaak wel nuttig.

Aanbeveling 1878 van de Parlementaire Vergadering van de Raad van Europa (25 juni 2009), *The funding of public service broadcasting*

Aanbeveling CM/Rec(2010)5 van het Comité van Ministers van de Raad van Europa (31 maart 2010), *On measures to combat discrimination on grounds of sexual orientation or gender identity*

Resolutie 64/109 van de Algemene Vergadering van de Verenigde Naties (21 december 2009), *International financial system and development, UN Doc A/RES/64/109*

Resolutie 1441 van de Veiligheidsraad van de Verenigde Naties (8 november 2002), *UN Doc S/RES/1441*

Recommendation 8 of the General Assembly of the International Commission on Civil Status (21 maart 1991), *On the computerisation of civil registration, ciec1.org*

3.8 Buitenlandse regelgeving

Bij verwijzingen naar een buitenlandse regeling wordt (na het artikelnummer) eerst de titel of citeertitel van de regeling in de oorspronkelijke taal vermeld. Zo nodig kan men daarachter (tussen haakjes) een vertaling ervan vermelden (voorafgegaan door =) en/of de naam van het land. Over het algemeen zal het nuttig zijn om vervolgens ook jaar, nummer en/of datum van de regeling te vermelden, en wel op de in het desbetreffende buitenland gebruikelijke wijze. Vermelding van de vindplaats van de regeling in een officiële publicatie of op een website kan ook nuttig zijn, evenals een verwijzing naar een eventuele vertaling van de regeling, en dit dan op de in de *Leidraad* aanbevolen wijze.

Veel nationale regelgeving van EU-landen is te vinden via N-Lex (n-lex.europa.eu). Ook andere internationale organisaties hebben websites met daarop (soms vertaalde) nationale regelgeving. Zo is op legislationline.org

regelgeving te vinden van landen van de Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa (OVSE). Een ander voorbeeld is NATLEX (natlex.ilo.org) met regelgeving van landen aangesloten bij de Internationale Arbeidsorganisatie (ILO).

4 Jurisprudentie

4.1 Verwijzen naar jurisprudentie

Verwijzingen naar jurisprudentie hebben als doel de lezer de weg naar relevante rechterlijke uitspraken te wijzen. In verreweg de meeste gevallen is daarbij de ECLI (European Case Law Identifier, zie 4.2) het sleutel-element, omdat daarmee de uitspraakgegevens, (vaak) de uitspraaktekst en vindplaatsen in bronnen zoals tijdschriften worden ontsloten. De vermelding van die vindplaatsen is met name van belang met het oog op een eventuele daarin opgenomen annotatie. Ook als de uitspraak wel een ECLI heeft maar de tekst niet beschikbaar is op rechtspraak.nl, is het wenselijk een tijdschriftvindplaats te noemen. Meer hierover in 4.3-4.5 voor respectievelijk Nederlandse, Europese, internationale en buitenlandse uitspraken, waar ook regels worden gegeven voor uitspraken die geen ECLI hebben. In 4.6 worden aanwijzingen gegeven voor het inrichten van een jurisprudentielijst.

4.2 European Case Law Identifier

Medio 2013 is Nederland voor de identificatie van rechterlijke uitspraken overgestapt op de European Case Law Identifier (ECLI), een standaard vastgesteld door Raad van de Europese Unie. ECLI heeft een aantal betekenisvolle elementen, die worden gescheiden door dubbele punten, in de formule ECLI:landcode:instantiecode:uitspraakjaar:volgnummer.

Toelichting per element:

- De aanduiding 'ECLI'.
- De landcode: NL voor Nederland, BE voor België, EU voor de Europese Unie, CE voor de Raad van Europa, EP voor het Europees Octrooibureau, enz.

- De instantiecode. Voor Nederland bijvoorbeeld: HR voor de Hoge Raad, PHR voor het parket bij de Hoge Raad (bij conclusie van de procureur-generaal of advocaat-generaal), RVS voor (de Afdeling bestuursrecht-spraak van) de Raad van State, CRVB voor de Centrale Raad van Beroep, CBB voor het College van Beroep voor het bedrijfsleven, GHDHA voor het gerechtshof Den Haag en RBAMS voor de rechtbank Amsterdam. Voorts OGHACMB voor het Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao, Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba, en OGEAA, OGEAC, OGEAM en OGEABES voor het Gerecht in Eerste Aanleg van onderscheidenlijk Aruba, Curaçao, Sint Maarten en Bonaire, Sint Eustatius en Saba. Voor de Europese Unie C voor het Hof van Justitie en T voor het Gerecht. De codes per land zijn terug te vinden op de ECLI-website.¹¹ XX is de reservecode voor uitspraken van instanties waarvoor (nog) geen specifieke code is vastgesteld.
- Het jaar waarin de uitspraak is gedaan of de conclusie is genomen.
- Het volgnummer: een uniek nummer in een doorlopende nummering per instantie per jaar. Bij uitspraken die voor de invoering van ECLI al een LJN hadden, staat het LJN in dit element (maar kunnen bij correctie een gewoon nummer hebben gekregen). Bij nieuwere uitspraken is het een gewoon nummer. LJN – tot 2013 de nationale standaard – wordt niet meer apart vermeld.

Het is niet verstandig om zelf een ECLI te (re)construeren. Zoek de ECLI van een uitspraak daarom altijd op in een van de volgende bronnen:

- Nederlandse jurisprudentie op rechtspraak.nl (tuchtrechtspraak op tuchtrecht.nl).
- Jurisprudentie van het Hof van Justitie en zijn gerechten op curia.eu of op eur-lex.eu.
- Jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens op hudoc.echr.coe.int.
- Jurisprudentie van het Europees Octrooibureau op epo.org/law-practice/case-law-appeals.html.
- Buitenlandse jurisprudentie op de ECLI-zoekmachine (ecli.eu), die een centrale ontsluiting biedt voor in beginsel alle databanken die van de ECLI gebruik maken. Zij ontsluit de uitspraakgegevens, vertalingen en samenvattingen en biedt een koppeling naar de uitspraak. Deze service is in april 2016 gestart en zal qua dekkingsgraad en volledigheid groeien.

11. Zoek op internet met de woorden 'Europese identificatiecode'.

ECLI wordt in een toenemend aantal Europese landen toegepast. Medio 2019 zijn er zeventien landen die ECLI geheel of gedeeltelijk in publieke jurisprudentiedatabanken hebben geïmplementeerd.

Uitspraak en conclusie hebben elk een eigen ECLI. De ECLI van de conclusie hoeft alleen vermeld te worden indien de verwijzing specifiek de conclusie betreft.

In beginsel zou met de ECLI kunnen worden volstaan, omdat daarin ook naam van het gerecht en het uitspraakjaar worden benoemd, en omdat de uitspraak altijd met de ECLI kan worden gevonden. De *Leidraad* beveelt echter aan om vóór de ECLI de naam van het gerecht en de datum van de uitspraak te vermelden. Zie 4.3 en 4.4 voor voorbeelden.

ECLI bevat geen spaties en mag niet worden afgebroken. In publicaties kan dat complicaties opleveren omdat dit bij geringe kolombreedte in combinatie met uitgevulde regels tot een lelijk resultaat kan leiden. Het is daarom aan te bevelen de jurisprudentieverwijzing in een voetnoot te plaatsen.

De burgemeester verwijst hiervoor naar de uitspraak van de Afdeling bestuursrechtspraak van 16 maart 2016.¹

1. ABRvS 16 maart 2016, ECLI:NL:RVS:2016:683.

4.3 Verwijzingen naar Nederlandse rechtspraak

De meeste Nederlandse jurisprudentie is te vinden op rechtspraak.nl met een European Case Law Identifier (ECLI); indirect ook via de ECLI-zoekmachine (zie 4.2). De website rechtspraak.nl publiceert weliswaar lang niet de totale productie van de Nederlandse instanties, maar wel een aanzienlijk deel van de uitspraken in hoger beroep en in cassatie. Een groter deel nog wordt alleen geregistreerd maar niet tekstueel weergegeven. Ook wat niet op rechtspraak.nl is gepubliceerd, maar wel in onderstaande en andere bronnen, krijgt een ECLI. In dat geval zijn ECLI en enkele basisgegevens (instantie, datum, eventuele vindplaatsen) te vinden op rechtspraak.nl. Door vermelding van een ECLI wordt impliciet verwezen naar een overzicht op rechtspraak.nl van vindplaatsen van de uitspraak. Een belangrijk deel van de tuchtrechtspraak wordt gepubliceerd op tuchtrecht.nl, en krijgt ook een ECLI.

Jurisprudentie-uitgaven worden beschouwd als tijdschriften. Hun namen worden dus cursief gezet. Bekende bronnen van bewerkte en becommentarieerde jurisprudentie voor Nederland zijn onder meer:

<i>NJ</i>	<i>Nederlandse Jurisprudentie</i>
<i>JIN</i>	<i>Jurisprudentie in Nederland</i>
<i>AB</i>	<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht</i>
<i>JB</i>	<i>Jurisprudentie Bestuursrecht</i>
<i>NJF</i>	<i>NJ Feitenrechtspraak civiele zaken (inclusief voorganger KG, Kort Geding)</i>
<i>NJFS</i>	<i>NJ Feitenrechtspraak Strafzaken</i>
<i>BNB</i>	<i>Beslissingen in Belastingzaken. Nederlandse Belastingrechtspraak</i>
<i>JA</i>	<i>Jurisprudentie Aansprakelijkheid</i>
<i>JAR</i>	<i>Jurisprudentie Arbeidsrecht</i>
<i>JOR</i>	<i>Jurisprudentie Onderneming & Recht</i>

Jurisprudentieverwijzingen hebben een vaste vorm, gericht op de gegevens die minimaal nodig zijn voor unieke identificatie van de uitspraak: instantie, datum en bronvermelding. Zie de lijst van afkortingen in hoofdstuk 6. De basisvorm is dus:

- instantie (afgekort zoals hierna aangegeven), zonder komma gevolgd door:
- plaats- of gebiedsnaam die deel uitmaakt van de officiële benaming van de instantie (tenzij de instantie uniek is), zonder komma gevolgd door:
- eventuele verbijzondering van de instantie, zoals kantonrechter (ktr.), specifieke kamer, voorzieningenrechter of zittingsplaats, tussen haakjes, zonder komma gevolgd door:
- datum (voluit), gevolgd door een komma,
- de European Case Law Identifier (ECLI), gevolgd door een punt:

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162.

ABRvS (grote kamer) 24 april 2019, ECLI:NL:RVS:2019:1356.

CRvB 10 december 2018, ECLI:NL:CRVB:2018:3835.

CbB (vzr.) 14 maart 2019, ECLI:NL:CBB:2019:119.

Gem. Hof 17 april 2019, ECLI:NL:OGHACMB:2019:35.

Hof Arnhem-Leeuwarden (Kamer voor het notariaat) 2 juni 2015, ECLI:NL:TNOTARL:2015:37.

Rb. 's-Gravenhage (vzr.) 7 juli 2006, ECLI:NL:RBSGR:2006:AY1710.

Rb. Den Haag (zittingsplaats Amsterdam) 20 maart 2013, ECLI:NL:RBDHA:2013:BZ7059.

Bij de herziening van de gerechtelijke kaart per 1 januari 2013 hebben de meeste rechtbanken en gerechtshoven een nieuwe naam gekregen. Dit verklaart waarom hierboven in de voorbeelden zowel 's-Gravenhage' als 'Den Haag' voorkomt.

Indien de uitspraak geen ECLI heeft, maar wel in een tijdschrift is gepubliceerd, dan wordt die vindplaats vermeld:

Rb. 's-Hertogenbosch (pres.) 16 juli 1982, *NJCM-Bulletin* 1982, p. 334.

Als de uitspraak niet is gepubliceerd en evenmin een ECLI heeft, vermeld dan het zaaknummer:

Hof Amsterdam 8 december 1995, 95/345.

ABRvS 3 november 1997, EO3.96.0296.

Vaak is het nuttig om naast deze basisinformatie andere gegevens te vermelden, bijvoorbeeld omdat men wil wijzen op een rechtsoverweging ('r.o.') of paragraaf ('par.'), de conclusie van de advocaat-generaal (concl. A-G ...), een of meer vindplaatsen, een of meer annotaties en/of de roepnaam van de uitspraak. Vermeld dan toch ook altijd de ECLI, indien toegekend. Vermeld van de advocaat-generaal en de annotator de voorletters en de volledige achternaam. Houd de roepnaam (cursief en tussen haakjes aan het eind) kort. Meestal kan volstaan worden met vermelding van de (belangrijkste) partijen.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, *NJ* 2016/173, m.nt. T. Hartlief (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162 (concl. A-G J. Spier), *NJ* 2016/173, m.nt. T. Hartlief.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, r.o. 3.8, NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief.

HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief; JA 2016/41, m.nt. F.P. Visser; JIN 2016/65 m.nt. M.F. Lameris en J. Ramaker (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

Betreft de verwijzing specifiek of vooral de conclusie, dan wordt dat als volgt vermeld:

Concl. A-G J. Spier, ECLI:NL:PHR:2015:2307, bij HR 29 januari 2016, NJ 2016/173, m.nt. T. Hartlief (*McDonald-van Biezen/McDonald en Delta Lloyd*).

Betreft de verwijzing specifiek of vooral de annotatie, dan wordt dat als volgt vermeld:

F.P. Visser, annotatie bij HR 29 januari 2016, ECLI:NL:HR:2016:162, JA 2016/41.

In deze vorm kan dit lemma ook in de literatuurlijst worden opgenomen en als volgt verkort worden aangehaald:

Visser, JA 2016/41.

Ook andere toevoegingen zijn mogelijk. Omdat zij geen direct identificerende functie hebben, mogen zij ook verhalenderwijs in het commentaar worden verwerkt. Zet deze toevoegingen tussen haakjes:

(vervolg op: Hof Arnhem 15 juni 2011, ECLI:NL:GHARN:2011:BQ9250).

(eindoordeel: HR 3 mei 2013, ECLI:NL:HR:2013:BW1971).

(*De Vries/Centraal Beheer*, inzake achterstallige verzekeringspremie, aanspraak op uitkering).

4.4 Verwijzingen naar EU-rechtspraak

De jurisprudentie van het Hof van Justitie van de EU en zijn Gerechten (en van hun EG-voorgangers) is te vinden op eur-lex.eu, curia.eu en via de

ECLI-zoekmachine (zie 4.2), alsmede in de volgende niet-digitale uitgaven van het hof, vooral genoemd in oudere bronnen:

- Jur.* *Jurisprudentie Hof van Justitie van de EG (tot 1990)*
- Jur. I* *Jurisprudentie Hof van Justitie van de EG/EU (1990-2011)*
- Jur. II* *Jurisprudentie Gerecht van eerste aanleg EG/EU (1990-2011)*
- JurAmbt.* *Jurisprudentie Ambtenarenrecht EG/EU (tot 2010)*

Het Romeinse nummer in *Jur. I* en *II* maakt deel uit van het paginanummer en dus niet van de titel. Zie de voorbeelden verderop in deze paragraaf.

Bij inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon op 1 december 2009 hebben de rechterlijke instanties een andere naam gekregen. Tot die datum kenden we het Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen (HvJ EG) en het Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen (GvEA EG). Sinds de inwerkingtreding van het Verdrag van Lissabon omvat het Hof van Justitie van de EU het Hof van Justitie, het Gerecht en gespecialiseerde rechtbanken, zoals het Gerecht voor ambtenarenzaken. Hoewel formeel niet geheel juist adviseren wij de aanduiding EU te blijven hanteren. Dus:

HvJ EU

Gerecht EU

GvA EU

Voor rechtspraak van vóór 1 december 2009 blijven de oude instanties met de oude afkortingen aangeduid.

De zaaknummers zijn opgebouwd uit een letter en door een schuine streep gescheiden getallen:

- C-100/07 verwijst naar de 100e zaak die in 2007 bij het Hof van Justitie (*Cour*) is ingeschreven;
- T-99/10 verwijst naar de 99e zaak die in 2010 bij het Gerecht (*Tribunal*) is ingeschreven;
- C-87/10 P verwijst naar een appel (*Pourvoi*) dat bij het Hof van Justitie is ingesteld tegen een uitspraak van het Gerecht;
- C-88/10 PPU verwijst naar een prejudiciële spoedprocedure bij het Hof van Justitie (*Procédure Préjudicielle d'Urgence*).

HvJ EU 24 januari 2019, C-477/17, ECLI:EU:C:2019:60 (*Baladin*).

HvJ EU 25 maart 2010, C-79/09, ECLI:EU:C:2010:171 (*Commissie/Nederland*).

GvEA EG 7 juli 1994, T-43/92, ECLI:EU:T:1994:79 (*Dunlop/Slazenger*).

Gerecht EU 15 december 2015, T-64/15, ECLI:EU:T:2015:973 (*Shoe Branding Europe/BHIM*).

GvA EU 11 april 2016, F-49/15, ECLI:EU:F:2016:72 (*FN/Commissie*).

Indien uitspraken van het HvJ EG, HvJ EU of de gerechten in bijvoorbeeld *BNB* zijn gepubliceerd, dan verdient het aanbeveling ook die vindplaats te vermelden, zeker als zij geannoteerd zijn.

HvJ EU 24 januari 2019, C-477/17, ECLI:EU:C:2019:60, BNB 2019/66 m.nt. P. Kavelaars (*Baladin*).

HvJ EG 27 november 1991, C-4/91, ECLI:EU:C:1991:448, Jur. 1991, p. I-5627 (*Bleis*).

GvEA EG 7 juli 1994, T-43/92, ECLI:EU:T:1994:79, Jur. 1994, p. II-441 (*Dunlop/Slazenger*).

4.5 Verwijzingen naar internationale en buitenlandse rechtspraak

Voor de jurisprudentie van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens en de Europese Commissie voor de Rechten van de Mens zijn er naast de hudoc.echr.coe.int de volgende bronnen:

<i>ECHR, Series A</i>	<i>Publications of the European Court of Human Rights. Judgments and Decisions (tot 1996)</i>
<i>ECHR, Series B</i>	<i>Publications of the European Court of Human Rights. Pleadings, Oral Arguments and Documents (tot 1996)</i>
<i>CoD</i>	<i>Collection of Decisions of the European Commission of Human Rights, vol. 1-46 (tot 1974)</i>
<i>D&R</i>	<i>Decisions and Reports of the European Commission of Human Rights (sinds 1975)</i>

RJ&D ECHR *Reports of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights (sinds 1996)*
Yearbook ECHR *Yearbook of the European Convention on Human Rights*

Verwijzingen naar Europese jurisprudentie worden op dezelfde manier opgebouwd als verwijzingen naar Nederlandse jurisprudentie. Ook in deze verwijzingen wordt steeds begonnen met de naam van de instantie en de datum van de uitspraak. Daarna komt een aanduiding die de verwijzing uniek maakt. Bij uitspraken van EU-instanties wordt altijd na de datum het *zaaknummer* vermeld. Het *applicatienummer* van EHRM-casus is inmiddels geïntegreerd in ECLI: *datum* JUD of DEC *applicatienummer*, met het jaartal van aanhangigmaking in de laatste twee cijfers. De vermelding van curia.europa.eu of hudoc.echr.coe.int is overbodig. De vermelding van ECLI en/of zaaknummer helpt de lezer bij het zoeken naar de bron; vermelding van de roepnaam van de zaak (meestal partijen) leidt bij de lezer vaak snel tot herkenning. Roepnaamvermelding wordt bij Europese zaken dan ook sterk aanbevolen.

Ook bij uitspraken van het Europees Hof voor de Rechten van de Mens wordt aanbevolen altijd de roepnaam van de uitspraak te vermelden (meestal de namen van de klager en van de staat tegen wie de klacht is gericht, gescheiden door een /). De ECLI bevat – als laatste component – het zaaknummer, dat dus niet meer apart hoeft te worden vermeld:

EHRM 24 november 2005,
 ECLI:CE:ECHR:2005:1124JUD005388600 (*Tourancheau/Frankrijk*).

Indien uitspraken van het EHRM of de ECRM in bijvoorbeeld *NJ* zijn gepubliceerd, dan verdient het aanbeveling ook die vindplaats te vermelden, zeker als zij geannoteerd zijn.

EHRM 24 november 2005,
 ECLI:CE:ECHR:2005:1124JUD005388600, *NJ* 2006/250, m.nt. J.A. Peters (*Tourancheau/Frankrijk*).

EHRM 24 juni 2004, ECLI:CE:ECHR:2004:0624JUD005932000, *NJ* 2005, 22, m.nt. E.J. Dommering; *Mediaforum* 2004/27, m.nt. G.A.I. Schuijt; *NJCM-Bulletin* 2004, p. 1171, m.nt. V. de Graaf; *AB* 2005/1, m.nt. R. Nehmelman; *EHRC* 2004/79, m.nt. J.H. Gerards (*Caroline von Hannover/Duitsland I*).

Bij jurisprudentie van het Internationaal Gerechtshof (en van het vroegere Permanent Hof van Internationale Justitie) wordt altijd de officiële naam (in het Engels of het Frans) van de zaak vermeld, met de partijen tussen haakjes:

IGH 23 oktober 2001, *Sovereignty over Pulau Ligitan and Pulau Sipidan (Indonesia/Malaysia)*.

Bij jurisprudentie van andere internationale instanties – de meeste ervan kunnen in het Nederlands worden weergegeven – worden zowel het zaaknummer als de (verkorte) namen van de partijen vermeld:

VN-Mensenrechtencomité 19 november 2008, 1584/2007 (*Men Qin Chen/Nederland*).

Bij verwijzingen naar een buitenlandse rechter wordt eerst de naam van de instantie in de oorspronkelijke taal vermeld. Zo nodig kan men daarachter (tussen haakjes) een vertaling ervan vermelden (voorafgegaan door =), en/of de naam van het land. Vervolgens de datum van de uitspraak en daarna de ECLI en/of de in het desbetreffende buitenland gebruikelijke jurisprudentievermelding:

Verfassungsgerichtshof (= constitutioneel hof, Oostenrijk) 11 december 2014, ECLI:AT:VFGH:2014:G119.2014.

House of Lords (Verenigd Koninkrijk) 21 juni 2004, *Ghaidan v Godin-Mendoza* [2004] UKHL 30.

Ook bij deze laatste voorbeelden kan men desgewenst – op gelijke wijze als bij Nederlandse en Europese rechtspraak – informatie toevoegen. Een vermelding van de vindplaats op een website is hier zeer gewenst.

4.6 De jurisprudentielijst

Een jurisprudentielijst kan zo opgezet worden dat zij tevens jurisprudentieregister is. Het verdient aanbeveling de jurisprudentielijst in te delen naar instantie. Een territoriaal-hiërarchische volgorde ligt daarbij voor de hand:

- Internationaal Gerechtshof
- Internationaal Strafhof
- Permanent Hof van Arbitrage
- VN-Mensenrechtencomité

- Europees Hof voor de Rechten van de Mens
- Europese Commissie voor de Rechten van de Mens

- Hof van Justitie van de Europese Unie
- Gerechten van de Europese Unie

- Hoge Raad
- Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State
- Centrale Raad van Beroep
- College van Beroep voor het bedrijfsleven
- Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao en Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba
- Gerechtshoven
- Rechtbanken
- Kantonrechters (uitspraken tot 1 januari 2002)

- Kroon
- Nationale ombudsman
- College voor de Rechten van de Mens (inclusief tot 2012 Commissie gelijke behandeling)
- enz.

- Nederlands Arbitrage Instituut
- Raad van Arbitrage voor de Bouw
- Raad van Arbitrage voor de Metaalhandel en -nijverheid
- enz.

Per instantie worden de uitspraken in chronologische volgorde vermeld. In een uitvoerig boekwerk kan men eventueel zowel een hiërarchisch ingerichte als een chronologische lijst van uitspraken opnemen.

5 Hoofdletters

Hoewel de *Leidraad* geen ‘Schrijfwijzer’ bedoelt te zijn, volgen hier toch enkele tips met betrekking tot een veelvoorkomend probleem: het hoofdlettergebruik.

Beperk het gebruik van hoofdletters zoveel mogelijk.

Naast hoofdletters aan het begin van een zin en bij eigennamen zijn hoofdletters op hun plaats in:

- afkortingen zonder punt:

RvS (zie verder hoofdstuk 6, Afkortingen)

- citeertitels van regelingen en daarmee gelijk te stellen benamingen:

Algemene wet bestuursrecht, Burgerlijk Wetboek

Europees Verdrag voor de Rechten van de Mens

Insolventieverordening, Solvabiliteit II, Verordening (EU) 2016/36,
Richtlijn (EU) 2015/2436, Besluit (EU) 2016/36

- benamingen van unieke staatsinstellingen, uitsluitend voor zover deze in de Grondwet of instellings- of basisregeling met een hoofdletter worden geschreven:

Koninkrijk, Koning, Rijk, Kroon, Staten-Generaal, Tweede Kamer, Eerste Kamer, Kamer (indien wordt gerefereerd aan de Tweede of Eerste Kamer), Raad van State, Afdeling advisering van de Raad van State, Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State, Algemene Rekenkamer, Nationale ombudsman,

Hoge Raad, Centrale Raad van Beroep, College van Beroep voor het bedrijfsleven, Raad voor de rechtspraak

- benamingen van unieke internationale instellingen:

Hof van Justitie van de Europese Unie, Europees Hof voor de Rechten van de Mens, Benelux-Gerechtshof

- namen van ministeries e.d., maar 'afdeling' e.d. wordt met een kleine letter geschreven:

De directie Wetgeving en Juridische Zaken van het Ministerie van Justitie en Veiligheid (...)

- aanduidingen van ministers en staatssecretarissen indien de naam van het ministerie is toegevoegd (in een dergelijk geval krijgt ook de minister-president hoofdletters):

De Minister van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties heeft gistermiddag verklaard dat de uitgifte van het Staatsblad een taak van de Minister van Justitie en Veiligheid dient te blijven en dus niet dient te worden overgedragen aan de Minister-President.

Desgevraagd bleken minister Grapperhaus en de minister-president het daarmee eens.

Een minister in wie het vertrouwen is opgezegd, dient op te stappen. De andere ministers mogen blijven zitten.

In samenstellingen wordt sinds de spellingwijziging van 2006 de hoofdletter gehandhaafd:

Kamervragen, Tweede Kamerlid

Het bovenstaande leidt ertoe dat onder meer de volgende woorden vrijwel nooit met een hoofdletter worden geschreven:

staat, provincie, gemeente, regering, kabinet, ministerraad, koninklijk besluit, artikel, voorstel van wet, memorie van toelichting, officier van justitie, advocaat-generaal, openbaar ministerie, rechter, president, voorzitter.

Ook de soortaanduiding van regelgeving is zonder hoofdletter, in afwijking van de aanduiding als onderdeel van de titel of concrete benaming, zoals de voorbeelden in het begin van dit hoofdstuk.

wet, besluit, regeling, beleidsregel, verdrag, richtlijn, verordening.

6 Afkortingen

6.1 Het gebruik van afkortingen

Het gebruik van veel afkortingen maakt een tekst lastig leesbaar. Anderzijds is het eveneens vervelend om een bepaald begrip dat in het desbetreffende rechtsgebied essentieel is – bijvoorbeeld een wet of een instelling – steeds voluit te moeten lezen, terwijl de afkorting algemeen geaccepteerd en een begrip op zichzelf is. Denk bijvoorbeeld aan het Burgerlijk Wetboek. Tussen die twee uitersten moet de auteur laveren bij het schrijven van een juridisch betoog. Maar bedenk: beter te weinig dan te veel afkortingen.

Wat hier wordt gesteld over het gebruik van afkortingen geldt overigens niet voor het gebruik van afkortingen in noten. Daar dient het uitgangspunt te zijn de informatie zo gecomprimeerd mogelijk, maar nog wel steeds begrijpelijk, weer te geven. Tussen haakjes wordt meestal ook meer afgekort dan in de lopende tekst.

Gebruik afkortingen voor rechterlijke instanties in principe alleen in verwijzingen. En gebruik afkortingen voor regelingen in principe alleen in verkorte wetsverwijzingen. Maar zeer algemene afkortingen die ook in de spreektaal worden gebezigd, zoals 'BW' en 'EHRM', kunnen zonder bezwaar in de hoofdtekst worden gebruikt.

Wanneer een begrip in een tekst slechts een of twee keer voorkomt, heeft het gebruik van een afkorting weinig tot geen zin, ook al bestaat er wellicht een algemeen bekende afkorting voor dat begrip. Wordt het begrip verschillende keren gebruikt, dan moet het uitgangspunt bij het gebruik van een afkorting zijn: schrijf het begrip voluit wanneer het voor de eerste keer wordt gebruikt en zet de afkorting erachter (tussen haakjes, zonder aanhalingstekens). Dit geldt voor alle publicaties, welke omvang zij ook hebben. Neem in monografieën, handboeken en bundels bovendien

voarin een lijst van gebruikte afkortingen op. In tijdschriften is dit meestal niet mogelijk. Maak daarom in tijdschriftartikelen nog zuiniger gebruik van afkortingen dan in boeken.

Het is niet de bedoeling al te snel voor ieder begrip dat herhaaldelijk terugkomt in een tekst een afkorting in te voeren. Gebruik alleen die afkortingen die in het desbetreffende rechtsgebied algemeen gebruikelijk zijn. Wie voor een bepaalde doelgroep schrijft, kan de afkortingen gebruiken waarmee die lezers bekend geacht mogen worden. Wordt in die publicatie een zijpad betreden naar een ander rechtsgebied, gebruik dan liever geen afkortingen uit dat gebied, omdat de doelgroep daarmee wellicht niet steeds bekend is.

Afkortingen dienen slechts bij uitzondering te worden gebruikt voor iets anders dan (wettelijke) regelingen, organisaties, instanties, functionarissen en dergelijke. Alleen wanneer voor een theoretisch juridisch begrip een (in het desbetreffende rechtsgebied) algemeen aanvaarde afkorting bestaat, kan men die gebruiken. Let daarbij op wat algemeen gebruikelijk is bij andere, toonaangevende, auteurs en sluit daarbij aan. In het strafrecht is bijvoorbeeld:

avas **afwezigheid van alle schuld**

zo'n algemeen gebruikelijke afkorting.

Afkortingen uit het algemene taaldomein moeten in de lopende tekst zo weinig mogelijk worden toegepast. Enige afkortingen die in de lopende tekst acceptabel zijn, zijn:

art., bijv., e.a., e.d., enz., o.a. en resp.

Deze afkortingen hoeven niet in de afkortingenlijst in een boek te worden opgenomen.

6.2 **Hoofdletters of kleine letters in afkortingen**

Afkortingen van tijdschriften, schriftelijke stukken (zoals de verschillende Kamerstukken) en eennamen van instellingen en organisaties worden meestal met hoofdletters geschreven.

Wanneer er een voorzetsel – meestal 'van' of 'voor' – of een lidwoord staat in een afkorting waarvan de hoofdwoorden met hoofdletters worden

afgekort, dient deze met een kleine letter en zonder punt te worden afgekort.

MvT	memorie van toelichting
KvK	Kamer van Koophandel
UvA	Universiteit van Amsterdam

Juridische termen en begrippen worden meestal met kleine letters afgekort:

i.b.s. **inbewaringstelling**

Voor het gebruik van hoofdletters in afkortingen van wetten zijn minder eenduidige regels te geven. Volgens de Aanwijzingen voor de regelgeving moet de eerste letter van de titel van een wet met een hoofdletter worden geschreven en de rest met kleine letters. De afkortingen zouden logischerwijs deze aanwijzing moeten volgen, maar *Het Groene Boekje* 2015 stelt: 'De afgekorte namen van wetten, besluiten of overheidsplannen schrijven wij met hoofdletters, ook als de uitgeschreven vorm geen hoofdletters bevat' en 'Als een andere schrijfwijze ingeburgerd is, bijvoorbeeld onder ambtenaren, dan geldt het donorprincipe'. De praktijk biedt een bonte afwisseling, al is er voor veel regelingen een ingeburgerd gebruik; de lijst in 6.6.3 biedt daarvan een weerslag. In een aantal gevallen wordt de oude versie van een wet geheel met hoofdletters geschreven en de nieuwe wet met slechts één hoofdletter, verder kleine letters (vergelijk de oude Algemene Bijstandswet – ABW – met de nieuwere Algemene bijstandswet – Abw). Indien een jaartal in de citeertitel is opgenomen, is deze onderscheiding niet nodig.

6.3 **Gebruik van punten in afkortingen**

Regel is dat er geen punten worden gebruikt in afkortingen die (grotendeels) bestaan uit hoofdletters en in afkortingen van wetten.

GOR	groepsondernemingsraad
MvT	memorie van toelichting
Hnw	Handelsnaamwet
Aw	Auteurswet

Afgekorte woorden uit het algemene taaldomein krijgen een punt:

art., bijv., e.a., e.d., enz., o.a. en resp.

Wanneer een begrip uit meer dan één woord bestaat, wordt elke letter die staat voor een woord gevolgd door een punt:

i.o. **in oprichting**

Dat is overigens niet het geval indien de afkorting als woord wordt gebruikt:

avas **afwezigheid van alle schuld**
enac **exceptio non adimpleti contractus**

Ook als letters in een afkorting staan voor verschillende lettergrepen van één woord, wordt een punt gezet achter iedere letter:

g.v.o. **gerechtelijk vooronderzoek**

Maar, indien het gebruikelijk is om in een bepaalde afkorting meer dan één letter voor een woord of lettergreep te gebruiken, dan wordt tussen die letters geen punt gebruikt en komt achter elk deel van de afkorting één punt.

i.w.tr. **inwerkingtreding**
m.nt. **met noot**

6.4 **Mr of mr. – dr of dr.?**

In het verleden werden de academische titels meester en doctor vaak afgekort tot mr en dr zonder punt. Dat was gebaseerd op de veronderstelling dat het om een samentrekking en niet om een afkorting ging en dat alleen afkortingen een punt zouden moeten krijgen. Sinds de eerste editie van de *Leidraad* wordt aanbevolen om de afkortingen van academische titels met een punt te schrijven, overeenkomstig de *Woordenlijst Nederlandse taal 1998*.

6.5 **Afkortingen van meervoudsvormen**

Het gebruik van verdubbelingen van letters om aan te geven dat een meervoudsvorm bedoeld is, wordt afgeraden. Afkortingen kunnen zowel voor de enkelvoudsvorm als voor de meervoudsvorm staan. Afhankelijk van hetgeen erop volgt, blijkt welke vorm bedoeld is.

p. 1-15 **pagina's 1 tot en met 15**
art. 215-218 **artikelen 215 tot en met 218**
par. 3-5 **paragrafen 3 tot en met 5**

6.6 Lijst van veel voorkomende afkortingen en schrijfwijzen

Zonder aanspraak te maken op volledigheid worden hieronder drie lijsten met veel gebruikte afkortingen gepresenteerd: eerst in 6.6.1 een algemene lijst (daaronder begrepen rechterlijke instanties, rechterlijke begrippen en internationale instellingen), in 6.6.2 een lijst van tijdschriften en ten slotte in 6.6.3 een lijst van wetgeving, verdragen en andere regelingen. Waar instellingen, tijdschriftredacties en regelgevers zelf geen eigen afkortingen hanteren, laten wij deze onvermeld. Opgemerkt zij dat er ook instellingen en tijdschriften worden getoond die niet meer, of niet meer onder de genoemde naam, bestaan. In 6.6.1 is in de omschrijving steeds geen hoofdletter gebruikt als de soortnaam is bedoeld; een hoofdletter duidt op een eigenaam.

6.6.1 *Algemene afkortingen*

aantekening(en)	aant.
academisch proefschrift	diss.
ad interim	a.i.
administratiekantoor	AK
administratieve rechtspraak overheidsbeschikkingen	Arob
advocaat-generaal	A-G
Afdeling bestuursrechtspraak van de Raad van State	ABRvS
Afdeling rechtspraak van de Raad van State	ARRvS
Afdeling voor de geschillen van bestuur van de Raad van State	AGRvS
afdeling(en)	afd.
afwezigheid van alle schuld	avas
algemene beginselen van behoorlijk bestuur	abbb
Algemene Inlichtingen- en Veiligheidsdienst	AIVD
Algemene Inspectiedienst	AID
algemene maatregel van bestuur	amvb
algemene plaatselijke verordening	APV
algemene vergadering van aandeelhouders	ava
algemene voorwaarden	AV
alternatieve geschillenbeslechting	AGB/ADR
arrondissement	arr.
artikel(en)	art.
Autoriteit Consument en Markt	ACM
Autoriteit Financiële Markten	AFM
Autoriteit Persoonsgegevens	AP
auditeur-militair	A-M

Bachelor of Arts	BA ¹
Bachelor of Laws (legum baccalaureus)	LLB ¹
Bachelor of Philosophy	BPh ¹
Bachelor of Science	BSc ¹
basisraadsonderzoek	BARO
Basisregistratie Personen	BRP
Basiswettenbestand	BWB
belasting over de toegevoegde waarde	btw
Benelux-Bureau voor de Intellectuele Eigendom	BOIP
Benelux-Gerechtshof	BenGH
Benelux-Merkenbureau	BMB
Beneluxvereniging voor Merken- en Modellenrecht	BMM
beperkte aansprakelijkheid	BA
beroep in cassatie verworpen	cass. verw.
besloten vennootschap met beperkte aansprakelijkheid	B.V. ²
bewerking/bewerker	bew.
bijlage(n)	bijl.
bladzijde(n)	p.
bureau ontnemingswetgeving openbaar ministerie	BOOM
burgemeester en wethouders	B&W
burgerservicenummer	BSN
cassatie	cass.
Centrale Grondkamer	CGrK
centrale ondernemingsraad	COR
Centrale Raad van Beroep	CRvB
Centrale Toetsingscommissie (van het openbaar ministerie)	CTC
circulaire	circ.
collectieve arbeidsovereenkomst	cao
College bescherming persoonsgegevens	CBP
College van beroep studiefinanciering	CBSf
College van Beroep voor het bedrijfsleven	CBb
college van bestuur	CvB
college van burgemeester en wethouders	B&W
college van gedeputeerde staten	GS
College voor de Rechten van de Mens	CRM
commanditaire vennootschap	C.V.
commissie	cie.
Commissie gelijke behandeling	CGB

1. Titel plaatsen achter de naam.

2. Bij eigennamen regelmatig ten onrechte b.v. of bv genoemd (zie art. 2:177 lid 2 BW).

commissie van beroep	CvB
commissie van toezicht	c.v.t.
Communautair Bureau voor Plantenrassen	CPVO
conclusie	concl.
Conferentie van de Verenigde Naties inzake handel en ontwikkeling	Unctad
Conferentie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa conform	CVSE cfm.
considerans	cons.
coöperatie	coöp.
cum annexis	c.a.
cum suis	c.s.
de dato	d.d.
De Nederlandsche Bank N.V.	DNB
Dienst Justitiële Inrichtingen	DJI
directeur-generaal	D-G
directeur-grootaandeelhouder	dga
directoraat generaal	DG
dissertatie	diss.
doctor	dr.
Doctor	D / PhD ¹
Doctor of Laws (legum doctorum) ²	LLD ²
doctorandus	drs.
Economische en Sociale Raad van de Verenigde Naties	ECOSOC
Eerste Kamer der Staten-Generaal	EK
eindverslag (Eerste Kamer)	EV I
eindverslag (Tweede Kamer)	EV II
enkelvoudige kamer	EK
energie-investeringsaftrek	EIA
European Case Law Identifier	ECLI
European Legislation Identifier	ELI
Europees Economisch en Sociaal Comité	EESC
Europees Economisch Samenwerkingsverband	EESV
Europees Hof voor de Rechten van de Mens	EHRM
Europees Monetair Fonds	EMF
Europees Monetair Stelsel	EMS
Europees Octrooibureau	EOB
Europees Parlement	EP
Europees Sociaal Fonds	ESF

1. Titel plaatsen achter de naam.

2. In Nederland geen geldige titel.

Europese Bankautoriteit	EBA
Europese Centrale Bank	ECB
Europese Commissie	EC
Europese Commissie voor de Rechten van de Mens	ECRM
Europese Economische Gemeenschap	EEG
Europese Economische Ruimte	EER
Europese Gemeenschap voor Atoomenergie	Euratom
Europese Gemeenschap voor Kolen en Staal	EGKS
Europese Gemeenschap(pen)	EG
Europese Monetaire Unie	EMU
Europese Politieke Samenwerking	EPS
Europese Unie	EU
Europese Vrijhandelsassociatie	EVA
exceptio non adimpleti contractus	enac
Fiscale inlichtingen- en opsporingsdienst	FIOD
gedeputeerde staten	GS
gedrags- en beroepsregels	GBR
Gemeenschappelijk Buitenlands en Veiligheidsbeleid (EU)	GBVB
Gemeenschappelijk Buitenlands, Veiligheids- en Defensiebeleid	GBVDB
Gemeenschappelijk Veiligheids- en Defensiebeleid	GVDB
Gemeenschappelijk Hof van Justitie van Aruba, Curaçao, Sint Maarten en van Bonaire, Sint Eustatius en Saba	Gem. Hof
Gemeenschappelijk Hof van Justitie van de Nederlandse Antillen en Aruba	Gem. Hof NA en Aruba
gemeente	gem.
Gerecht in eerste aanleg van Aruba	GiEA Aruba
Gerecht in eerste aanleg van Bonaire, Sint Eustatius en Saba	GiEA BES
Gerecht in eerste aanleg van Curaçao	GiEA Curaçao
Gerecht in Eerste Aanleg van de Nederlandse Antillen	GiEA NA
Gerecht in eerste aanleg van Sint Maarten	GiEA Sint Maarten
Gerecht van de Europese Unie (sinds 1 december 2009)	Gerecht EU
Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen	GvEA EG
Gerecht voor ambtenarenzaken van de Europese Unie	GvA EU
gerechtelijk vooronderzoek	g.v.o.
gerechtshof	Hof ¹
gewestelijk arbeidsbureau	GAB

1. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

groepsondernemingsraad	GOR
herziening gerechtelijke kaart	HGK
Hof van Discipline	HvD
Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen	HvJ EG
Hof van Justitie van de Europese Unie (sinds 1 december 2009)	HvJ EU
Hoge Raad der Nederlanden	HR
Hoog Militair Gerechtshof	HMhG
huis van bewaring	HvB
Immigratie- en Naturalisatiedienst	IND
in oprichting	i.o.
inbewaringstelling	i.b.s.
inkomstenbelasting	IB
Inrichting voor Stelselmatige Daders	ISD
Internationaal Gerechtshof	IGH
Internationaal Monetair Fonds	IMF
internationaal privaatrecht	ipr
Internationale Arbeidsorganisatie	IAO/ILO
Internationale Telecommunicatie Unie	ITU
Internationale Kamer van Koophandel	ICC
Internationale Organisatie voor Standaardisatie	ISO
inverzekeringstelling	i.v.s.
inwerkingtreding / in werking getreden	i.w.tr.
jaargang	jrg.
Kamer van Koophandel	KvK
kantonrechter	Ktr.
Kinderfonds van de Verenigde Naties	UNICEF
Klachteninstituut Financiële Dienstverlening	Kifid
koninklijk besluit	KB
Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen	KNAW
Koninklijke Notariële Beroepsorganisatie	KNB
kort geding	k.g.
Kwaliteit en Innovatie rechtspraak, programma	KEI
landelijk jurisprudentienummer	LJN
legum baccalaureus (Bachelor of Laws)	LLB ¹
legum doctorum (Doctor of Laws)	LLD ¹
legum magister (Master of Laws)	LLM ¹
linkerkolom	l.k.
loonbelasting	LB
losbladige uitgave	losbl.

1. Titel plaatsen achter de naam.

maatschappij	mij.
Master of Arts	MA ¹
Master of Laws (legum magister)	LLM ¹
medezeggenschapsraad	MR
meervoudige kamer	MK
meester in de rechten	mr.
memorie van antwoord (Eerste Kamer)	MvA I
memorie van antwoord (Tweede Kamer)	MvA II
memorie van toelichting	MvT
met noot van	m.nt.
middelste kolom	m.k.
milieu-investeringsaftrek	MIA
Ministerie van Algemene Zaken	AZ
Ministerie van Binnenlandse Zaken en Koninkrijksrelaties	BZK
Ministerie van Buitenlandse Zaken	BZ
Ministerie van Economische Zaken en Klimaat	EZK
Ministerie van Infrastructuur en Waterstaat	IenW
Ministerie van Justitie en Veiligheid	JenV
Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit	LNV
Ministerie van Onderwijs, Cultuur en Wetenschap	OCW
Ministerie van Sociale Zaken en Werkgelegenheid	SZW
Ministerie van Volksgezondheid, Welzijn en Sport	VWS
ministeriële regeling	min. reg.
naamloze vennootschap	N.V. ²
Nationaal Coördinator Terrorismebestrijding en Veiligheid	NCTV
Nationaal Cyber Security Centrum	NCSC
Nederlands Arbitrage Instituut	NAI
Nederlands Normalisatie-instituut	NNI
Nederlands Register Gerechtelijk Deskundigen	NRGD
Nederlandse Emissieautoriteit	NEa
Nederlandse Juristen-Vereniging	NJV
Nederlandse Mededingingsautoriteit	NMa
Nederlandse norm (uitgegeven door het Nederlands Normalisatie-instituut)	NEN
Nederlandse Orde van Advocaten	NOvA
Koninklijke Nederlandse Vereniging voor Internationaal Recht	KNVIR
Nederlandse Voedsel- en Warenautoriteit	NVWA

1. Titel plaatsen achter de naam.

2. Achter eigennamen regelmatig ten onrechte n.v. of nv genoemd (zie art. 2:66 lid 2 BW).

Nederlandse Zorgautoriteit	NZa
Netherlands Commercial Court	NCC
Netherlands Commercial Court of Appeal	NCCA
Noord-Atlantische Verdragsorganisatie	NAVO/NATO
nota naar aanleiding van het eindverslag (Eerste Kamer)	NEV I
nota naar aanleiding van het eindverslag (Tweede Kamer)	NEV II
nota naar aanleiding van het verslag (Eerste Kamer)	NV I
nota naar aanleiding van het verslag (Tweede Kamer)	NV II
nota van toelichting	NvT
officier van justitie	OvJ
omzetbelasting	OB/BTW
Onafhankelijke Post en Telecommunicatie Autoriteit	OPTA
Ondernemingskamer van Gerechtshof Amsterdam	Hof Amsterdam (OK)
ondernemingsraad	OR
ondertoezichtstelling	o.t.s.
onderzoek ter terechtzitting	o.t.t.z.
onroerendgoedbelasting	OGB
onroerendezaakbelasting	OZB
oorspronkelijk (regerings)ontwerp	OO
openbaar ministerie	OM
openbare commissievergadering	OCV
Organisatie van de Verenigde Naties voor Onderwijs, Wetenschap en Cultuur	Unesco
Organisatie voor Economische Samenwerking en Ontwikkeling	OESO/OECD
Organisatie voor Veiligheid en Samenwerking in Europa	OVSE
Pachtkamer van gerechtshof te Arnhem-Leeuwarden	Hof Arnhem- Leeuwarden (PK)
pachtkamer van rechtbank ¹	Rb. ... (PK)
pagina('s)	p.
paragraaf / paragrafen	par.
parlementaire geschiedenis	Parl. Gesch.
Pensioen- & Verzekeringskamer	PVK
plaatsing in een inrichting voor jeugdigen	PIJ
plaatsvervangend(e)	plv.
planologische kernbeslissing	PKB
politiële en justitiële samenwerking in strafzaken	PJSS

1. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

prejudiciële spoedprocedure	PPU
president	pres.
proces-verbaal	p.v.
procureur	proc.
procureur-generaal	P-G
proefschrift	diss.
professor	prof.
protocol	Prot.
provinciale staten	PS
provincie	prov.
publiekrechtelijke bedrijfsorganisatie	PBO
Raad van Arbitrage voor de Bouw	RvA Bouw
Raad van Arbitrage voor Metaalnijverheid en -Handel	RvA Metaal
raad van beroep	RvB
raad van commissarissen	RvC
Raad van Europa	RvE
Raad van State	RvS
raad van toezicht	RvT
Raad voor de Journalistiek	RvdJ
raad voor de kindbescherming	RvdK
Raad voor de leefomgeving en infrastructuur	Rli
Raad voor de rechtspraak	Rvdr
Raad voor het Openbaar Bestuur	ROB
Raad voor plantenrassen	Rvp
Raad voor Rechtsbijstand	RvR
rechtbank	Rb. ¹
rechter-commissaris	R-C
rechterkolom	r.k.
rechtsoverweging	r.o.
Reclame Code Commissie	RCC
redactie	red.
registeraccountant	RA
reglement van orde	RvO
resolutie	Res.
Ruimte van Vrijheid, Veiligheid en Recht	RVVR
Scheidsgerecht Gezondheidszorg	SGz
Scheidsgerecht voor het Nederlandse Ziekenhuiswezen	SNZ
secretaris-generaal	S-G
Sociaal-Economische Raad	SER
Sociale Verzekeringsbank	SVB

1. Indien gevolgd door een plaats- of gebiedsnaam.

Societas Europaea (Europese N.V.)	SE
Stichting van de Arbeid	STAR
subsidiar	subs.
supplement	suppl.
ten laste van	t.l.v.
tenlastelegging	t.l.l.
tenuitvoerlegging	tul
ter voorkoming van dubbele belasting	t.v.v.d.b.
terbeschikkingstelling	tbs
Tweede Kamer der Staten-Generaal	TK
uitgesloten aansprakelijkheid	UA
uitvoeringsbesluit	UB ¹
Uitvoeringsinstituut Werknemersverzekeringen	UWV
uitvoeringsregeling	UR ²
uniform resource locator	URL
Uniforme Administratieve Voorwaarden voor de uitvoering van werken en van technische installatiewerken 2012	UAV 2012
Universiteit van Amsterdam	UvA
VAR Vereniging voor bestuursrecht	VAR
vennootschap onder firma	v.o.f.
vennootschapsbelasting	VPB
Verenigde Naties	VN
Vereniging van Nederlandse Gemeenten	VNG
Vereniging van Universiteiten	VSNU
Vereniging voor Auteursrecht	VvA
Vereniging voor Belastingwetenschap	VBW
Vereniging voor Bouwrecht	VBR
Vereniging voor Media- en Communicatierecht	VMC
Vereniging voor Milieurecht	VMR
vergelijk	vgl.
vermogensbelasting	VB
verordening	Vo.
verslag (Eerste Kamer)	Verslag I
verslag (Tweede Kamer)	Verslag II
versnelde prejudiciële procedure	PPA
versus	vs.
Voedsel en Landbouw Organisatie van de Verenigde Naties	FAO
VN-Commissie inzake de Positie van Vrouwen	CEDAW
volgens	vlg.

1. Alleen in combinatie met nadere aanduiding, voorbeeld: UB IB 2001.

2. Alleen in combinatie met nadere aanduiding, voorbeeld: UR IB 2001.

voorlopig verslag (Eerste Kamer)	VV I
voorlopig verslag (Tweede Kamer)	VV II
voorlopige hechtenis	v.h.
voorwaardelijke veroordeling	v.v.
voorwaardelijke invrijheidstelling	v.i.
voorzieningenrechter	vzr.
voorzitter	vz.
Vrije Universiteit Amsterdam	VU
waarnemend	wnd.
Wereldgezondheidsorganisatie	WHO
Wereldhandelsorganisatie	WTO
Wereldovereenkomst voor Tarieven en Handel	GATT
West-Europese Unie	WEU
Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid	WRR
wettelijke aansprakelijkheid	WA
world wide web	www
zelfstandig bestuursorgaan	ZBO
zelfstandige zonder personeel	zzp
zonder jaar van uitgave	z.j.

6.6.2 **Tijdschriften en andere publicatiebronnen**

<i>Aanhangsel bij de Handelingen van de Eerste Kamer</i>	<i>Aanhangsel Handelingen I</i>
<i>Aanhangsel bij de Handelingen van de Tweede Kamer</i>	<i>Aanhangsel Handelingen II</i>
<i>Aansprakelijkheid en Verzekering</i>	<i>A&V</i>
<i>Aansprakelijkheid, Verzekering en Schade</i>	<i>AV&S</i>
<i>AB Rechtspraak Bestuursrecht</i>	<i>AB</i>
<i>ABkort</i>	<i>ABkort</i>
<i>Actuele Rechtspraak Ondernemingspraktijk</i>	<i>ARO</i>
<i>Advocatenblad</i>	<i>Adv.bl.</i>
<i>AdvoTip</i>	<i>AT</i>
<i>African Journal of International Criminal Justice</i>	<i>AJICJ</i>
<i>Afwikkeling Personenschade</i>	<i>AP</i>
<i>Air and Space Law</i>	<i>Air and Space Law</i>
<i>American Journal of Comparative Law</i>	<i>AJCL</i>
<i>American Journal of International Law</i>	<i>AJIL</i>
<i>AMI. Tijdschrift voor auteurs-, media- & informatierecht</i>	<i>AMI</i>
<i>Annuaire Français de Droit International</i>	<i>AFDI</i>
<i>Arbeid Integraal. Bulletin Arbeid, Sociale Zekerheid & Recht</i>	<i>Arbeid Integraal</i>

<i>ArbeidsRecht</i>	<i>ArbeidsRecht</i>
<i>Arbeidsrecht Updates</i>	<i>AR Updates</i>
<i>Arbeidsrechtelijke Annotaties</i>	<i>ArA</i>
<i>Ars Aequi. Juridisch studentenblad</i>	<i>AA</i>
<i>BCDR International Arbitration Review</i>	<i>BCDR Int. Arb. Rev.</i>
<i>Bedrijfsjuridische berichten</i>	<i>Bb</i>
<i>Belastingadvies</i>	<i>Belastingadvies</i>
<i>Belastingblad</i>	<i>Belastingblad</i>
<i>Belastingzaken</i>	<i>BZ</i>
<i>Berichten Industriële Eigendom</i>	<i>BIE</i>
<i>Beslag en Executie in de Rechtspraktijk</i>	<i>BER</i>
<i>Beslissingen in Belastingzaken. Nederlandse Belastingrechtspraak</i>	<i>BNB</i>
<i>Bestuursrecht Actueel</i>	<i>BA</i>
<i>Bijlagen bij de Handelingen van de Eerste Kamer</i>	<i>Kamerstukken I</i>
<i>Bijlagen bij de Handelingen van de Tweede Kamer</i>	<i>Kamerstukken II</i>
<i>BMM Bulletin</i>	<i>BMM Bulletin</i>
<i>Boek 9 (www.boek9.nl)</i>	<i>B9</i>
<i>Bopz Jurisprudentie</i>	<i>BJ</i>
<i>Bouwrecht</i>	<i>BR</i>
<i>British Yearbook of International Law</i>	<i>BYIL</i>
<i>BtwBrief</i>	<i>BtwBrief</i>
<i>BTW-bulletin</i>	<i>BTW-bulletin</i>
<i>Bulletin van de Europese Gemeenschappen</i>	<i>Bull. EG</i>
<i>Bulletin van de Europese Unie</i>	<i>Bull. EU</i>
<i>Business Law Review</i>	<i>B.L.R.</i>
<i>Cahiers de Droit Européen</i>	<i>CDE</i>
<i>Caribisch Juristenblad (voorheen: TAR Justicia)</i>	<i>CJB</i>
<i>Common Market Law Reports</i>	<i>CMLR</i>
<i>Common Market Law Review</i>	<i>CML Rev.</i>
<i>Computerrecht</i>	<i>Computerrecht</i>
<i>Contracteren</i>	<i>Contracteren</i>
<i>Corporate Mediation Journal</i>	<i>CMJ</i>
<i>Criminatie & Recht</i>	<i>C&R</i>
<i>Data Juridica</i>	<i>DJ</i>
<i>Decisions and Reports of the European Commission of Human Rights</i>	<i>D&R</i>
<i>Delikt en Delinkwent</i>	<i>DD</i>
<i>Douanerechtspraak</i>	<i>DR</i>
<i>East European Yearbook on Human Rights</i>	<i>EEYHR</i>
<i>EB. Tijdschrift voor scheidingsrecht</i>	<i>EB</i>

<i>EC Tax Review</i>	<i>EC Tax Rev.</i>
<i>Economisch Statistische Berichten</i>	<i>ESB</i>
<i>Encyclopedia of European Community Law</i>	<i>EECL</i>
<i>Entertainment & Recht</i>	<i>E&R</i>
<i>Erasmus Law Review</i>	<i>ELR</i>
<i>Erfrecht Updates</i>	<i>ERF Updates</i>
<i>EstateTip Review</i>	<i>ET</i>
<i>Europa Recht</i>	<i>EuR</i>
<i>European Business Law Review</i>	<i>E.B.L.R.</i>
<i>European Company Law</i>	<i>E.C.L.</i>
<i>European Current</i>	<i>Euro. CL</i>
<i>European Employment Law Cases</i>	<i>EELC</i>
<i>European Employment Law Cases Updates</i>	<i>EELC Updates</i>
<i>European Energy and Environmental Law Review</i>	<i>E.E.E.L.R.</i>
<i>European Foreign Affairs Review</i>	<i>E.F.A.Rev.</i>
<i>European Human Rights Cases</i>	<i>EHRC</i>
<i>European Intellectual Property Review</i>	<i>EIPR</i>
<i>European Journal of Commercial Contract Law</i>	<i>EJCL</i>
<i>European Journal of International Law</i>	<i>EJIL</i>
<i>The European Journal of Law Reform</i>	<i>EJLR</i>
<i>European Journal of Private Law</i>	<i>EJPL</i>
<i>European Law Digest</i>	<i>ELD</i>
<i>European Law Review</i>	<i>EULR</i>
<i>European Public Law</i>	<i>E.P.L.</i>
<i>European Review of Private Law</i>	<i>E.R.P.L.</i>
<i>European Transport Law</i>	<i>ETL</i>
<i>Expertise en Recht</i>	<i>E&R</i>
<i>Familie & Recht</i> ¹	<i>F&R</i>
<i>Family & Law</i> ²	<i>F&L</i>
<i>FED Fiscaal Weekblad</i>	<i>FED</i>
<i>Financieel Recht in de Praktijk</i>	<i>FRP</i>
<i>Fiscaal Tijdschrift Vermogen</i>	<i>FTV</i>
<i>Fiscale Berichten Notariaat</i>	<i>FBN</i>
<i>Forfaitair. Fiscaal studenten maandblad</i>	<i>FF</i>
<i>Forum voor Conflictmanagement</i>	<i>FvC</i>
<i>de Gemeentestem</i>	<i>Gst.</i>
<i>de Gerechtsdeurwaarder</i>	<i>de Gerechts- deurwaarder</i>
<i>German Yearbook of International Law</i>	<i>GYIL</i>

1. Zie *Family & Law*.

2. Voorheen *Familie & Recht*.

<i>Gezondheidsrecht Updates</i>	<i>GZR Updates</i>
<i>Gezondheidszorg Jurisprudentie</i>	<i>GJ</i>
<i>Gids Vreemdelingenrecht</i>	<i>GV</i>
<i>Handelingen van de Eerste Kamer der Staten-Generaal</i>	<i>Handelingen I</i>
<i>Handelingen van de Tweede Kamer der Staten-Generaal</i>	<i>Handelingen II</i>
<i>HandHaving. Blad voor uitvoerders en handhavers</i>	<i>HandHaving</i>
<i>Ruimte / Wonen / Milieu</i>	
<i>Handicap & Recht</i>	<i>H&R</i>
<i>Highlights & Insights on European Taxation</i>	<i>H&I</i>
<i>Human Rights Law Journal</i>	<i>HRLJ</i>
<i>Human Rights Quarterly</i>	<i>HRQ</i>
<i>The ICC International Court of Arbitration Bulletin</i>	<i>Bulletin ICC</i>
<i>IEPT. Rechtspraak Intellectuele Eigendom & Marketingrecht</i> (iept.nl)	<i>IEPT</i>
<i>Insolventierecht Updates</i>	<i>INS Updates</i>
<i>Intellectuele Eigendom en Reclamerecht</i>	<i>IER</i>
<i>Internationaal Belasting Bulletin</i>	<i>IBB</i>
<i>International and Comparative Law Quarterly</i>	<i>ICLQ</i>
<i>International Business Law Journal</i>	<i>IBLJ</i>
<i>International Construction Law Review</i>	<i>ICLR</i>
<i>International Court of Justice. Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders</i>	<i>ICJ Rep.</i>
<i>International Journal of Comparative Labour Law and Industrial Relations</i>	<i>IJCLLR</i>
<i>International Journal of Online Dispute Resolution</i>	<i>IJODR</i>
<i>International Journal of Restorative Justice</i>	<i>IJRJ</i>
<i>International Law Reports</i>	<i>ILR</i>
<i>International Legal Materials</i>	<i>ILM</i>
<i>International Review of Penal Law</i>	<i>Int.Rev.Penal L</i>
<i>Intertax</i>	<i>Intertax</i>
<i>JAR Verklaard. Jurisprudentie Arbeidsrecht</i>	<i>JAR Verklaard</i>
<i>Journal</i>	
– <i>Bodem</i>	<i>JOBO</i>
– <i>Farmarecht</i>	<i>JFR</i>
– <i>Flora en Fauna</i>	<i>JFF</i>
– <i>ggz en recht</i>	<i>JGGZR</i>
– <i>Huur&Verhuur</i>	<i>JHV</i>
– <i>Luchtrecht</i>	<i>Journal Luchtrecht</i>
– <i>Ondernemingsrecht</i>	<i>JONDR</i>
– <i>ondernemingsrecht. Effectenrecht</i>	<i>JE</i>

– ondernemingsrecht, Rechtspersonenrecht, Vennootschapsrecht	JRV
– privacy gezondheidszorg	JPG
– Vreemdelingenrecht	JNVR
– Zeevaart	Journal Zeevaart
Journal du Droit International	JDI
Journal of European Consumer and Market Law	EuCML
Journal of European Tort Law	Journal of Euro- pean Tort Law
Journal of International Arbitration	J.Int.Arb.
Journal of Medical Law and Ethics	JMLE
Journal of Trafficking and Human Exploitation	JTHE
Juridisch & Fiscaal Tijdschrift Privatisering	TP
Juridisch up to Date	JutD
Juridische Berichten Notariaat	JBN
Jurisprudentie	
– Aanbestedingsrecht	JAAN
– Aansprakelijkheid	JA
– Algemene Bijstandswet	JABW
– Ambtenarenrecht EG	JurAmbt.
– Arbeidsrecht	JAR
– Bescherming Persoonsgegevens	JBP
– Bestuursrecht	JB
– Bestuursrecht Plus	JBplus
– Burgerlijk Procesrecht	JBPR
– en Beschikkingen Mededingingsrecht	JBM
– Gemeenten	JG
– Gerecht van eerste aanleg van de Europese Gemeenschappen	Jur. II ¹
– Geneesmiddelenrecht	JGR
– Geneesmiddelenrecht plus	JGRplus
– Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen [tot 1990]	Jur.
– Hof van Justitie van de Europese Gemeenschappen [sinds 1990]	Jur. I ¹
– in Nederland	JIN
– Milieurecht	JM
– Omgevingsrecht	Jom
– Onderneming & Recht	JOR

1. Zie voorbeeld in 4.4.

– <i>Onderwijswetten</i> (opgenomen in <i>School en Wet</i>)	<i>JO</i>
– <i>Personen- en Familierecht</i>	<i>JPF</i>
– <i>Raad voor de Rechtsbijstand</i>	<i>JRvR</i>
– <i>Sociale Voorzieningen</i>	<i>JSV</i>
– <i>Verhaal Bijstand</i>	<i>JVB</i>
– <i>Verplichte ggz</i>	<i>JVggz</i>
– <i>Vreemdelingenrecht</i>	<i>JV¹</i>
– <i>Wegenverkeerswet</i>	<i>JWR</i>
– <i>Wet werk en bijstand</i>	<i>JWWB</i>
<i>Jurisprudentienieuwsbrief Bestuursrecht</i> (op rechtspraak.nl)	<i>JnB</i>
<i>Juristenkrant</i>	<i>Juristenkrant</i>
<i>Justitiële Verkenningen</i>	<i>JV²</i>
<i>Kamerstukken</i> (Eerste Kamer)	<i>Kamerstukken I</i>
<i>Kamerstukken</i> (Tweede Kamer)	<i>Kamerstukken II</i>
<i>Kwartaalblad Bopz-Jurisprudentie</i>	<i>KBJ</i>
<i>Kort Geding</i>	<i>KG</i>
<i>Kort Geding Kort</i>	<i>KGK</i>
<i>Land- en Tuinbouwbulletin</i>	<i>LTB</i>
<i>Law and Method</i>	<i>LaM</i>
<i>Legal Issues of Economic Integration</i>	<i>L.I.E.I.</i>
<i>Leyden Journal of International Law</i>	<i>LJIL</i>
<i>Loonzaken</i>	<i>LZ</i>
<i>Maandblad Belastingbeschouwingen</i>	<i>MBB</i>
<i>Maandblad voor Ondernemingsrecht</i>	<i>MvO</i>
<i>Maandblad voor Vermogensrecht</i>	<i>MvV</i>
<i>Markt & Mededinging</i>	<i>M&M</i>
<i>Mediaforum</i>	<i>Mediaforum</i>
<i>MigrantenRecht</i>	<i>MR</i>
<i>Milieu & Recht</i>	<i>M en R</i>
<i>Milieurechtspraak</i>	<i>Milieu- rechtspraak</i>
<i>Militair Rechtelijk Tijdschrift</i>	<i>MRT</i>
<i>Modern Law Review</i>	<i>MLR</i>
<i>de Naamlooze Vennootschap</i>	<i>De NV</i>
<i>Nederlands Internationaal Privaatrecht</i>	<i>NIPR</i>
<i>Nederlands Juristenblad</i>	<i>NJB</i>
<i>Nederlands Tijdschrift voor</i> – <i>Bestuursrecht</i>	<i>NTB</i>

1. Zie ook: *Justitiële Verkenningen*.

2. Zie ook: *Jurisprudentie Vreemdelingenrecht*.

– Burgerlijk Recht	NTBR
– de Mensenrechten	NTM/NJCM-bull.
– Energierecht	NTE
– Europees Recht	NtER
– Fiscaal Recht	NtFR
– Handelsrecht	NTHR
– Internationaal Recht	NTIR
– Onderwijsrecht	NTOR
– Rechtsfilosofie & Rechtstheorie	R&R
Nederlands-Vlaams tijdschrift voor Mediation en conflictmanagement	TMD
Nederlandse Jurisprudentie	NJ
Nederlandse Jurisprudentie Feitenrechtspraak civiele uitspraken	NJF
Nederlandse Jurisprudentie Feitenrechtspraak Strafzaken	NJFS
Nederlandse Jurisprudentie Onteigening	NJO
Nederlandse Mediaton	NM
Netherlands International Law Review	NILR
Netherlands Journal of Legal Philosophy	NJLP
Netherlands Quarterly of Human Rights	NQHR
Netherlands Yearbook of International Law	NYIL
Nieuwsbrief Strafrecht	NbSr
NJCM-Bulletin. Nederlands Tijdschrift voor de Mensenrechten	NJCM-Bulletin
Njkort	Njkort
NLFiscaal	NLF
NOvA Tuchtrect Updates	NOvA Tuchtrect Updates
NTFR Beschouwingen	NTFR-B
NTKR. Tijdschrift voor Recht en Religie	NTKR
Omgevingsrecht Updates	OGR Updates
Onderneming en Financiering	O&F
Ondernemingsrecht. De Naamlooze Vennootschap • TVVS	Onder- nemingsrecht
Ondernemingsrecht Updates	OR Updates
OpenRecht	OpenRecht
Overheid en Aansprakelijkheid	O&A
Pensioenjurisprudentie	PJ
Pensioenrecht Updates	PR Updates
Personenschade Updates	PS Updates
PS Actua	PS Actua
PS Documenta	PS Documenta

<i>PW. Administratieve en rechterlijke beslissingen voor het notariaat</i>	<i>PW</i>
<i>Permanent Court of International Justice. Advisory Opinions, Judgment Orders</i>	<i>PCIJ Ser.A/B</i>
<i>Permanent Court of International Justice. Reports</i>	<i>PCIJ Rep.</i>
<i>Personen- en familierecht Updates</i>	<i>PFR Updates</i>
<i>Platform Modernisering Strafvordering</i>	<i>PMSv</i>
<i>Politics of the Low Countries</i>	<i>PLC</i>
<i>De Praktijkgids. Kantonrechtspraak voor de rechtspraak</i>	<i>Prg</i>
<i>Praktijk Omgevingsrecht</i>	<i>PRO</i>
<i>Praktisch Procederen</i>	<i>PP</i>
<i>Privacy & Informatie</i>	<i>PEI</i>
<i>Privacy en Registratie</i>	<i>PE&R</i>
<i>PROCES</i>	<i>PROCES</i>
<i>Publicatieblad van de Europese Gemeenschappen</i>	<i>PbEG</i>
<i>Publicatieblad van de Europese Unie</i>	<i>PbEU</i>
<i>Publications of the European Court of Human Rights. Judgments and decisions</i>	<i>ECHR, Series A</i>
<i>Publications of the European Court of Human Rights. Pleadings, Oral Arguments and Documents</i>	<i>ECHR, Series B</i>
<i>Recht & Elektronische Media</i>	<i>RE&EM</i>
<i>Recht der Werkelijkheid</i>	<i>RdW</i>
<i>Rechtsgeleerd Magazijn Themis</i>	<i>RMThemis</i>
<i>Rechtskundig Weekblad</i>	<i>RW</i>
<i>Rechtspraak</i>	
– <i>Aansprakelijkheids- en Verzekeringsrecht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RAV</i>
– <i>Algemene wet bestuursrecht</i>	<i>Rawb</i>
– <i>Arbeidsrecht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RAR</i>
– <i>Burgerlijk Procesrecht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RBP</i>
– <i>Contractenrecht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RCR</i>
– <i>Europa (op rechtspraak.nl)</i>	<i>Rechtspraak Europa</i>
– <i>Familierecht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RFR</i>
– <i>Financieel Recht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RF</i>
– <i>Insolventierecht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RI</i>
– <i>Nemesis</i>	<i>Rechtspraak Nemesis</i>
– <i>Notariaat. Praktisch bewerkt</i>	<i>RN</i>
– <i>Ondernemingsraad</i>	<i>ROR</i>
– <i>Ondernemingsrecht. Praktisch bewerkt</i>	<i>RO</i>

– Sociale Verzekeringen	RSV
– van de Week	RvdW
– Vastgoedrecht. Praktisch bewerkt	RVR
– Vreemdelingenrecht (jaarboek)	RV
– Zorgverzekering c.a.	RZA
Rechtstreeks	Rechtstreeks
Reclame Code Commissie (uitspraken van Commissie en CvB)	RCC
Reclassering	Reclassering
Recueil des Cours de l'Académie de Droit International de la Haye	RCADI
RegelMaat	RegelMaat
Relatierecht en praktijk	REP
Reports of Judgments and Decisions of the European Court of Human Rights	RJ&D ECHR
Review of European Administrative Law	REALaw
Review of International Competition Law	RICL
Revue Belge de Droit International	RBDI
Revue de Droit des Affaires Internationales	RDAI
Revue du Marché Commun et de l'Union Européenne	RMC
Revue Générale de Droit International Public	RGDIP
Revue Internationale du Droit d'Auteur	RIDA
Revue Trimestrielle de Droit Européen	Rev. trim. de droit européen
Revue Universelle des Droits de l'Homme	RUDH
RZA. Rechtspraak Zorgverzekering c.a.	RZA
Sancties. Tijdschrift over straffen en maatregelen	Sancties
SC	SC
Schip en Schade	S&S
School en Wet. Tijdschrift voor de Onderwijspraktijk	School en Wet
Schuldsanering. Tijdschrift voor schuldhulpverlening en wettelijke schuldsanering	Schuldsanering
SEW/Jurisprudentie EG	SEW/JEG
SEW. Tijdschrift voor Europees en economisch recht	SEW
SJD. Tijdschrift voor sociaal juridische dienstverlening	SJD
Sociaal Maandblad Arbeid	SMA
Sociaal Recht. Nederlands tijdschrift voor sociaal recht	SR
Socialezekerheidsrecht Updates	SZR Updates
Staatsblad	Stb.
Staatscourant	Stcrt.
Stichting & Vereniging	S&V

Stichtingen, Verenigingen en Vennootschappen	SV&V
Strafblad	Strafblad
Strafrecht Updates	SR Updates
Tekst & Commentaar	T&C
Tijdschrift	
– Aanbestedingsrecht	TA
– Beslag en Executie in de Rechtspraak	BER
– Conflicthantering	TC
– Erfrecht	TE
– Financiering, Zekerheden en Insolventierechtpraktijk	FIP
– Gezondheidsschade, Milieuschade en Aansprakelijkheidsrecht	TGMA
– Lucht	Tijdschrift Lucht
– Mededingingsrecht in de Praktijk	MP
– over Cultuur & Criminaliteit	TCC
– Praktijkwijzer Strafrecht	TPWS
– Recht en Arbeid	TRA
– Rechtsdocumentatie en -Informatie	TRDEI
– Vervoer & Recht	TVR
– Waar & Wet	WW
Tijdschrift voor	
– Aanbestedingsrecht	TA
– Agrarisch Recht	TvAR (voorheen Agr.r.)
– Ambtenarenrecht	TAR
– Arbeid en Onderneming, Arbeidsrecht – Ondernemingsrecht – Medezeggenschapsrecht	A&O
– Arbitrage	TvA
– Auteurs-, Media- en Informatierecht	AMI
– Bijzonder Strafrecht & Handhaving	TBS&H
– Bouwrecht	TBR
– Civiele Rechtspleging	TCR
– Compliance	TvCo
– Consumentenrecht & Handelspraktijken	TvC
– Constitutioneel Recht	TCvR
– Criminologie	TvC
– Curatoren	TvCu
– de Arbeidsrechtpraktijk	TAP
– de Ondernemingsrechtpraktijk	TOP
– de Politie	TvPol.
– Familie- en Jeugdrecht	FJR

– Financieel Recht	FR
– Fiscaal Ondernemingsrecht	TFO
– Formeel Belastingrecht	TFB
– Gezondheidsrecht	TvGR
– Gezondheidsschade, Milieuschade en Aansprakelijkheidsrecht	TGMA
– Herstelrecht	TvH
– Huurrecht Bedrijfsruimte	TvHB
– Huurrecht in de Praktijk	HIP
– Insolventierecht	TvI
– Internetrecht	IR
– Jaarrekeningrecht	TvJ
– Jeugdrecht	TvJr
– Klachtrecht	Tijdschrift voor Klachtrecht
– Mediation	TMD
– Milieuaansprakelijkheid	TMA
– Omgevingsrecht	TO
– Onderneming en Strafrecht	TOS
– Ontslagrecht	TvO
– Overeenkomst in de Rechtspraak	ORP
– Pensioenvraagstukken	TPV
– Praktisch Bestuursrecht	PB
– Privaatrecht	TvPr.
– de Procespraktijk	TvPP
– public governance, audit & control	TPC
– Rechtsgeschiedenis	TvR
– Sanctierecht en Onderneming	S&O
– Sport & Recht	TvS&R
– Staatssteun. Staatssteun, markt & overheid en openbare diensten	TvSt
– Toezicht	TvT
– Veiligheid	TvV
– Vergoeding Personenschade	TVP
TOP. Tijdschrift voor de Ondernemingsrechtpraktijk	TOP
Tractatenblad	Trb.
Trema. Tijdschrift voor de rechterlijke macht	Trema
TvOB. Tijdschrift voor vennootschapsrecht, rechtspersonenrecht en ondernemingsbestuur	TvOB
TVVS. Maandblad voor Ondernemingsrecht en rechtspersonen	TVVS

<i>Uitspraken College van Beroep voor het bedrijfsleven</i> (jaarboek)	UCB
<i>Uitspraken Sociale Zekerheid</i>	USZ
<i>Uitspraken Tariefcommissie</i>	UTC
<i>United Nations Treaty Series Online</i>	UNTS Online
<i>Vakstudie Nieuws</i>	V-N
<i>Vakstudie Nieuws Vandaag</i>	V-N Vandaag
<i>Vastgoed Fiscaal & Civiel</i>	VGFC
<i>Vastgoedrecht</i>	VGR
<i>Vennootschap & Onderneming</i>	V&O
<i>Verkeersrecht</i>	VR
<i>Vermogensrechtelijke Analyses</i>	VrA
<i>Het Verzekerings-Archief</i>	VA
<i>Verzekeringsrechtelijke berichten</i>	Vrb
<i>Weekblad voor Fiscaal Recht</i>	WFR
<i>Weekblad voor Privaatrecht, Notariaat en Registratie</i>	WPNR
<i>WR. Tijdschrift voor huurrecht</i>	WR
<i>Yearbook of European Law</i>	YEL
<i>Yearbook of the European Convention of Human Rights</i>	Yearbook ECHR
<i>Zeitschrift für Ausländisches Öffentliches Recht und Völkerrecht</i>	ZaöRV
<i>Zorg & recht In Praktijk</i>	ZIP
<i>Zorg & Verzekering. Actuele informatie in de gezondheidszorg</i>	Z&V

6.6.3 **Wetten, verdragen en andere regelingen**

<i>Advocatenwet</i>	Adv.w
<i>Afrikaans Handvest voor de Rechten van de Mens en de Volkeren</i>	AFR
<i>Algemene Kinderbijslagwet</i>	AKW
<i>Algemene nabestaandenwet</i>	Anw
<i>Algemene Ouderdomswet</i>	AOW
<i>Algemene termijnwet</i>	ATW
<i>Algemene verordening gegevensbescherming (Verorde- ning (EU) 2016/679)</i>	AVG
<i>Algemene wet bestuursrecht</i>	Awb
<i>Algemene Wet Bijzondere Ziektekosten</i>	AWBZ
<i>Algemene wet gelijke behandeling</i>	AWGB
<i>Algemene wet inzake rijksbelastingen</i>	AWR
<i>Algemene wet op het binnentreden</i>	Awob

Ambtenarenwet	AW
Amerikaans Verdrag voor de Rechten van de Mens	AVRM
Arbeidsomstandighedenwet	Arbowet
Arbeidstijdenwet	Artw
Arbeidsvoorzieningswet 1996	Avw 1996
Auteurswet	Aw
Belemmeringenwet Landsverdediging	Belwlv
Belemmeringenwet Privaatrecht	Belwp
Beroepswet	Berw
Burgerlijk Wetboek	BW
Comptabiliteitswet 2016	CW 2016
Coördinatiewet Sociale Verzekering	CSV
Douanewetboek van de Unie	DWU
Eenvormige Beneluxwet inzake Tekeningen of Modellen	BTMW
Eenvormige Beneluxwet op de merken	BMW
Europees Octrooiverdrag	EOV
Europees Sociaal Handvest (herzien)	ESH (herzien)
Europees Verdrag betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (Europees Executieverdrag)	EEX-Verdrag
Europees Verdrag inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst	EVO
Europees Verdrag ter voorkoming van foltering en onmenselijke of vernederende behandeling of bestraffing	CPT
[Europees] Verdrag tot bescherming van de rechten van de mens en de fundamentele vrijheden	EVRM
Europese Verordening betreffende de rechterlijke bevoegdheid en de tenuitvoerlegging van beslissingen in burgerlijke en handelszaken (Europese Executieverordening)	Brussel I
Faillissementswet	Fw
Financiële-verhoudingswet	FVW
Gemeentewet	Gemw
Gerechtsdeurwaarderswet	GDW
Gezondheids- en welzijnswet voor dieren	GWD
Grondwet	Gw
Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1961 / Verdrag betreffende de bevoegdheid der autoriteiten en de toepasselijke wet inzake de bescherming van minderjarigen	HKV 1961

Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1996 / Verdrag inzake de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning, de tenuitvoerlegging en de samenwerking op het gebied van ouderlijke verantwoordelijkheid en maatregelen ter bescherming van kinderen	HKV 1996
Handelsnaamwet	Hnw
Handelsregisterwet 2007	Hregw 2007
Internationaal Verdrag inzake burgerrechten en politieke rechten	IVBPR
Internationaal Verdrag inzake de Rechten van het Kind	IVRK
Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van discriminatie van vrouwen I	VDV
Internationaal Verdrag inzake de uitbanning van alle vormen van rassendiscriminatie	IVRD
Internationaal Verdrag inzake economische, sociale en culturele rechten	IVESCR
Invoeringswet stelselherziening sociale zekerheid	IWS
Invoeringswet 1990	IW 1990
Jachtwet	JW
Jeugdwet	Jeugdwet
Kadasterwet	Kadw
Kernenergiewet	KEW
Kieswet	KW
Landbouwkwaliteitswet	LKW
Luchtvaartwet	LVW
Luchtverkeersreglement	LVR
Mededingingswet	Mw
Natuurbeschermingswet 1998	NB-wet 1998
Natuurschoonwet 1928	NSW
Omgevingswet	Omgevingswet
Ontheeningswet	Ow
Opiumwet	Opw
Overeenkomst betreffende de Europese Economische Ruimte	EER-Verdrag
Overeenkomst inzake de handelsaspecten van de intellectuele eigendom	TRIPs-Overeenkomst
Overgangswet Nieuw Burgerlijk Wetboek	OBW
Penitentiaire beginselenwet	PBW
Penitentiaire maatregel	PM
Pensioenwet	PW

Politiewet 2012	Polw 2012
Prijzenwet	Prijzw
Provinciewet	ProvW
Reglement van Orde van de Eerste Kamer der Staten-Generaal	RvO I
Reglement van Orde van de Tweede Kamer der Staten-Generaal	RvO II
Reglement van orde voor de ministerraad	RvO MR
Richtlijn (EU) 2015/1535 informatieprocedure op het gebied van technische voorschriften en regels betreffende de diensten van de informatiemaatschappij (codificatie) (<i>PbEU</i> 2015, L 241)	Notificatie-richtlijn II
Richtlijn 2004/38/EG betreffende het recht van vrij verkeer en verblijf op het grondgebied van de lidstaten voor de burgers van de Unie en hun familieleden (<i>PbEG</i> 2004, L 158)	Burgerschaps-richtlijn
Richtlijn 2006/112/EG van de Raad betreffende het gemeenschappelijke stelsel van belasting over de toegevoegde waarde (<i>PbEU</i> 2006, L 347)	Btw-richtlijn
Richtlijn 2006/123/EG betreffende diensten op de interne markt (<i>PbEU</i> 2006, L 376)	Diensten-richtlijn
Richtlijn 2009/133/EG betreffende de gemeenschappelijke fiscale regeling voor fusies, splitsingen, gedeeltelijke splitsingen, inbreng van activa en aandelenruil met betrekking tot vennootschappen uit verschillende lidstaten en voor de verplaatsing van de statutaire zetel van een SE of een SCE van een lidstaat naar een andere lidstaat (<i>PbEU</i> 2009, L 310)	Fusierichtlijn 2009
Richtlijn 92/43/EEG inzake de instandhouding van de natuurlijke habitats en de wilde flora en fauna (<i>PbEU</i> 2006, L 363)	Habitat-richtlijn
Rijksoctrooiwet 1995	ROW 1995
Rijkswet op het Nederlandschap	RWN
Statuut voor het Koninkrijk der Nederlanden	Statuut
Successiewet 1956	SW 1956
Telecommunicatiewet	TCOMW
Toeslagenwet	TW
Uitleveringswet	UW
Uitvoeringswet Algemene verordening gegevensbescherming	UAVG
Uitvoeringswet huurprijzen woonruimte	UHW
Universele verklaring van de rechten van de mens	UVRM

Verdrag betreffende de bevoegdheid der autoriteiten en de toepasselijke wet inzake de bescherming van minderjarigen / Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1961	HKV 1961
Verdrag betreffende de Europese Unie	VEU / EU-Verdrag ¹
Verdrag betreffende de werking van de Europese Unie	VWEU ¹
Verdrag inzake de bevoegdheid, het toepasselijke recht, de erkenning, de tenuitvoerlegging en de samenwerking op het gebied van ouderlijke verantwoordelijkheid en maatregelen ter bescherming van kinderen / Haags Kinderbeschermingsverdrag van 1996	HKV 1996
Verdrag tegen foltering en andere wrede, onmenselijke of ontorende behandeling of bestraffing (UN-Convention against Torture and Other Cruel, Inhuman or Degrading Treatment or Punishment)	CAT
Verdrag tot oprichting van de Europese Gemeenschap voor Atoomenergie	EGA-Verdrag
Verdrag van Wenen inzake het verdragenrecht	WVV
Verordening (EG) 593/2008 inzake het recht dat van toepassing is op verbintenissen uit overeenkomst (<i>PbEU</i> 2008, L 177)	Rome I
Verordening (EG) 864/2007 betreffende het recht dat van toepassing is op niet-contractuele verbintenissen (<i>PbEU</i> 2007, L 199)	Rome II
Verordening (EU) 2015/848 betreffende insolventieprocedures (herschikking)	Insolventieverordening (herschikking)
Verordening (EU) 2016/679 bescherming natuurlijke personen i.v.m. verwerking van persoonsgegevens en betreffende het vrije verkeer van die gegevens en tot intrekking van Richtlijn 95/46/EG (Algemene verordening gegevensbescherming)	AVG
Verordening (EU) 575/2013 betreffende prudentiële vereisten voor kredietinstellingen en beleggingsondernemingen en tot wijziging van Verordening (EU) 648/2012 (<i>PbEU</i> 2013, L 176)	Verordening kapitaalvereisten

1. Zie 3.5.

Verordening (EU) 596/2014 betreffende marktmisbruik en intrekking Richtlijn 2003/6/EG, enz. (<i>PbEU</i> 2014, L 173)	Verordening markt-misbruik
Vreemdelingenwet 2000	Vw 2000
Warmtewet	Warmtewet
Waterschapswet	Wschw
Wegenverkeerswet 1994	WVW 1994
Werkloosheidswet	WW
Wet aanpak schijnconstructies	WAS
Wet aansprakelijkheidsverzekering motorrijtuigen	WAM
Wet administratiefrechtelijke handhaving verkeersvoorschriften	WAHV
Wet algemene bepalingen	Wet AB
Wet algemene bepalingen burgerservicenummer	Wabb
Wet algemene bepalingen omgevingsrecht	Wabo
Wet algemene regels herindeling	Wet ARHI
Wet allocatie arbeidskrachten door intermediairs	Waadi
Wet arbeid en zorg	WAZO
Wet arbeid vreemdelingen	WAV
Wet arbeidsongeschiktheidsverzekering zelfstandigen	WAZ
Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening jonggehandicapten	Wajong
Wet arbeidsongeschiktheidsvoorziening militairen	Wamil
Wet basisregistratie personen	Wbrp
Wet belastingen op milieugrondslag	Wbm
Wet bestrijding maritieme ongevallen	WBMO
Wet bestuursrechtspraak bedrijfsorganisatie	Wbbo
Wet bevordering integriteitsbeoordelingen door het openbaar bestuur	Wet BIBOB
Wet bijzondere opnemingen in psychiatrische ziekenhuizen	Wet Bopz
Wet bodembescherming	Wbb
Wet boeten, maatregelen en terug- en invordering sociale zekerheid	Wet BMTI
Wet brutering overhevelingstoelage lonen	BOL
Wet College voor de rechten van de mens	WCRM
Wet educatie en beroepsonderwijs	WEB
Wet financiële betrekkingen buitenland 1994	WFBB 1994
Wet financiering sociale verzekeringen	Wfsv
Wet financiering volksverzekeringen	WFV

Wet gelijke behandeling op grond van handicap of chronische ziekte	WGBH/CZ
Wet gelijke behandeling op grond van leeftijd bij de arbeid	WGBL
Wet gelijke behandeling van mannen en vrouwen	WGB
Wet geluidhinder	WGH
Wet gemeenschappelijke regelingen	WGR
Wet giraal effectenverkeer	Wge
Wet griffierechten burgerlijke zaken	Wgbz
Wet Huis voor klokkenluiders	Wet Hvk
Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte gewezen zelfstandigen	Wet IOAZ
Wet inkomensvoorziening oudere en gedeeltelijk arbeidsongeschikte werkloze werknemers	Wet IOAW
Wet inkomstenbelasting 2001	Wet IB 2001
Wet inzake de luchtverontreiniging	Wet LUVO
Wet justitiële en strafvorderlijke gegevens	WJG
Wet kwaliteit, klachten en geschillen zorg	WKKGZ
Wet Landelijk Bureau Inning Onderhoudsbijdragen	Wet LBIO
Wet langdurige zorg	Wlz
Wet luchtvaart	WLv
Wet maatschappelijke ondersteuning 2015	Wmo 2015
Wet medefinanciering oververtegenwoordiging oudere ziekenfondsverzekerden	Wet MOOZ
Wet melding collectief ontslag	WMCO
Wet melding zeggenschap in ter beurze genoteerde vennootschappen 1996	Wmz 1996
Wet milieubeheer	WMB
Wet milieugevaarlijke stoffen	Wms
Wet minimumloon en minimumvakantiebijslag	WML
Wet nadeelcompensatie en schadevergoeding bij onrechtmatige besluiten	Wns
Wet Nationale ombudsman	WNo
Wet natuurbescherming	Wnb
Wet op belastingen van rechtsverkeer	WBR
Wet op de (re)integratie arbeidsgehandicapten	Wet REA
Wet op de bedrijfsorganisatie	Wet BO
Wet op de belasting van personenauto's en motorrijwielen 1992	Wet BPM
Wet op de beroepen in de individuele gezondheidszorg	Wet BIG
Wet op de collectieve arbeidsovereenkomst	Wet CAO
Wet op de dividendbelasting 1965	Wet DB 1965
Wet op de economische delicten	WED

Wet op de Europese ondernemingsraden	Wet EOR
Wet op de geneesmiddelenvoorziening	WOG
Wet op de huurtoeslag	Wht
Wet op de identificatieplicht	WID
Wet op de inlichtingen- en veiligheidsdiensten 2002	WIVD 2002
Wet op de jeugdhulpverlening	WJHV
Wet op de Kamer van Koophandel	Wet KvK
Wet op de kansspelen	WoK
Wet op de loonbelasting 1964	Wet LB 1964
Wet op de loonvorming	Wet LV
Wet op de motorrijtuigenbelasting 1994	Wet MRB 1994
Wet op de naburige rechten	WNR
Wet op de omzetbelasting 1968	Wet OB 1968
Wet op de ondernemingsraden	WOR
Wet op de Parlementaire Enquête	WPE 2008
Wet op de Raad van State	Wet RvS
Wet op de rechterlijke organisatie	Wet RO
Wet op de rechtsbijstand	WRB
Wet op de stads- en dorpsvernieuwing	WSDV
Wet op de vennootschapsbelasting 1969	Wet VPB 1969
Wet op het algemeen verbindend en het onverbindend verklaren van bepalingen van collectieve arbeidsovereenkomsten	Wet AVV
Wet op het consumentenkrediet	Wck
Wet op het financieel toezicht	Wft
Wet op het hoger onderwijs en wetenschappelijk onderzoek	WHW
Wet op het notarisambt	Wna
Wet op het primair onderwijs	WPO
Wet op het voortgezet onderwijs	WVO
Wet openbaarheid van bestuur	WOB
Wet openbare manifestaties	WOM
Wet opneming buitenlandse pleegkinderen	WOBP
Wet overdracht tenuitvoerlegging strafvonnis	WOTS
Wet personenvervoer 2000	WPV 2000
Wet premiedifferentiatie en marktwerking bij arbeidsongeschiktheidsverzekeringen	Wet Pemba
Wet rechtspositie rechterlijke ambtenaren	Wrra
Wet ruimtelijke ordening	Wro
Wet sociale werkvoorziening	Wsw
Wet structuur uitvoeringsorganisatie werk en inkomen	Wet SUWI

Wet studiefinanciering 2000	WSF 2000
Wet tarieven gezondheidszorg	WTG
Wet tarieven in strafzaken	WTS
Wet ter voorkoming van witwassen en financiering van terrorisme	Wwft
Wet terugdringing beroep op de arbeidsongeschiktheidsregelingen	Wet TBA
Wet terugdringing ziekteverzuim	Wet TZ
Wet toezicht financiële verslaggeving	Wtffv
Wet toezicht kredietunies	Wtku
Wet uitbreiding loondoorbetalingsplicht bij ziekte	Wulbz
Wet uitvoering Common Reporting Standard	Wet uitvoering CRS
Wet vermindering afdracht loonbelasting en premie voor de volksverzekeringen	WVA
Wet verplichte deelneming in een bedrijfstakpensioenfondsen 2000	Wet Bpf 2000
Wet vervoer gevaarlijke stoffen	WVGS
Wet vervoer over zee	WVZ
Wet voorkeursrecht gemeenten	WVGem
Wet voorkoming verontreiniging door schepen	WVVS
Wet Waardering onroerende zaken	Wet WOZ
Wet Wapens en munitie	WWM
Wet Werk en bijstand	WWB
Wet Werk en inkomen naar arbeidsvermogen	WIA
Wet werk en zekerheid	Wwz
Wet ziekenhuisvoorzieningen	WZV
Wetboek van Burgerlijke Rechtsvordering	Rv
Wetboek van Koophandel	WvK
Wetboek van Militair Strafrecht	WvMSr
Wetboek van Strafrecht	Sr
Wetboek van Strafvordering	Sv
Winkeltijdenwet	WTW
Woningwet	Wonw
Zaaizaad- en Plantgoedwet	ZPW
Ziektewet	ZW
Zorgverzekeringswet	Zvw

BIJLAGE

Enkele alternatieven

A Alternatieve verwijssystemen

De *Leidraad* beveelt aan om voor literatuurverwijzingen het in hoofdstuk 1 uiteengezette verwijssysteem te gebruiken: verkort verwijzen in voetnoten (met vermelding van de volledige titelbeschrijvingen alleen in een literatuurlijst).

Voor de volledigheid worden in deze bijlage echter ook enkele alternatieve verwijssystemen vermeld (zie A.1 tot A.4).

In deel B van deze bijlage worden vervolgens nog alternatieven genoemd voor de in 1.4.1 aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken (zie B.1), en voor de in 1.4.2 aanbevolen methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen (zie B.2). De *Leidraad* beveelt de methode van B1 aan in enkele, daar beschreven, gevallen.

A.1 ***Volledige literatuurverwijzingen in voetnoten***

Men kan er voor kiezen ook in voetnoten de volledige bibliografische gegevens op te nemen in de literatuurverwijzingen. Kiest men daarvoor dan dienen de bibliografische gegevens vermeld te worden conform de regels in hoofdstuk 2 van deze *Leidraad*. Tevens wordt het exacte onderdeel- of paginanummer vermeld, tenzij de verwijzing algemeen van aard is.

Bij het volledig verwijzen naar een specifiek onderdeel wordt de bibliografische beschrijving gevolgd door hetzij een komma en paginanummer(s), hetzij door een schuine streep en onderdeelnummer(s), zoals beschreven in 1.4.1 en 1.4.2.

1. B.P. Vermeulen, 'Artikel 6', in: P.W.C. Akkermans & A.K. Koekkoek (red.), *De Grondwet*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992, p. 659; M.J. Borgers, 'Rechtsvorming door de Hoge Raad en de reikwijdte van de strafbaarstelling van witwassen', *DD* 2013/33, afl. 5, p. 367, par. 4.2; A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de*

- beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Kluwer 2013/110.
2. Andere literatuur over dit onderwerp: B.P. Vermeulen, 'Artikel 6', in: P.W.C. Akkermans & A.K. Koekkoek (red.), *De Grondwet*, Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1992, p. 654-666; M.J. Borgers, 'Rechtsvorming door de Hoge Raad en de reikwijdte van de strafbaarstelling van witwassen', *DD* 2013/33, afl. 5, p. 361-370; A.S. Hartkamp & C.H. Sieburgh, *Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht*, Deventer: Kluwer 2013/107-118.

Men begrijpt dat deze methode veel ruimte in beslag neemt. Dit verwijssysteem verdient daarom slechts de voorkeur voor teksten van *hooguit vier pagina's* bladzijden in gedrukte vorm waarin niet te vaak naar dezelfde bron(nen) moet worden verwezen. Een literatuurlijst aan het eind van de publicatie is in dit systeem niet nodig.

De consequentie van dit systeem is dat terugkerende bronvermeldingen steeds volledig zouden moeten worden herhaald. Het wordt sterk afgeraden in dat geval terug te verwijzen naar de eerdere bronvermelding. Dat zadelt de lezer onnodig op met zoekwerk. Het gebruik van terugverwijzende noten raden wij ook af vanwege het risico dat zij in de lucht komen te hangen als er naderhand een of meer noten worden tussengevoegd. De noten moeten dan worden vernummerd en de kans bestaat dat men niet alle terugverwijzingen daaraan aanpast. Voor de aanpassingen bij dit vernummeren bestaat in tekstverwerkingssystemen wel een oplossing, maar de ervaring leert dat niet iedere auteur daarin bedreven is. Beter is het dus om bij veel verwijzingen naar dezelfde bronnen de in 1.2, 1.3 en 1.4 beschreven verkorte vorm van verwijzen stelselmatig te hanteren. Dan kan er op dat punt niets misgaan. Bovendien is er dan een literatuurlijst waarmee de lezer snel een overzicht kan krijgen van de gebruikte literatuur.

A.2 **Eindnoten**

Het gebruik van eindnoten stamt nog uit de tijd van de typemachines, waarvan men er eigenlijk twee moest hebben om met de ene machine de tekst te schrijven en met de andere de noten. Moderne tekstverwerkers maken, wijzigen en vernummeren voetnoten moeiteloos. Er is dus geen reden meer om eindnoten te gebruiken.

Een verwijssysteem met eindnoten wordt ook afgeraden, want het leidt tot nodeloos geblader voor de lezer. Dit geldt in versterkte mate voor het systeem van verkort verwijzen in eindnoten. Dat dwingt de lezer namelijk om (telkens) drie verschillende pagina's te raadplegen: de hoofdtekst, de eindnotenlijst en de literatuurlijst.

Ook het systeem van volledig verwijzen in eindnoten, dwingt de lezer steeds twee verschillende pagina's te raadplegen: de hoofdtekst en de eindnoten na de tekst. Dit systeem is daarom alleen hanteerbaar bij korte teksten (hooguit vier pagina's in gedrukte vorm), en dan nog alleen indien er niet te vaak naar dezelfde bron(nen)

hoeft te worden verwezen. Een literatuurlijst is dan niet nodig. Voor langere artikelen kan men dit verwijssysteem beter niet gebruiken, en voor boeken en bijdragen in bundels zeker niet.

A.3 **Verkorte literatuurverwijzingen in de hoofdtekst**

In dit systeem worden in de hoofdtekst zelf verkorte verwijzingen opgenomen in plaats van in voet- of eindnoten. De verwijzingen worden verklaard in de literatuurlijst die is opgenomen na de hoofdtekst. Dit systeem, dat in de Verenigde Staten en ook elders in de wereld in sociaal-wetenschappelijke literatuur gangbaar is, treft men in de Nederlandstalige juridische literatuur zelden aan. Voetnoten kunnen in dit systeem eventueel gebruikt worden voor nadere *inhoudelijke* mededelingen en toevoegingen. Dit verwijssysteem kan men gebruiken indien er slechts een paar verwijzingen per pagina nodig zijn.

(...) aan te nemen valt dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid (Demeyere 2015, p. 392). Na selectie zal (...)

Een variant op dit verwijssysteem is dat de auteursnaam deel uitmaakt van de lopende tekst.

Volgens Demeyere valt aan te nemen dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid (Demeyere 2015, p. 392).

Of nog korter:

Volgens Demeyere (2015, p. 392) valt aan te nemen dat zelfs als de moeder geen wetenschap had van de schadeveroorzakende activiteiten van haar dochter, zij toch aansprakelijk kan zijn wegens nalatigheid.

Ook in dit systeem moet uiteraard aan het eind van de publicatie een literatuurlijst met de volledige bibliografische gegevens worden opgenomen.

Indien er meer dan een paar literatuurverwijzingen in de hoofdtekst staan, bevordert dit systeem de leesbaarheid niet. Bovendien moeten verwijzingen naar jurisprudentie, regelgeving en parlementaire stukken ook in dit systeem steeds volledig te zijn. Omdat juridische teksten juist vaak naar dat soort bronnen verwijzen, is dit systeem voor deze teksten niet aan te bevelen, omdat de tekst voortdurend onderbroken zou worden met soms lange verwijzingen.

A.4 **Volledige literatuurverwijzingen in de hoofdtekst**

Het plaatsen van onverkorte verwijzingen in de hoofdtekst naar literatuur en jurisprudentie levert in versterkte mate de bezwaren op als hiervoor in B1.3 genoemd voor verkort verwijzen in de hoofdtekst: de leesbaarheid neemt af. Dit verwijssysteem is daarom alleen geschikt indien er slechts een paar verwijzingen per pagina zijn, of wanneer het gaat om een tekst van beperkte omvang, zoals bijvoorbeeld een annotatie bij rechtspraak. Teneinde de leesbaarheid niet al te zeer te schaden, verdient het dan in elk geval aanbeveling iedere verwijzing zo te construeren dat de zin ermee eindigt.

Volgens Zijlstra kan in de democratische rechtsstaat een drietal 'dimensies' worden onderscheiden die elk worden gekenmerkt door een of meer centrale beginselen (S.E. Zijlstra, '3. Wetgeven in een democratische rechtsstaat', in: S.E. Zijlstra (red.), *Wetgeven. Handboek voor de centrale en decentrale overheid* (Handboeken staats- en bestuursrecht), Deventer: Kluwer 2012/3.2).

A.5 **Conclusie**

Kortom: deze *Leidraad* beveelt aan om te kiezen voor het verwijssysteem omschreven in 1.2, 1.3 en 1.4 (voetnoten, met daarin verkorte literatuurverwijzingen, en de volledige bibliografische gegevens alleen in de literatuurlijst). De *Leidraad* raadt over het algemeen af om in de voetnoten volledige literatuurverwijzingen op te nemen, en ook om (verkorte of volledige) verwijzingen te plaatsen in de hoofdtekst of in eindnoten. Mogelijke bezwaren tegen verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken kunnen worden ondervangen door de iets uitvoeriger methode van verkort verwijzen die besproken wordt in B.1.

B **Alternatieve methoden voor verkort verwijzen**

De in 1.4.1 en 1.4.2 uiteengezette methode van verkort verwijzen wordt door de *Leidraad* aanbevolen, maar in bepaalde gevallen schrijft de uitgever of de redactie een alternatieve methode voor. De *Leidraad* zelf beveelt de methode van B.1 van deze bijlage aan in de gevallen waarin een boek of naslagwerk om een van de hieronder vermelde redenen niet verkort kan worden aangeduid met de formule 'auteur + jaartal'.

B.1 **Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar (bijdragen in) boeken: mét vermelding van verkorte boektitel**

Er zijn auteurs, uitgevers en lezers die het in 1.4.1 voor boeken uiteengezette systeem van verkorte verwijzingen bezwaarlijk vinden. Zij wensen een snellere herkenning van het aangehaalde werk. Bovendien is de basis (auteursnaam en publicatiejaar, plus

pagina- of paragraafnummer) soms te smal. Dan kan een aanvullende aanduiding van de uitgavetitel nodig of gewenst zijn. Bijvoorbeeld:

- Bij anonieme werken ontbreekt de auteursnaam.
- Bij werken die frequent worden geactualiseerd, zoals losbladige werken en bepaalde internetpublicaties, ontbreekt soms het jaartal.
- Als van dezelfde auteur meer publicaties uit hetzelfde jaar worden aangehaald, is nader onderscheid noodzakelijk.
- Sommige uitgevers verlangen een uitbreiding om waar mogelijk een hyperlink aan te koppelen naar de bedoelde publicatie.
- Ten slotte zijn er ook auteurs die graag direct vermelden om welk boek het gaat.

Voor de eerste drie van bovengenoemde gevallen wordt in 1.4.1 al aanbevolen om een korte, cursief weergegeven aanduiding van de titel van het boek toe te voegen. Diezelfde methode kan ook voor de laatstgenoemde twee gevallen uitkomst bieden, met behulp van de hieronder gegeven vuistregels voor het vinden van een geschikte (ver)korte titel. Bijvoorbeeld:

Spruit, Chorus & Bezemer, *Libri feudorum* 2016, p. 21.

In plaats van:

Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p. 21.

Gebruik daarbij de volgende vuistregels:

- In het boek is mogelijk een korte citeertitel aanbevolen, bijvoorbeeld in de Asserserie; maak daarvan in principe gebruik.
- Is de titel al kort en onderscheidend, dan kan hij onverkort worden gebruikt.
- Laat in elk geval een eventuele subtitel weg.
- Als het werk binnen het vakgebied bekend staat met een korte roepnaam, gebruik die dan.
- Als een vakgenoot al een (acceptabele) verkorte titel heeft geïntroduceerd in zijn verwijzing: neem die dan over.
- Neem het eerste kenmerkende woord van de titel als basis en vul die zonedig aan met een of twee andere woorden uit de titel. Uit de praktijk van roepnamen voor bekende werken blijkt dat het geen welluidende titel hoeft te zijn.
- Laat lidwoorden en voorzetsels zoveel mogelijk weg.
- De titel moet – ook zonder de auteursnaam – zo eenduidig mogelijk zijn, dus 'diss.' of 'oratie' voldoet niet. Als er bijvoorbeeld diverse bekende werken van verschillende auteurs bestaan met de titel *Erfrecht*, kan toevoeging van een korte serieaanduiding onderscheidend zijn: *T&C Erfrecht* versus *Erfrecht* (Mon. BW).

Als het gaat om een bijdrage in een bundel, dan wordt niet de titel van de bijdrage verkort weergegeven, maar de titel van de bundel. Daarbij wordt, net als in de volledige literatuurbeschrijving, voor de verkorte titel 'in:' gezet. Dit geldt ook voor bijdragen in een losbladige bundel of in een andere frequent geactualiseerde uitgave.

Pleeg over het gebruik van de hier vermelde alternatieve methode steeds overleg met de uitgever of met de eindredacteur van het tijdschrift of de bundel waarin de publicatie zal verschijnen.

Hieronder volgt, voor de beeldvorming, voor enkele boeken en bijdragen in bundels in de middelste kolom een bruikbare alternatieve verkorte citeerwijze.

<i>Verkorte citeerwijze volgens 1.4.1</i>	<i>Alternatieve verkorte citeerwijze volgens bijlage B.1</i>	<i>Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2</i>
Spruit, Chorus & Bezemer 2016, p. 21.	Spruit, Chorus & Bezemer, <i>Libri feudorum</i> 2016, p. 21.	J.E. Spruit, J.M.J. Chorus & C.H. Bezemer, <i>Libri feudorum</i> (Corpus Iuris Civilis. Tekst en vertaling, deel XII Addendum), Amsterdam: Amsterdam University Press 2016.
<i>Respect en recht voor ieder mens</i> 2013, p. 10.	<i>Respect en recht</i> 2013, p. 10.	<i>Respect en recht voor ieder mens</i> (Beleidsnota van de Minister van Buitenlandse Zaken), bijlage bij <i>Kamerstukken II</i> 2012/13, 32735, nr. 78.
Van Opijnen 2014/2.1.	Van Opijnen, <i>Op en in het web</i> 2014/2.1.	M. van Opijnen, <i>Op en in het web. Hoe de toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken kan worden verbeterd</i> (diss. Amsterdam UvA), Den Haag: Boom juridisch 2014.
Sengers & Van der Sanden 2015.	Sengers & Van der Sanden, <i>Huurrecht woonruimte</i> 2015.	J.M.G.A. Sengers & P. van der Sanden (red.), <i>Huurrecht woonruimte</i> (Huurreeks), Den Haag: Sdu 2015.
Luijten 2012/II.4.	Luijten, <i>Erfrecht</i> (Mon. BW) 2012/II.4.	E.A.A. Luijten, <i>Erfrecht; algemene inleiding en erfrecht bij versterf</i> (Monografieën BW, deel B18), Deventer: Kluwer 2012.
Verstappen, in: <i>T&C Erfrecht</i> 2018, art. 2 Wet CTR, aant. 4.	Verstappen, in: <i>T&C Erfrecht</i> 2018, art. 2 Wet CTR, aant. 4.	L.C.A. Verstappen, 'Commentaar op Wet CTR', in: W.D. Kolkman e.a. (red.), <i>Tekst & Commentaar Erfrecht civiel en fiscaal</i> , Deventer: Wolters Kluwer 2018.

Verkorte citeerwijze volgens 1.4.1	Alternatieve verkorte citeerwijze volgens bijlage B.1	Volledige bibliografische beschrijving volgens hoofdstuk 2
Gerverdinck e.a. 2014.	Gerverdinck e.a., <i>Wetenschappelijk bijdragen</i> 2014.	T. Gerverdinck e.a. (red.), <i>Wetenschappelijk bijdragen. Bundel ter gelegenheid van het 35-jarig bestaan van het wetenschappelijk bureau van de Hoge Raad der Nederlanden</i> , Den Haag: Boom juridisch 2014.
Hildebrandt 2016/2.2.4	Hildebrandt, in: <i>Homo digitalis</i> 2016/2.2.4 .	M. Hildebrandt, 'Data-gestuurde intelligentie in het strafrecht', in: <i>Homo digitalis. Preadviezen</i> (Handelingen Nederlandse Juristen-Vereniging, deel 2016-1), Deventer: Wolters Kluwer 2016/2, p. 137-240.
Vakstudie Omzetbelasting, art. 9 Wet OB 1968, aant. 2.3.	Vakstudie Omzetbelasting, art. 9 Wet OB 1968, aant. 2.3.	A. van Doesum, H. van Kesteren & E. Vrouwenvelder (red.), <i>Omzetbelasting</i> (Fiscale Encyclopedie De Vakstudie, deel 6), Deventer: Wolters Kluwer.
Asser/Sieburgh 6-III 2018/13.	Asser/Sieburgh 6-III 2018/13.	C.H. Sieburgh, <i>Mr. C. Assers Handleiding tot de beoefening van het Nederlands burgerlijk recht. 6. Verbintenissenrecht. Deel III. Algemeen overeenkomstenrecht</i> , Deventer: Wolters Kluwer 2018.
Koopmans 1970, p. 230.	Koopmans, in: <i>Honderd jaar rechtsleven</i> 1970, p. 230.	T. Koopmans, 'De rol van de wetgever', in: <i>Honderd jaar rechtsleven. De Nederlandse Juristen-Vereniging 1870-1970</i> , Zwolle: W.E.J. Tjeenk Willink 1970, p. 221-235; herdrukt in: T. Koopmans, <i>Juridischstipfelwerk</i> , Deventer: Kluwer 1991, p. 151-165.
Mill (1859) 1978, p. 11.	Mill, <i>Over vrijheid</i> (1859) 1978, p. 11.	J.S. Mill, <i>Over vrijheid</i> , Meppel: Boom 1978 (<i>On Liberty</i> 1859, vertaald door W.E. Krul).

B.2 ***Alternatieve methode voor verkort verwijzen naar tijdschriftartikelen: zónder vermelding van tijdschrifttitel en publicatienummer***

Als men het bezwaarlijk vindt om verschillende methoden te hanteren voor het verkort verwijzen naar boeken en tijdschriftartikelen, is het ook mogelijk om op dezelfde manier te verwijzen naar tijdschriftartikelen als naar boeken. Als men dan kiest voor de methode zoals voor boeken beschreven in 1.4.1, bestaat de verwijzing naar een geheel artikel slechts uit auteursachternaam en jaartal:

Van Verseveld 2016.

Voorhoof 2015.

Wierenga-Heintz e.a. 2015.

Meestal zal men een verwijzing willen toespitsen op een bepaalde pagina of paragraaf. Dan ziet een verkorte verwijzing naar een tijdschriftartikel er als volgt uit:

Van Verseveld 2016, par. 3.2.2.

Voorhoof 2015, p. 200.

Wierenga-Heintz e.a. 2015, p. 9.

De naam van het tijdschrift, het publicatienummer, de begin- en eindpagina en het afleveringsnummer zijn dan (net als de titel van het artikel en de voorletters van de auteur) alleen te vinden in de literatuurlijst.

Deze alternatieve methode kan echter niet gebruikt worden wanneer van een auteur verschillende publicaties uit één jaar worden aangehaald, want dan is men aangevoerd op de methode zoals omschreven in 1.4.2.

LIJST VAN AANGEHAALDE LITERATUUR

APA Publication Manual 2009

Publication Manual of the American Psychological Association, Washington D.C.: American Psychological Association 2009. (Voor een Nederlandstalige APA-handleiding: zie Habraken 2014.)

APA Style Guide to Electronic References 2012

APA Style Guide to Electronic References, Washington D.C.: American Psychological Association 2012. (Voor een Nederlandstalige APA-handleiding: zie Habraken 2014.)

Bluebook 2015

The Bluebook. A Uniform System of Citation (compiled by the editors of the *Columbia Law Review*, the *Harvard Law Review*, the *University of Pennsylvania Law Review* and *The Yale Law Journal*), Cambridge Mass.: Harvard Law Review Association 2015.

Correct citeren 2014

Correct citeren, Briefadvies Koninklijke Nederlandse Akademie van Wetenschappen, Amsterdam: KNAW 2014, knaw.nl/nl/actueel/publicaties/correct-citeren.

Deckmyn 2003

V. Deckmyn, *Guide to European Union Information*, Maastricht: European Institute of Public Administration 2003.

Dikke Van Dale 2015

Van Dale Groot woordenboek van de Nederlandse taal, Utrecht: Van Dale 2015 (ook online).

Groene boekje 2015

Het Groene boekje. Woordenlijst Nederlandse taal (samengesteld door het Instituut voor Nederlandse Lexicologie in opdracht van de Nederlandse Taalunie), Utrecht: Van Dale 2015, Woordenlijst.org.

Habraken 2014

J.H.M. Habraken, *Bronvermelding volgens de richtlijnen van de APA. Handleiding*, Tilburg: Tilburg University 2014 (online publiek; gebaseerd op *APA Publication Manual 2009* en *APA Style Guide to Electronic References 2012*).

Interinstitutionele schrijfwijzer 2011

Interinstitutionele schrijfwijzer, Luxemburg: Bureau voor publicaties van de Europese Unie 2011, publications.europa.eu/code/nl/nl-000100.htm.

Juridische verwijzingen 2015

Juridische verwijzingen & afkortingen (samengesteld door de Interuniversitaire Commissie Juridische Verwijzingen en Afkortingen), Mechelen (België): Wolters Kluwer 2015, verwijzingen-en-afkortingen.be.

Kottenhagen-Edzes, Van Koppen & Kottenhagen 1988

P.A. Kottenhagen-Edzes, P.J. van Koppen & R.J.P. Kottenhagen, *Verslag doen van juridisch onderzoek*, Arnhem: Gouda Quint 1988.

Maroonbook 2018

The Maroonbook. The University of Chicago Manual of Legal Citation (edited by the University of Chicago Law Review), Chicago: University of Chicago Law Review 2018.

Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit 2018

Nederlandse gedragscode wetenschappelijke integriteit, Amsterdam: KNAW e.a. 2018, knaw.nl/nl/thematisch/ethiek/wetenschappelijke-integriteit.

Van Opijnen & Veenman, NtER 2016, p. 137-140

M. van Opijnen & B. Veenman, 'Jurisprudentie zoeken op Europese schaal. Hoe de ECLI-zoekmachine de grensoverschrijdende toegankelijkheid van rechterlijke uitspraken vergroot', NtER 2016, p. 137-140.

OSCOLA 2012

OSCOLA. *The Oxford University Standard for Citation of Legal Authorities*, Oxford: University of Oxford, Faculty of Law 2012, law.ox.ac.uk/research-subject-groups/publications/oscola.

Renkema 2012

J. Renkema, *Schrijfwijzer*, Amsterdam: Boom 2012.

Schuijt, *NJB* 1995, p. 931-932

G.A.I. Schuijt, 'Over de ergerniswekkende luiheid van juridische auteurs, over voetnoten, bibliografieën en ander klein (?) grut', *NJB* 1995, afl. 25, p. 931-932.

***Volkskrant Stijlboek* 2006**

De Volkskrant Stijlboek, Den Haag: Sdu Uitgevers 2006.

Van der Wees & Renden 2016

J.G.L. van der Wees & W.G. Renden, *Internet voor juristen*, recht.nl 2016.

TREFWOORDENREGISTER

Verwezen wordt naar de paragraafnummers.

- aanbevolen citeerwijze 1.2, 1.4.1-1.4.2
- aanhalingstekens 1.1, 2.2, 2.2.5, 2.2.7, 2.2.14
- Aanwijzingen voor de regelgeving 3, 6.2
- afkorting
 - algemeen 6.1, 6.6.1
 - Europees recht 3.6.1, 4.4
 - hoofd- of kleine letters 6.2
 - in bronvermelding 1.3.1
 - in voetnoot 6.1
 - in wetsverwijzing 3.3.2, 3.6.1
 - meervoudsvorm 6.5
 - parlementaire stukken 3.4.1-3.4.3
 - punt 6.3-6.4
 - tijdschrifttitel 1.4.2, 2.2.7, 2.2.16, 6.6.2
 - titulatuur 6.4
- afkortingenlijst
 - algemeen 6.6.1
 - internationale instellingen 6.6.1
 - rechterlijke instanties en begrippen 6.6.1
 - tijdschriften en publicatiebronnen 6.6.2
 - verdragen 6.6.3
 - wetgeving 6.6.3
- aflevering 1.4.2, 2.2.7, bijlage B.2
- aldus 1.3.1
- ambtsbericht 3.5
- anders 1.3.1
- annotatie 1.5.2, 2.2.7, 4.3, bijlage A.4
- annotator 4.3
- artikel *zie* krantenartikel, tijdschriftartikel of wetsartikel
- artikellid 3.3

artikelsgewijs commentaar

- interne verwijzing 1.6.4
- verkorte verwijzing 1.4.1, 2.2.9

auteur(s)

- algemeen 1.2, 1.4, 2.1-2.2
- bewerking 1.4.1, 2.2.10
- boekbespreking 2.2.8
- bundelbijdrage 1.4.1, 2.2.3-2.2.5, bijlage B.1
- elektronische publicatie 1.6
- heruitgave 2.2.11
- interview 2.2.13
- krantenartikel 2.2.14
- losbladige uitgave 1.4.1, 2.2.9
- preadvies 2.2.6
- rapport 2.2.15
- tijdschriftartikel 1.4.2, 2.2.7, bijlage B.2
- verslag 2.2.13
- vertaling 2.2.12

auteurloze publicatie 1.4.1, 2.1, 2.2.1, 2.2.14-2.2.15, bijlage B.1

a.w. 1.1, 1.2

beleidsdocument 2.1, 3.5

bewerker(s) 1.4.1, 2.2.10

bijdrage in boek zie bundelbijdrage

bijlage, interne verwijzing 1.6.3

bijwerkdatum 1.4.1, 2.2.9

blz./blzz./p./pp. 1.3.1, 6.5

boekbespreking 2.2.8

boektitel

- algemeen 2.2-2.2.1
- boekbespreking 2.2.8
- buitenlandse publicatie 2.2.16
- bundel 2.2.3-2.2.5
- dissertatie 2.2.2
- handboek 2.2.10
- heruitgave 2.2.11
- oratie 2.2.2
- vertaling 2.2.12

boekverwijzing 1.4.1, bijlage B.1

brief aan de Tweede Kamer 3.5

bronvermelding 1.1

buitenlandse publicatie 2.2, 2.2.3, 2.2.12, 2.2.16

buitenlandse rechtspraak 4.5

bundel 1.4.1, 2.2.3-2.2.5, bijlage B.1

bundelbijdrage 1.4.1, 2.2.3, 2.2.5, bijlage B.1

citaat 1.1

cf. 1.3.1

- conclusie A-G/P-G 4.3
cursivering 1.4.1-1.4.2, 2.2, 2.2.7, 4.3, bijlage B.1
Den Haag/'s-Gravenhage 4.3
digital object identifier 1.5.4
digitale bron *zie* internet
dissertatie 2.2.2
DOI 1.5.4
druk 2.2
ECLI 4.2-4.5
eindnoot *zie* noten
elektronische bron *zie* online bron
European Case Law Identifier 4.2-4.5
Europese Unie 3.6, 4.4
e.v. 1.3.1
facsimile-uitgave 2.2.11
feestbundel 2.2.4
figuur, interne verwijzing 1.6.1
frequent geactualiseerde uitgave 1.4.1, 1.6.1, 2.2.9, bijlage B.1
's-Gravenhage/Den Haag 4.3
handboek 1.4.1, 2.2.10
Handelingen Eerste en Tweede Kamer 3.4.3
Handle 1.5.4
heruitgave 2.2.11
herziening gerechtelijke kaart 4.3
hoofdletters
– algemeen 5
– in afkortingen 6.2
– in titelbeschrijving 2.2-2.2.1, 2.2.16
– in wet- en regelgeving 3.2, 3.6.2
hoofdstuk, interne verwijzing 1.6.2
ibidem 1.1
idem 1.2
internationale organisaties
– afkorting 6.6.1
– rechtspraak 4.5
– wet- en regelgeving 3.7
interne verwijzingen 1.6
internet 1.5
interview 2.2.13
jaar van uitgave
– boek 2.2.1
– buitenlands tijdschrift 2.2.16
– elektronische bron 1.6
– heruitgave 2.2.11
– in verkorte literatuurverwijzing 1.2, 1.4.1-1.4.2
– krantenartikel 2.2.14

- losbladige uitgave 2.2.9
- onbekend 2.2.1
- parlementaire stukken 3.4.1-3.4.3
- tijdschriftartikel 2.2.7
- verslag 2.2.13
- vertaling 2.2.12
- wet- en regelgeving 3.2
- jaargang 2.2.7, 2.2.16
- JCDI 1.5.4
- juncto 3.3
- jurisprudentie
 - algemeen 4.1
 - annotatie 1.5.2, 2.2.7, 4.3
 - bronnen 4
 - buitenlandse rechtspraak 4.5
 - Europees recht 4.4
 - hoofdletters 5
 - internationale rechtspraak 4.5
 - jurisprudentielijst 4.6
 - ongepubliceerd 4.3
 - partijnaam 4.3-4.5
 - roepnaam 4.3, 4.5
 - verwijzing 1.1, 1.2, 4
 - volgorde rechterlijke instanties 4.6
 - vormgeving 4.3-4.5
- Juriconnect doctrine identifier 1.5.4
- Kamerstukken *zie* parlementaire stukken
- krantenartikel 2.2.14
- l.c. 1.1
- lid *zie* artikellid
- literatuurlijst 1.1, 1.2, 1.4, 2
- literatuurverwijzing 1.2-1.4, bijlage
- LJN 4.2
- losbladige uitgave 1.4.1, 2.2.9, bijlage B.1
- medeauteur 1.4.1, 2.2, 2.2.10
- mr/mr. 6.4
- noot (onder jurisprudentie) *zie* annotatie
- nota *zie* rapport
- noten (eindnoot, verwijzende noot, voetnoot)
 - algemeen 1.1-1.4
 - alternatieven bijlage A
 - doornummers 1.3.2
 - plaatsing in hoofdtekst 1.3.3
 - vormgeving 1.3.1, 1.4

nummer

- aflevering 1.4.2, 2.2.7
- jaargang 2.2.7, 2.2.16
- onderdeel 1.3.1, 1.4.1, 1.6
- pagina 1.3.1, 1.4, 1.6
- paragraaf 1.4, 1.6.2, bijlage B.2
- parlementair stuk 3.1, 3.4
- publicatie 1.4.2, 2.2.7
- voetnoot 1.3.2
- zaak 4.3-4.5

o.c. 1.1

onderdeel 1.3.1, 1.4, 1.6, 3.3

ondertitel zie subtitel

ongepubliceerde tekst 2.2, 2.2.15

online bron 1.5

oratie 2.2.2

p./pp./blz. 1.3.1, 6.5

pagina-aanduiding

- afkorten 1.3.1, 6.5
- algemeen 1.3.1, 1.4, 1.6
- buitenlandse publicatie 2.2.16
- bundelbijdrage 1.4.1, 2.2.5
- krantenartikel 2.2.14
- losbladige uitgave 2.2.9
- tijdschriftartikel 1.4.2, 2.2.7
- volledig, of exacte pagina 1.3.1, 1.4.1

paragraaf

- in literatuur- en jurisprudentieverwijzing 1.4.2, 2.2.9, 4.3, 6.5, bijlage B.2
- interne verwijzing 1.6.2

parlementaire stukken 1.2, 2.1, 3.1, 3.4

partijen in jurisprudentieverwijzing 4.3-4.5

persistente identifiers 1.6.3

plaats van uitgave 2.2.1

preadvies 2.2.6

procespartijen in jurisprudentieverwijzing 4.3-4.5

proefschrift zie dissertatie

Publicatieblad EG/EU 3.1, 3.2, 3.6

publicatienummer 1.4.2, 2.2.7

punt

- in afkorting 6.3-6.4
- in titelbeschrijving 2.2, 2.2.1
- in voetnoot 1.3.1

Raad van Europa 3.7, 4.2

radioprogramma 2.2.14

rapport, nota e.d. 1.4.1, 1.5.2, 2.1, 2.2.15

recensie zie boekbespreking
rechtsoverweging 4.3
rechtspraak zie jurisprudentie
redactie 1.4.1, 2.2.3-2.2.4
regelgeving 3
schuine streep 1.4.1-1.4.2, 2.2.7, 3.1-3.2, 4.4, bijlage A.1
scriptie 2.2.15
serie 1.4.4, 2.2-2.2.1
slash zie schuine streep
Staatsblad 3.1, 3.2
Staatscourant 3.1, 3.2
subtitel 2.2, 2.2.1, bijlage B.1
supplementnummer 2.2.9
tabel, interne verwijzing 1.6.1
t.a.p. 1.1, 1.2
televisieprogramma 2.2.14
terugverwijzende noot 1.2
themanummer 2.2.7
tijdschrift
– afkorting 1.4.2, 2.2.7, 2.2.16, 6.6
– aflevering 1.4.2, 2.2.7
– artikel 1.4.2, 2.2.7, bijlage B.2
titelbeschrijving 1.5.1, 1.5.4, 2.2
titulatuur 2.2, 6.4
Tractatenblad 3.1, 3.2
uitgever
– algemeen 2.2-2.2.1
– heruitgave 2.2.11
– onbekend 2.2.1
verdrag 3.2, 3.6, 6.6.3
Verenigde Naties 3.7
versieverschil commentaar 1.6.1, 2.2.9
verslag 2.2.13
vertaling 1.4.1, 2.2.12, 2.2.16
verwijssystemen
– algemeen, aanbevolen 1.2, 1.4.1-1.4.2
– alternatief 1.4.3-1.4.4, 1.5
– verkort verwijzen 1.2, 1.4
– voluit verwijzen 1.5.1, 1.5.4
– verwijzen in eindnoot 1.5.2
– verwijzen in hoofdtekst 1.5.3-1.5.4
– verwijzen in voetnoot 1.2, 1.4, 1.5.1
verzamelbundel zie bundel
vgl. 1.3.1
voetnoot 1.1-1.4, 1.5.1
volume (jaargang) 2.2.7, 2.2.16

- voorletters en voorvoegsels
 - annotator 4.3
 - auteur 1.4.1, 1.4.2, 2.1-2.2.1, bijlage B.2
 - conclusienemer 4.3
- voorwoord 2.2
- URL zie webadres
- webadres 1.5
- weblog 1.5.1-1.5.2
- wet- en regelgeving
 - afkorting 6.2-6.3, 6.6.3
 - citeertitel 3.2, 5, bijlage A.4
 - Europees recht 3.6, 3.6.2
 - hoofdletters 3.2, 3.6.2, 6.2
 - in literatuurlijst 2.1
 - vermelding totstandkomingsdatum 3.2
 - vermelding publicatiebron 3.2
 - verwijzingen 1.2, 1.4.2
- wetsartikel 3.2, 3.3, 6.5
- YouTube 1.5.2
- zaaknummer 4.3-4.5
- zie ook 1.3.1
- zittingsplaats 4.3
- z.j. / z.p. 2.2.1